

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DEKİ NEO-LİBERAL DEVLET ANLAYIŞININ
YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YAPISAL VE İŞLEVSEL DÖNÜŞÜMÜNDEKİ ROLÜ:
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Filiz DENİZ

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr. Assiye AKA

Çanakkale – 2011

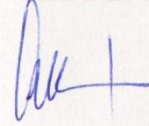
TAAHHÜTNAME

Yüksek lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’deki Neo-Liberal Devlet Anlayışının Yükseköğretimdeki Yapısal ve İşlevsel Dönüşümündeki Rolü: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

23/12/2011

Filiz DENİZ

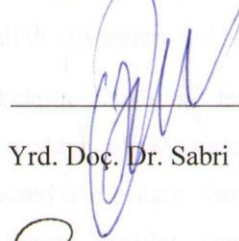

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

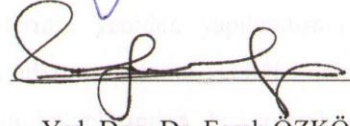
Filiz DENİZ'e ait Türkiye'deki Neo-Liberal Devlet Anlayışının Yükseköğretimdeki Yapısal ve İşlevsel Dönüşümündeki Rolü: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Assiye AKA

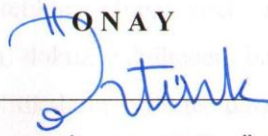
Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN

Yrd. Doç. Dr. Ferah ÖZKÖK

Tez No : 422455

Tez Savunma Tarihi : 23.12.2011

Yard. Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK

Enstitü Müdürü

06/02/2012

ÖZET

TÜRKİYE’DEKİ NEO-LİBERAL DEVLET ANLAYIŞININ YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YAPISAL VE İŞLEVSEL DÖNÜŞÜMÜNDEKİ ROLÜ: ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı yapısal krizin sonucu olarak ortaya çıkan neo-liberal devlet anlayışı, devlet yapılanmasında sosyal devlet anlayışının terk edilip “düzenleyici-etkin-yönetişimci devlet” modeline geçilmesini ifade etmektedir. Devlet anlayışındaki bu değişim, Türkiye’de 1980 sonrasında neo-liberal politikaların uygulanmasıyla, halen devletin büyük oranda sunduğu bir hizmet olan yükseköğretimin işlevi ve yapısında da önemli dönüşümlere yol açmıştır.

Neo-liberal politikalarla birlikte, temel bir kamusal hizmet alanı olan yükseköğretim işlev, yapı ve işleyiş olarak dönüştürülmüş ve üniversiteler kamusal hizmet yükümlülüklerinden hızla uzaklaştırılmıştır. Bu çalışmada, neo-liberal politikalar sonucu, devletin konumu ve işlevlerinin yeniden yapılandırma süreçlerinden hareket edilerek sürecin yükseköğretim açısından ne anlama geldiği irdelenmiş ve bu irdeleme ve anlama çabası, konunun önemli muhataplarından biri olarak görülen öğretim üyelerinin de görüşleri alınarak derinleştirilmiştir. Bu amaçla Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin, neo-liberal devlet anlayışının, Türkiye üniversitelerinde meydana getirdiği değişimi/dönüşümü, “üniversiteye” yüklenen anlam ve işlevler ile üniversite işleyişi açısından nasıl anlamlandırdıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma betimsel nitelikte olup, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dokuz fakülteden on beş öğretim üyesi katılmıştır. Öğretim üyeleri, neo-liberal politikalarla birlikte, üniversitelerde önemli bir değişimin olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu, Türkiye’de faaliyet gösteren üniversitelerden sadece köklü ve büyük üniversitelerin, kendi tanımlamış oldukları üniversite kavramıyla uyduğunu belirtmişlerdir. Araştırma faaliyetini yapan üniversitelerin azınlıktaki üniversiteler olduğunu ve bu araştırmalarında piyasa beklentisi doğrultusunda kurgulandığı, diğer üniversitelerin sadece birer istihdam sağlama yeri olduğunu, kamu kaynaklarının azaltılması sonucu üniversitelerin ve öğretim elemanlarının girişimci bir kimliğe büründüğünü ifade etmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Kapitalizm, Neo-liberalizm, Neo-liberal politikalar, Yükseköğretim, Türkiye’de Yükseköğretim, Üniversite

ABSTRACT

ROLE OF NEOLIBERAL STATE OF TURKEY REGARDING STRUCTURAL AND FUNCTIONAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION: CASE STUDY OF CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY

As a consequence of structural crisis of capitalism in the 1970s, neoliberalism denotes the transformation of social welfare state into a regulatory, efficient, governance-based model. With the implementation of this model in Turkey during post-1980s, higher education, once provided predominantly as a public service, has been subject to major functional and structural changes.

With the onset of neoliberal policies, higher education is transformed in function, structure and mechanism, losing public service function in effect. This study, considering the transformation of the role of state, underlines the impact of neoliberal policies on higher education. In this respect, academicians are interviewed to conduct an in-depth analysis of this impact. Therefore academicians of Canakkale Onsekiz Mart University tackled the question of how neoliberalism transformed Turkish universities in terms of functionality and university concept.

Survey on academicians is descriptive and conducted with qualitative research method. Survey is conducted on 15 academicians from 9 faculties. Academicians stated that important changes took place in universities with the implementation of neoliberal policies. According to survey results, an important majority of academicians expressed that only prestigious and long-established universities of Turkey are compatible with their own ideal definition of university. Moreover they state that few of the universities conduct researches, aim of which are driven by market needs while rest of the universities are merely functioning as an employment unit and academicians are forced to act like entrepreneurs as a result of reduction in public funds.

Keywords: Capitalism, Neoliberalism, Neoliberal policies, Higher Education, Higher Education in Turkey University

ÖNSÖZ

Farklı anlam, biçim ve işlevleriyle de olsa, yaklaşık dokuz yüz yıla yakın bir geçmişe sahip olan üniversite, günümüz dünyasında da toplumun önemli kurumlardan biri olma özelliğini korumaktadır. Son çeyrek yüzyıla damgasını vuran neo-liberal devlet anlayışı halen bir kamu hizmeti olarak görülen üniversite eğitimi de etkisi altına almıştır. Beni bu türde bir çalışmayı gerçekleştirmeye iten temel güdü, yükseköğretimde yaşanan değişimin kaynağında neyin bulunduğunu ortaya çıkarma merakı ve öğretim elemanlarının kendi alanlarını etkileyen dönüşümleri hangi perspektiften algıladıklarını belirleme kaygısıdır.

Bu tez çalışması sırasında çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Assiye AKA'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Görüşlerini benimle paylaşan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin değerli öğretim üyelerine teşekkür ederim. Aynı zamanda tez çalışması sırasındaki desteklerinden dolayı başta ailem olmak üzere arkadaşım Ar. Gör Muhammed Z. ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Son olarak bu çalışmada yaptığı okumalar ve gözden geçirmeler sonucunda değerli görüşleriyle beni yönlendiren, her türlü yardımı esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN'a ve en telaşlı anlarımda sıcak ilgi ve desteğini hep hissettiğim değerli hocam Yrd. Doç Dr. Ferah ÖZKÖK'e sonsuz teşekkür ederim.

Filiz Deniz

23.12.2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÇİZELGE LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

NEO-LİBERAL DEVLET ANLAYIŞI VE TÜRKİYE

1. Neo-Liberal Devlet Anlayışının Tarihsel Arka Planı.....	3
1.1. Liberal Devlet Anlayışı.....	4
1.1.1. Kapitalizmin Gelişimi.....	4
1.1.2. Liberal Devlet.....	9
1.2. Refah Devleti.....	11
1.2.1. Refah Devletinin Doğuşu.....	11
1.2.2. Refah Devletinin Yükselişi	14
1.3. Neo-Liberal Devlet Anlayışı.....	16
1.3.1. Refah Devletinin Dönüşümü ve Neo-Liberalizm.....	17
1.3.2. Neo-Liberal Devlet.....	21

2. Neo-Liberal Bir Söylem Olarak Devletin Yeniden Yapılandırılması	23
2.1. Birinci Kuşak Yapısal Reformlar.....	25
2.1.1. Deregülasyon.....	26
2.1.2. Özelleştirme.....	28
2.2. İkinci Kuşak Yapısal Reformlar.....	29
2.2.1. Yönetişim.....	30
2.2.2. Düzenleyici Devlet (Etkin Devlet).....	31
3. Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması.....	32
3.1. Türkiye’de Neo-Liberal Politikalara Giriş.....	33
3.2. Türkiye’de Neo-liberal Politikaların Derinleşmesi: Düzenleyici Devlet ve Düzenleyici Reformlar	37

BÖLÜM II

TÜRKİYE’DEKİ NEOLİBERAL DEVLET ANLAYIŞININ YÜKSEKÖĞRETİME ETKİSİ

1-Neo-Liberal Politikalar ve Yükseköğretim.....	43
1.1. Yükseköğretimin Önemi ve İşlevleri.....	43
1.2 Neo-Liberal Politikaların Yükseköğretime Etkisi.....	45
1.2.1. Piyasalaşan Eğitim.....	53
1.2.2. Üniversite-Sanayi İşbirliği.....	57

1.2.3.Girişimci Üniversite (Üçüncü Kuşak).....	60
1.2.3.1.Ortaçağ Üniversitesi (Birinci Kuşak).....	61
1.2.3.2.Humboldt Tipi Üniversite (İkinci Kuşak).....	62
1.2.3.3. Girişimci Üniversite (Üçüncü Kuşak)......	63
2. Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye’de Üniversitelerin Dönüşümü.....	67
2.1. Türkiye’de Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi.....	67
2.2. Türkiye Üniversitelerinde Neo-Liberal Dönüşüm.....	70

BÖLÜM III

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ALANI

1. Araştırmanın Konusu.....	78
2.Amacı	79
3.Önemi.....	79
4.Araştırmanın Sınırlılıkları.....	80
5.Yöntem.....	80
6.Bulgular ve Yorum.....	85
6.1. Öğretim Üyelerinin Üniversiteye Yükledikleri Anlam.....	85
6.2.Öğretim Üyelerinin Türkiye Üniversitelerine İlişkin Değerlendirmeleri	87
6.3.Öğretim Üyelerinin Üniversitelerdeki Değişime İlişkin Görüşleri.....	90
6.4.Neo-Liberal Yükseköğretim Politikalarına İlişkin Öğretim Üyelerinin Görüşleri	93

BÖLÜM IV

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
-------------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	105
----------------------	-----

EKLER.....	114
-------------------	-----

Ek I: Görüşme Formu

Ek II: Kişisel Bilgiler Formu

Ek III: Görüşme Yapılan Öğretim Üyeleri Hakkında Bilgiler

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AR-GE: Araştırma-Geliştirme

DB: Dünya Bankası

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GATS: General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)

GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

KİT: Kamu İktisadî Teşebbüsü

IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı)

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği.

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 1: Klasik liberal, refaha dayalı liberal, neoliberal politikaların devlet, insan doğası, ekonomi ve eğitime bakış açıları.....	46
Çizelge 2: Üniversitelerin geçirdiği değişim.....	65
Çizelge 3: Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu.....	73
Çizelge 4: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin ünvanlarına göre dağılımı.....	82
Çizelge 5: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin kıdemlerine göre dağılımı.....	82
Çizelge 6: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin geçmişteki yönetim görevleri ile yurt dışında eğitim görme durumlarına ilişkin dağılım.....	83
Çizelge 7: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin görev durumuna ilişkin dağılımı.....	83
Çizelge 8: Görüşme yapılan öğretim üyelerinden yurt dışında akademisyen olarak görev yapanların dağılımı.....	84

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar, ülkelerin devlet yapılarını dönüşüme zorlamaktadır. Kapitalizmin 1970’lerdeki yapısal krizine bir çözüm olarak, devlete karşı piyasa, kamuya karşı bireyin yüceltilmesi ve ekonomik düzlemde deregülasyon, özelleştirme, ithal ikameci kalkınma politikaları yerine, ihracata dayalı dışa açık büyüme politikaları gibi politikalar ekonomik refah için öngörülen neo-liberal reçetenin bileşenleri olmuştur. Neo-Liberalizmin öngördüğü politikalar, 1980’lerden itibaren, IMF ve Dünya Bankası’nın da işbirliğiyle “yapısal uyum politikaları” adı altında tüm dünyada uygulama alanı bulmuştur. Bunun sonucu olarak devletler, refah devleti olma hedeflerinden vazgeçmişler ve kamusal hizmet veren uygulamalardan hızla uzaklaşmaya başlamışlardır. Devlet anlayışındaki bu değişim, 1980 sonrası Türkiye’inde iç ve dış dinamiklerin etkisiyle hâkimiyet kurmuş, kamu yönetimi ve işlevleri yeniden tanımlamış ve devletin sunduğu bir hizmet olarak eğitim de özelleştirme, piyasalaştırma ve sermayeleştirme gibi süreçlere maruz kalmıştır.

Neo-Liberal politikalarla birlikte, temel bir kamusal hizmet alanı olan yükseköğretim eğitimi işlev, yapı ve işleyiş olarak dönüştürülmekte ve üniversiteler, kamusal hizmet yükümlülüklerinden hızla uzaklaştırılmaktadır. Neo-Liberal politikaların üniversiteler açısından gerçekleştirdikleri etkileri üç ana unsur üzerinden gözlemleyebilmekteyiz: Bunlardan birincisi *‘eğitimin piyasalaştırılması’* ikincisi *‘üniversite-sanayi işbirliği’* programlarının hayata geçmesi ve üçüncüsü ise diğer iki unsura bağlı olarak ortaya çıkan *‘girişimci üniversite’* modelidir.

Bu çalışmada, neo-liberal politikalar sonucu, devletin konumu ve işlevlerinin yeniden yapılandırma süreçlerinden hareket edilerek sürecin yükseköğretim açısından ne anlama geldiği irdelenecektir. Bu irdeleme ve anlama çabası, konunun önemli muhataplarından biri olarak görülen öğretim üyelerinin de görüşleri alınarak derinleştirilmek istenmiştir. Bu amaçla Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin, neo-liberal devlet anlayışının, Türkiye üniversitelerinde meydana getirdiği değişimi/dönüşümü, “üniversiteye” yüklenen anlam ve işlevler ile üniversite işleyişi açısından nasıl anlamlandırdıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda I. Bölümde ilk olarak neo-liberal devlet anlayışının tarihsel arka planı ele alınmış ve süreci ortaya çıkaran gelişmeler ile süreç içerisinde ortaya çıkan kavramlar/söylemler incelenmiş, sürecin devlet açısından ne anlama geldiğı; devletin konumu ve işlevlerinde ortaya çıkardığı dönüşümler ele alınmıştır. Bu açıklamalardan sonra neo-liberal devlet anlayışının Türkiye’deki izleri takip edilmiş, değışen politika ve uygulama örneklerine yer verilmiştir. II. Bölümde Türkiye’deki neo-liberal devlet anlayışının, devletin sunduğı bir hizmet olan yükseköğretimin işlevsel ve yapısal olarak dönüşümündeki etkileri incelenmiştir. III. Bölümde çalışmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi, bulgular ve yorum ile ilgili açıklamalar yapılmış, IV Bölümde ise sonuç ve değıerlendirme yer almıştır.

BÖLÜM I

NEO-LİBERAL DEVLET ANLAYIŞI VE TÜRKİYE

Kapitalist sistemin çeşitli nedenlerle krize girmesi kapitalizmi tanımlayan temel mekanizmalarda değişime neden olmuştur. Kapitalizmi son otuz yıldır yeniden tanımlayan neo-liberal politikalar, gerek tarihsel olarak sermaye birikiminin ulaştığı aşama, gerekse bu aşamaya bağlantılı olarak açığa çıkan krize karşı, kapitalist ilişkilerin mekansal olarak dünya düzeyinde genişlemesine ve tüm toplumsal alanlarda egemen olmasına neden olmuştur. Genelde yükseköğretim özelde üniversite sistemleri, kapitalizmin bir parçası olduğu ölçüde, kapitalizmi tanımlayan temel mekanizmalarda gözlemlenen temel değişim eğilimleri, bu sistemlerde de değişime neden olmuştur (Ercan 2001:4).

Soruna bu açıdan yaklaşıldığında, bir kamu hizmeti olarak sunulan yükseköğretimi yeniden düşünmek devleti yeniden düşünmekten bağımsız değildir. Neo-Liberal politikalarla devletin yeni konumuna ilişkin değişim, yükseköğretim alanında yaşanmakta olan yapısal ve işlevsel dönüşümden bağımsız bir biçimde tam anlamıyla kavranamaz. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde, kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı yapısal krizin sonucu olarak ortaya çıkan neo-liberal devlet anlayışı incelenecek ve bu anlayışın Türkiye bağlamında ne ölçüde geçerli olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

1. Neo-Liberal Devlet Anlayışının Tarihsel Arka Planı

Devlet, temel toplumsal kurumlardan biridir ve diğer toplumsal kurumlar gibi belli işlevleri yerine getirmektedir. Devlet kurumunun zaman içinde değişmeyen, yani bir başka deyişle devletin “olmazsa olmaz” niteliği, otoritesi altında bulundurduğu toplumsal sistemi yeniden üretmesidir. Bu nitelik, kurumun on bin yıllık tarihinde değişmeyen ana işlevi olarak kabul edilebilir. Toplumun yapısı ve dinamiği bu işlevlerin kapsam ve

içeriğini belirlemektedir. Buna karşılık devlet kurumu ve işlevleri de, tıpkı diğer toplumsal kurumlar için söz konusu olduğu gibi toplumun dinamizmine yani değişimine etki etmektedir, bu değişimleri açıklamaya çalışmak geçmiş, geleceği ve bugünü kapsayan bir zaman boyutu içinde yapılmalıdır. Bu, bilindiği gibi toplumsal gerçekliğin ya da toplumsal olguların esas olarak tarihsellik içinde ele alınmasıdır. Başka bir deyişle toplumsal gerçekliği tam olarak kavrayıp, açıklamak ancak zaman boyutunu da göz önüne alan bir yaklaşım ile mümkün olabilmektedir (Şaylan 2003:28-31).

Neo-Liberal yeniden yapılanma politikalarının yürütücüsü olan neo-liberal devleti ele almak ve incelemek için bir anlamda kapitalizmin ve kapitalist devlet kuramının yaşadığı dönüşümü anlamak ve açıklamak gerekmektedir. Bu bölümde neo-liberalizm devlet anlayışının tarihsel arka planı ele alınıp bu plan üzerinden neo-liberal devleti açıklama yoluna gidilecektir.

Bunu sağlamak için önce kapitalizmin toplumsal, ekonomik, siyasal ve düşünsel yaşam uygulamalarına öncülük eden liberal devlet anlayışı ele alınacaktır. Daha sonra kapitalist devletin İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal politikalardan vazgeçilmesine sebep olan refah devleti anlayışı incelenecektir. Nihayet 1970'lere gelindiğinde refah devletinin kapitalist sınıfın birikim ve kar olanaklarını tıkamaya başlamasıyla, neo-liberalizmin yeni sosyal düzeninin ortaya çıkışıyla şekillenen neo-liberal devlet anlayışı incelenecektir.

1.1. Liberal Devlet Anlayışı

Liberal devlet anlayışının ortaya çıkışını ve taşıdığı özellikleri anlayabilmek için içinden çıktığı olguya bakmamız gerekmektedir. Bu sebeple önce kapitalizmi anlama çabası içine girilmiş, daha sonra sanayi devrimiyle birlikte kapitalizmin ideolojisini oluşturan liberalizm genel hatlarıyla incelenmiş ve hem ekonomik hem siyasal hem de felsefi bir kuram olarak liberal devlet anlayışı ele alınmıştır.

1.1.1. Kapitalizmin Gelişimi

Kapitalizmin doğuşu uzunca bir zaman dilimi içerisinde çeşitli toplumsal gelişmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Kapitalizmi anlama girişimleri için öncelikle onu tanımlamak ve sonra ortaya çıkışının önemli tarihsel noktalarına bakmak gerekir. Konuyla ilgili

literatür incelendiğinde kapitalizm her ne kadar yaşamın her alanında ekonomide, politikada, düşüncede, bilim ve teknolojiye ki oluşumları da kapsasa da esas olarak kapitalizmi belirleyen temel ögenin meta üretimi olması nedeniyle giderek ekonomik bir olguyu ifade edecek biçimde kullanıldığı görülmüştür (Hunt 2005:28;Şaylan 2003:33).

Wallerstein (2002:11-13) kapitalizm kelimesinin kapital'den türediğini, bu sebeple de sermayenin kapitalizmde önemli bir rol oynadığını kabul eder. Buradan hareketle kapitalizmin, emeğin tüketimine dayanmakta olduğunu, sermayenin kendini büyütmek için, sistem içerisinde yeni yollar ve kanallar bulduğunu, bunu yaparken de her şeyi metalaştırdığını belirtir. Kısaca Wallerstein, kapitalizmin tarihsel gelişmesinin her şeyi metalaştırma yönündeki bir çabayı getirdiğini belirtmektedir.

İnsel'e göre (2004:29-30) kapitalizm bugün egemen iktisadi-toplumsal bir sistemdir ve bu sistemi tanımlamak sistemi oluşturan dinamikleri açıklamak anlamına gelmektedir. İnsel kapitalizmin birbiriyle bağlantılı dört cephesinden bahseder. Birinci cephede, iktisadi faaliyetlerin örgütlenme biçimi yer alır. Bu örgütlenme biçimi, tüm üretim araçlarının bir mülkiyet hukukuna tekabül etmesini öngörür. Kapitalizm, bir mülkiyet ekonomisidir. İkinci cephede, üretim için gerekli kaynakların kullanımının belirlenmesi süreci yer alır bu da pazar mekanizması aracılığıyla, arz ve talebin karşılaşması yöntemiyle gerçekleşir. Kapitalizm, bir pazar ekonomisidir. Üçüncü cephede, işletme ve işletmeci yer alır. Kapitalizm, işletme ve girişimci ekonomisidir. Dördüncü cephede ise, ilk üçüne bütünlüğünü veren, asli özellik yer alır. Kapitalizm sadece bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda bir toplumsal-kültürel sistem, toplumsal bir tahayyüldür. Bu toplumsal tahayyülde, iktisadi değerler diğer değerlerden daha önce gelir. İktisadi alanın belirleyici olduğu tasarımı, tüm toplumsal faaliyetlerin ekonominin hizmetinde olması gerektiği toplumsal kabulü yaratır. Bu kabulle ayrıcalıklı bir yer elde eden ekonomi kişi başına gelirin uzun vadede artmasıyla beslenip, güçlenen bir meşruiyet kazanır. Yani zenginleşme süreci kendi kendini meşru kılar, kendi kendini besler ve toplumdan bağımsızlaşır. Kapitalizm sermaye birikimi ekonomisi ve toplumu demektir.

Diğer yandan E.K.Hunt da (2005:28-32) kapitalizmi dört grup kurumsal ve davranışsal düzenlemeyle karakterize etmiş ve ilk olarak kapitalizmin pazara yönlendirilmiş mal üretimi, malların kullanım değerinden çok mübadele değerine önem veren, ürünü para için mübadele eden bir mal üretimi özelliğinden bahsetmiştir.

Kapitalizmin ikinci tanımlayıcı özelliği, toplumun özel kişilere üretim için gerekli hammadde, alet, makine ve binaların nasıl kullanacağını dikte ettirme hakkını verdiği üretim araçlarının özel sahipliğidir. Üçüncü tanımlayıcı özellik, üretken faaliyetleri gerçekleştirmek için gerekli araçlar üzerinde hiçbir denetimi olmayan büyük bir çalışan sınıfın varlığıdır. Böylece kapitalizm önceki herhangi bir üretim tarzından farklı olarak üretken insan gücünü doğrudan bir mala dönüştürür ve insanların büyük çoğunluğunun kendi mallarını, emek güçlerini, bir kapitaliste ücret karşılığı satmadıkça yaşayamadıkları bir dizi koşulu yaratır. Ücretle kendi ürettikleri malların sadece bir kısmını kapitalistlerden geri satın alan bu sınıfın, kalan üretimi toplumsal artığı oluşturur ve bu artık kapitalist sınıf tarafından kontrol edilir. Kapitalizmin son tanımlayıcı özelliği ise, insanların büyük çoğunluğunun bireyci, açgözlü ve azamileştirici davranışlarla güdülenmesidir. Bu güdülenme sistemin devamını sağlayan daha fazla üretimi ve daha fazla artık değeri garanti altına almış oluyordu.

Bu tanımlamalardan sonra kapitalizmin özgül özelliklerini anlamak açısından onun hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığını bilmek önemlidir. Kapitalizmin kökenine ilişkin öne sürülmüş birçok görüş bulunmaktadır. Ancak bunlardan en yaygın olarak bilineni, kapitalizmi "ticarileştirme model"inin bir uzantısı olarak gören görüştür. Bu görüşe göre, kapitalizm neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir; zaten hep var olmuştur. Çünkü insanların takas, mübadele ve değişime doğal eğilimleri vardır ve bireyler rasyonel olarak kendi çıkarları doğrultusunda değişim eylemi içinde bulunurlar. Söz konusu eylemler üretim araçlarındaki teknik ilerlemeler, gelişen işbölümü ve artan uzmanlık eşliğinde gelişerek süreklilik arz etmiştir. Bu yaklaşım kapitalizmi, ticarileştirme modelinin bir sonucu olarak değerlendirmekte ve kapitalizmin ilerlemesini, siyasal ve kültürel baskılardan kurtulmasına yani ticari fırsatların genişletilmesine bağlayarak açıklamaktadır (Wood 2003:19-21; Tanilli 2002:64-66).

Bu yaklaşım doğrultusunda ticarileştirme modelinde yaygın olan iki temel varsayım vardır. Bunlardan ilki, kapitalizmin "kent" ile birleştirilmesidir. Kent başlangıcından beri kapitalizmi bünyesinde barındırmaktadır. Kentler, erken modern dönemde görülmemiş bir bağımsızlıkla ortaya çıkmıştır ve kendilerini ticarete adan kentliler (burjuva sınıfı) kısa zamanda kenti egemenlikleri altına almışlar, teknolojiye ileriye ve kent ekonomisinin özgürleşmesinin ardından, ticari rasyonalitedeki sınırlamalar da kaldırılınca modern

kapitalizm doğmuştur. Diğer bir varsayım, ilkinin destekler biçimde kapitalizmin, burjuvazi ile birleştirilmesidir. Peki burjuva kimdir? Fransızcadaki kullanım biçimiyle burjuva, geçimini sağlamak için ellerini kirletmeyen, işinde bedeninden çok kafasını kullanan ve soylu olmayan kentlidir. Burjuvazi ve kapitalizm terimlerinin birbirine yaklaşması, kent sakininin tüccarlaşarak kapitalistleşmesi sürecinde izlenebilir (Wood 2003:21-22). Sonuç olarak bu yaklaşım, zaten hep varsaydığı kapitalizmin zaman zaman kesintiye uğrasa da, üretici güçleri geliştirerek sürdürülen ekonomik bir büyüme süreci olarak ilerlediğini, çünkü piyasanın mantığının değişmediğini varsaymaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde kapitalizmin ortaya çıkması 15.yüzyıl Batı Avrupa'sına rastlar. 15.yüzyıl Batı Avrupa'sının keşiflerle zenginleştiği, Rönesans ve Reform hareketleriyle devrimci denilebilecek değişimlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde bilimsel ve teknolojik gelişmeler inanılmaz bir artış göstermiştir. Buna bağlı olarak da sermayenin gelişimi hızlanmış ve sermaye dinamik bir süreç olarak birikmiştir. 13.yüzyılda İtalya'nın kuzey şehirlerinden başlayarak Batı ve Doğu Avrupa'ya yayılan ve uzak ticaret yollarının kesişme noktalarındaki büyük fuarları ortaya çıkaran ilk dönem; finans ve ticaret kapitalizmi yeni bir toplumsal düzenin ilk unsurlarını oluşturmuştur. Uzun mesafeli ticaret kaçınılmaz olarak yeni pazarları beraberinde getirmiştir. Periyodik fuarlarla pekiştirilen bu pazarlar, mali sermaye tekniklerinin gelişimiyle aynı dönemde borsalar olarak kurumlaşmışlardır (Habermas 2005:74-76).

16.yüzyılın başlarından 18.yüzyılın ortalarına kadar Avrupa merkantilizmi yaşamıştır. Bir ülkenin güç ve refahını belirleyen temel etkeni sahip olduğu kıymetli madene bağlayan anlayış merkantilizmdir. Dünya üzerindeki altın ve gümüş miktarı belli ve her ülke elindeki miktarı arttırmak için çalışmaktadır. Merkantilizme göre bir ülkenin zenginliğinin o ülkenin sahip olduğu değerli madenlerin miktarı ile ölçülüyor olması ve dünyada sabit bir oranda bulunan bu madenlere sahip olma zorunluluğu, devletleri birbirleri ile kesin bir yarışa sürüklemiştir. Bu noktada devlet de birikim sürecindeki aktif rolü ile bir ülkenin diğeri üzerinde ticari fazla sağlamasına hizmet etmiştir (Şaylan 2003:40-41). Merkantilist dönem aynı zamanda sömürünün bilincine varıldığı dönemdir ve sömürü ülke dışı zenginliklere el konulması şeklindedir. Ayrıca Merkantilist dönem, sermayenin her türlü yoldan biriktiği, büyük kârlara ulaşma çabasıyla toplumun ekonomik

ve sosyal yapısının değiştiği ve bunun yanında teknolojik ilerleme sayesinde sanayi kapitalizminin koşullarının hazırlanıp olgunlaştığı bir dönemdir (Selik 1988:129).

Kapitalizmin tarihsel dönemeçlerinden biri de İngiltere ve Fransa gibi ölkelerde başlayan sanayi devrimiyle, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçişin gerçekteştiği 18. yüzyıl olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist üretim tarzı, üretimde farklılaşmaya neden olmuştur. Fabrikaların kurulmasıyla beraber, geleneksel üretim kalıpları terk edilerek üretim makinede yapılmaya başlamıştır. Söz konusu olan artık büyük miktarlarda kitlesel fabrika üretimidir. Bu sebepten ötürü kapitalizmin temel gereksinmesi; tesis ve makineleri çalıştıracak nitelikli emek olmuştur. Bu yeni üretim yapısı, işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesini gerektirmektedir ki iste bu çerçevede eğitim, gereksinim duyulan emeği yaratacak yegane unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin geldiği bu yeni aşamada yeni tür bilgi ve becerilere sahip işgücü gereksinmesi nedeniyle eğitim, devletin belirlenimine giren en önemli dış ekonomilerden birisi olmuştur (Şaylan 2003:61-62).

Öte yandan, sanayi devrimiyle birlikte ticari kapitalizmle gelişen sermaye, iktidarı aracısız kullanma gereğini duymaya başlamış; yeni ekonomik güçlerin daha rahat çalışmasını sağlayacak yeni düzenlemeler, siyasal ve ekonomik projelerin hazırlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu çerçevede devlet yeni bir takım işlevlerle tanımlanmaya başlanmış ve yeni bir ideoloji yükselişe geçmiştir: Liberalizm. Hem ekonomik hem siyasal hem de felsefi bir kuram olarak liberalizmin ekonomi kuramına yansıması ise klasik iktisat olmuştur. Klasik iktisadın en temel savı; pazarın isleyişi kendi haline bırakıldığında “görünmez bir el tarafından” kendi kendine dengeye geleceği ve bu ‘kendiliğindeliğin’ sonucunca uyumlu bir bütünlüğün ortaya çıkacağı seklindedir. Bu nedenle devletin bu mekanizmaya hiçbir biçimde müdahalede bulunmaması gerekmektedir.

Batı Avrupa’da yaşanan değişimin ürünlerinden biri de kapitalizmle beraber ortaya çıkan modern devlettir. Modern devletin ilk biçimi olan mutlakıyetçi monarşi, kapitalizmin gelişme süreci içinde ortaya çıkmış ve piyasanın gelişmesiyle eş zamanlı bir gelişme göstermiştir. Mutlakıyetçi monarşinin belirleyici özelliği, kural koyan ve bu kuralları uygulayan tekelci güç olmasıdır. Bu yeni devlet tipinin ve de kapitalizmin işleyebilmesi, piyasa mekanizmasının işlerliğine bağlıdır; bunun için ise kural birliği ve iç barışın olması kaçınılmazdır. Sanayi devrimi ile beraber üretim ve ekonomik alandaki değişim devlet

anlayışının da değişimini beraberinde getirmiş, mutlakiyetçi monarşinin yerini meşruti monarşi ve cumhuriyet tipi devletler almıştır (Şaylan 2003:39).

1.1.2. Liberal Devlet

Özgürlük ve serbestlik anlamlarına gelen İngilizce kökenli “liberty” kelimesinden türetilen liberalizm; özgürlüğü savunan bir düşünce olarak tanımlanmaktadır (Aktan 1995:3). Günümüzde liberalizm, aynı anda hem siyasal bir doktrini (yasama ve yargı gücünü arttırmak ve icra gücünü azaltmak), hem ekonomik bir doktrini(bireyler, sınıflar ve uluslar arasında gerçekleşen ekonomik oyundan devleti tamamen dışlamaktadır), hem de düşünce özgürlüğü talep eden felsefi bir doktrini ifade etmektedir (Braudel 1996:344). Hayek (1996:50) liberalizmi; toplumun tüm düzeninin tasarımı kontrolünü, ayrıntılarını önceden sezemeyeceğimiz, bir kendiliğinden doğan düzenin oluşumu için gerekli olanlara benzer genel kuralların icrası ile sınırlandırmaktadır.

Liberalizmin sanayi kapitalizminin çıkarlarını yansıtan bir ekonomi düşüncesi olduğu da söylenebilir. Liberalizm ekonomik düşünceler tarihi içinde ticari kapitalizme ve ticari kapitalizmin ekonomi politikası olan merkantilizme tepki olarak doğmuştur. Liberalizm ile İngiltere ve Fransa’da patlayan sanayi devrimi aynı zamanlıdır ve birbirini tamamlamaktadır (Şaylan 2003:47).

Teknolojik gelişmeler, buna bağlı olarak üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler sanayi devrimi öncesi kurumları ile giderek daha fazla çatışma içine girmişlerdir. Bu çatışmadan “bıkınız yapsınlar” ve bırakınız geçsinler” anlayışı zaferle çıkmıştır. 19. yüzyılın sonu liberal kapitalizm Avrupa da yaygınlaşırken üretim ve yaşam biçimi de buna koşut olarak değişmiştir (Ölmezoğulları 2003:63-67).

Birçok liberal düşünöre göre, liberalizmin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlettir. Liberalizmin bireysel özgürlük anlayışı ve piyasa ekonomisi devletin sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Liberal düşünce, meta üretimine ve değişim sürecine devlet eliyle hiçbir müdahale yapılmamasını savunmaktadır. Çünkü böylesi müdahaleler bireyin özgürlüklerinin kısıtlanmasına ve bazı bireylerin diğerleri üzerine baskı kurmasına yol açarak doğal uyumu bozacaktır. Bu nedenle liberalizmin temel sloganı “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” olmuştur.

Liberalizm devletin ortaya çıkışını işlevsel bir oluşum, ortak amaçları gerçekleştirebilecek bir organizasyonun yaratı süreci olarak görür (Hall ve Ikenberry 2005:23). Liberal anlayışa göre, devlet, biçimsel ve soyut bir kurumdur. Devlet-toplum birey ilişkisinde, vurguyu birey lehine yapar. Devlet, bireylerin yalnızca özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnmeyle çerçevesi çizilen ‘doğal haklar’ının bekçisidir. Başka bir anlatımla devlet, yalnızca ‘oyunun’ kurallarını belirlemeli, yani yasama yoluyla mülkiyet ve rekabeti güvence altına almalıdır. Bu sınırlı ‘düzenleme’ işlevi dışında devlet, bireyleri ekonomik ve siyasal çıkarlarını azamileştirme yolunda tümüyle özgür bırakmalıdır (Üstel 1999:77-78).

Devletin yasayla sınırlandırılması gereği, liberal gelenekte büyük bir ağırlığa sahiptir. Liberal gelenek, temelde devlet alanını sınırlı tutarak, bireysel özgürlükleri, toplumsal katılım alanlarını güçlendirmeyi, sivil toplumun önünü açmayı önceler. Devleti araçsal bir faktör olarak kurar. Sınırlı fonksiyonları olan, bireysel/toplumsal istemlerin önünü açan, toplumsal enerjinin dolaşımını sağlayan, küçük, etkin, araçsal bir aygıt olarak inşa eder. Bu devlet modeli, liberal geleneğin yapıtaşını oluşturacak bir temsiliyeti de içerir (Aytaç 2005:12).

Dolayısıyla, liberal devlet anlayışında birey ve onun davranışları ekonomi teorisinin temel argümanıdır. Politikalar, kaynak dağılımında etkinliği sağlayan ve ekonomiyi dengeye ulaştıran bir mekanizma değildir. Piyasa ise, bireylerin kendi amaçları peşinde koşarken yapmış oldukları davranışların başka bireylerin davranışlarıyla koordinasyonunu sağlayan, kendiliğinden ortaya çıkan bir düzen olarak algılanır. Bireyler, amaçları olan ve bu amaçlar doğrultusunda eylemde bulunan ve bu eylemlerle tecrübe kazanan, gelecekteki planlarını da bu tecrübelerle göre değiştirebilen bireylerdir. Piyasadaki denge, girişimci bireylerin eylemleri ve birbirleriyle olan koordinasyonu sonucu doğmaktadır. Yani piyasa, otomatik güçlerle uyum içinde hareket eden bir mekanik alet değildir. Piyasa kendiliğinden oluşan, insan davranış ve değerlerinin ortaya çıkardığı bir sistemdir. Bilgiyi toplama dağıtma ve bunların bireysel amaç ve planlarla uyumlaştırılması ve karar hatalarını düzeltmeye olanak tanıma gibi özellikler piyasanın sunduğu temel bazı olanaklar olarak belirtilebilir. Piyasanın kendi kendini düzenleyebilmesi ve dengeye ulaşabilmesine olan güven bir anlamda da insanların deneyimlerinden öğrenebilme ve ilerleme için oluşabilecek fırsatları değerlendireceklerine olan güven anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla,

devletin piyasaya ilişkin faaliyetlerinin sınırlanması ve bireylerin tecrübeyle öğrendikleri bilgilerini, amaçlarını gerçekleştirmek için özgür bırakılması, rekabetçi bir piyasanın olması ve bunun en etkin bir biçimde işleyebilmesi için en önemli koşuldur (Biber 2008:66).

1.2. Refah Devleti

1950'lere gelindiğinde liberal devlet anlayışı kapitalizmin girdiği krizler sebebiyle yerini refah devleti anlayışına bırakır. Bu bölümde refah devletinin ortaya çıkışını hazırlayan koşullar ve özellikleri üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Refah Devletinin Doğuşu

Refah devleti ya da diğer bir deyişle sosyal devlet anlayışı sanayileşmiş ülkeler merkezinde ortaya çıkan bir formdur ve bu ülkelerde gelişmesinin nedeni kapitalizmin yaşamış olduğu krizler ve bu krizlerin yarattığı değişimlerdir. Sosyal refah devleti öncesindeki kapitalist devlet formu olan geleneksel liberal devlet, ekonomik hayatın kendiliğinden oluşan doğal yasalara uygun olarak gelişeceğine inanır ve devleti hem ekonomik hem sosyal sorunların dışında bırakır. Oysa sanayileşmenin başladığı 18. Ve 19.yüzyıldan bu yana ekonomik ve dolayısıyla da bütün sosyal hayatta yarattığı değişiklikler oldukça fazladır.

18. ve 19. yüzyıllarda çok hızlı bir biçimde sanayileşen ülkelerde hızlı zenginleşme, teknolojinin kısa sürelerde yarattığı sıçramalar, ekonomik yaşamda olduğu kadar sosyal ve siyasal alanda da önemli değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Kapitalizmin üretim ilişkilerini köklü bir biçimde dönüştürmesi ve ortaya çıkan işçi sınıfının ağır çalışma ve yaşam koşulları, yoksulluk, çalışma halinde her türlü hastalık ve iş kazaları sonucu birçok yeni sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kapitalizme yönelik eleştiriler Marksizm ve sosyalizm gibi önemli akımların öncülüğünde büyük yankılar uyandırmış ve yaşanan sorunlara siyasal iktidarlar bir takım çözümler üretme yoluna gitmişlerdir (Durdu 2009:41-42).

Liberalizmin öngörülleri üzerine kurulan kapitalist sistem, uygulanmaya başlandığından itibaren belli ekonomik ve sosyal bunalımları da beraberinde getirmiştir. 1815'de İngiltere'de ortaya çıkan bunalım bunlardan ilki olmuştur. Daha sonraki dönemlerde 1836'da Amerika'ya da sıçrayan bunalımı, 19. yüzyılın sonlarında ve 20.

yüzyılın başlarında meydana gelen pek çok bunalım izlemiştir. Bu bunalımların ortak özelliği, bunların “üretim fazlası bunalımları” olmalarıdır. Aşırı-üretim ya da arz fazlası bunalımlarının çeşitli nedenleri vardır. Bunların ilki teknolojik gelişmeye koşut olarak, üretimdeki büyük artış ve üretimin yeterli pazar bulamamasıdır. Bunun nedeni de düşük ücretlerle yaşamak durumunda olan geniş halk yığınlarındaki satın alma gücüdür. Diğer bir neden, yeni üretim biçimiyle idari, teknik ve ticari yapıların uyumsuzluğu; para ve banka sisteminin, uluslar arası haberleşme araçlarının yetersizliği, kapitalizmin iç piyasa dışında dış pazarlara da açılarak bu üretimi dağıtma olanağını yeterince vermemesidir. Aşırı-üretim bunalımları dönemin toplumsal bunalımlarını da açıklayıcı niteliktedir. Erişilen sanayileşme düzeyi ağır çalışma koşullarında çalışan kalabalık bir işçi sınıfı oluşturmuştur. Çalışma günü 12 saatten başlamaktaydı ve ne tatil ne de dinlenme günü vardı. Kadın ve çocuklar ağır koşullarda çalışıyordu. Bu ortamda işçi sınıfının şiddetli tepkileri ortaya çıkmıştır (Ölmezogulları 2003:65-66).

Büyük Buhran olarak da adlandırılan ekonomik bunalım, 24 Ekim 1929’da, New York Borsası’nda yaklaşık 16 milyon hisse senedinin %50 ile %90 arasında değer kaybetmesi ile patlak vermiştir. Bankaların felaketi önlemek için yüksek miktarda hisse senedi alımı yoluna gitmesi olumsuz sonuçlanmış ve bankaların iflasına neden olarak bunalımı hızlandırarak derinleştirmiştir. Bunalım Amerika’yla sınırlı kalmamış kısa sürede diğer ülkelere de sıçramış ortaya çıkan işsizlik ve üretimdeki düşüş, yeni iflaslara neden olmuş ve yatırımları giderek düşürmüştür. Bu bunalıma karşı klasik liberalizmin getirebildiği tek çözüm beklemek ve gizli elin her şeyi düzeltmesini görmektir. Bu bekleyiş, var olan krizi derinleştirmekten öteye gitmiyordu (Şaylan 2003:85).

Refah devletinin ortaya çıkması, liberalizme karşı bir güvensizliğin doğması sonucunda gerçekleşmiştir. Çeşitli zamanlarda ortaya çıkan ekonomik bunalımlar ve en son olarak da 1929 Dünya Buhranı ve yaşanan II. Dünya Savaşı, liberal düşünceye karşı ileri sürülen eleştirilerin ciddiye alınmasına ve gözden geçirilmesine yol açmıştır. Savaşların ve ekonomik krizlerin, özellikle sosyal tabakalar üzerinde yol açtığı tahribatları giderebilmek amacıyla, devlet eliyle sosyal refah programlarının düzenlenmesi bir zorunluluk halini almıştır. Bu konuda, hem devlet ve hem de diğer sosyal taraflar arasında ortaya çıkan uzlaşma (refah devleti sözleşmesi), refah devletinin oluşumunda çok önemli bir rol oynamıştır (Şaylan 2003:93).

Bunlara ek olarak belirtilmesi gereken bir diğ er neden de, sosyalizmin bir tehlike olarak algılanmaya başlanmasındır. Liberalizme rakip olarak sesini yükseltmeye başlayan ve çalışan kesimleri arkasına alarak yeni bir alternatif sistem kurmaya uğraşan sosyalist düşüncenin vaatleri, kaygıya neden olmuş, hem ekonomik bunalımları aşmak ve hem de sosyalizm tehlikesini savuşturabilmek için, Keynes’in ileri sürdüğü görüşler doğrultusunda, sosyal refah devletine yeşil ışık yakan ve sosyal refah devleti kurumlarını yaşama geçiren bir düzene geçilmiştir (Özdemir 2007: 189).

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki refah devleti, kapitalist ekonomilerde sanayileşme ile ortaya çıkan sorunlar, artan eşitsizlik ve güvensizlik karşısında siyasal hakların gelişmesiyle devletin süreç karşısında seyirci kalamayacağı ve müdahale etmesi düşüncesinden hareketle gelişmiştir. Refah devleti şahıslara ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik olanağı sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm yurttaşlara eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetler alanında belli bir standart getiren devlettir (Durdu 2009:41).

Tarihsel dönüşümü yukarıda özetlenen refah devletinin genel olarak üç temel özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bunlar (Özdemir 2007:21):

- ✓ Müdahaleci: Piyasa başarısızlıkları üzerine harekete geçer ve doğan sorunların giderilmesine yönelik olarak önlemler alır.
- ✓ Düzenleyici: İş piyasalarındaki düşük ücretlerin işçileri sefaletle düşürmemesi için asgari bir ücret belirler, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerini üstlenir.
- ✓ Gelirin yeniden dağıtıcısı: Vergi, transfer harcamaları ve diğ er politikalar ile gelirin paylaşımına müdahale ederek sınıflar arasında ki gelir dengesizliklerini önlemeye çalışır.

Sonuç olarak refah devleti yapılan çeşitli düzenlemeler ve uygulamalarla kötü ekonomik ve sosyal koşullar altında bulunan bireyleri korumayı amaçlamaktadır. Bu koruma ise sosyal politikalar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Tüm tanımlardan çıkan ortak kavramsallaştırma ise “temel sosyal hizmetlerin sağlanması amacına yönelik devlet önlemleri” (sağlık, eğitim, konut, sosyal sigorta vb.) olarak ifade edilebilir (Özdemir

2007:21-22). Sosyal refah devletinin korumacı politikalarının arkasındaki bir diğer amaç da yoksulluğu önlemek ve çalışan kesimlerden –özellikle işçilerden- gelebilecek isyancı hareketlerin önünü kesebilmek ve kontrol edebilmektir (Sallan Gül 2004:145).

1.2.2. Refah Devletinin Yükselişi

Modern refah devletlerinin kökenleri 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarına dayanmakla birlikte, refah devleti bugün tartışılan şeklini büyük çapta ilk defa II. Dünya Savaşı sonrasında, yani 1950’ler ve 1960’larda kazanmıştır. Gerçekten, refah devletlerinin tam anlamıyla gelişimi, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Altın Çağ’da (1945–1975) mümkün olabilmiştir. Oluşturulan “Refah Devleti Sözleşmesi” (Welfare State Agreement), şekilsel açıdan değişse bile, bütün OECD ülkelerinde ittifakla benimsenmiştir. Dolayısıyla, özellikle 1960 ve 1970’li yıllar refah devletinin nitelik olarak en belirginleştiği yılları ifade etmektedir (Özdemir 2007:198).

Refah devletinin yükselişe geçtiği bu dönem aynı zamanda refah devleti anlayışının kurumsallaşmaya başladığı dönemdir. John Maynard Keynes (1883-1946) refah devletinin kurumsallaşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Keynes’in temel hareket noktası, ekonomide tam istihdamın piyasanın kendi dinamikleri ile yani dışarıdan bir müdahale olmaksızın (*görünmeyen el* tarafından) sağlanabileceği fikrini reddetmesidir. Hızla sanayileşmeye başlayan toplumlarda, Fordist üretim süreçleri toplumu ekonomik ve kültürel olarak standartlaştırmış, bu durum üretimin kitleselleşmesine ve artmasına neden olmuştur. Söz konusu üretim artışı doğal olarak tüketimin de kitlesel olması ihtiyacını tetiklemiştir (Aktel 2003:31). Keynes bu kitlesel tüketimin gerçekleşebilmesi için talep yanlı politikalar öne sürerek, ekonomik modelini etkin talep üzerine kurmuştur. Toplumun tüketim ve yatırımlarının toplamı etkin talebi oluşturmaktadır. Keynes etkin talebin yüksek olabilmesinin ön koşulu olarak tüketim ve yatırımın yüksek olmasına vurgu yapmıştır. Keynes’e göre gelir dağılımının adaletsiz olduğu toplumlarda etkin talep düzeyi düşük olacaktır. Modern kapitalist toplumlarda var olan gelir eşitsizliği neticesinde gelir düzeyi yüksek kesimler ne kadar çok tüketim yaparlarsa yapsınlar gelirlerinin büyük bölümünü tasarruf edeceklerdir. Bu durum sonucunda tasarruflar yatırıma dönüşecek ve arz sürekli artacaktır. Toplam talep ise bu arzın gerisinde kalacaktır. Arz ve talep arasında ortaya çıkan bu dengesizlik kaçınılmaz olarak krize yol açacaktır. Keynes’e göre krizlerin önlenmesi için etkin talebin yükseltilmesi ve bunun içinde ekonomiye müdahale

edilmesi gereklidir. Keynes toplum içinde bu ölçekte bir müdahalenin ancak devlet tarafından yapılabilceğini ve ancak böylelikle ekonomide dengenin ve tam istihdamın sağlanabileceğini ifade etmiştir (Şaylan 2003: 96-97). Böylece Keynes'in öngördüğü refah devleti, talep yönetimi ile kitle üretim ve tüketimini desteklemeye yönelik ekonomik politikalar izler ve bu yolla tam istihdamı sağlamayı hedefler, piyasanın yetersiz ya da başarısız olduğu alanlarda devlet piyasa ile birlikte hareket ederek karma bir ekonomik model oluşturur ve piyasanın başarısızlıklarını telafi eder.

Keynes'in 1936 yılında ortaya attığı bu görüşler, özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından pek çok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Ekonomide etkin devlet müdahalesini öngören bu politikalar, piyasa düzeneği ile birlikte planlama uygulamaları ile ekonomileri düzenlemiştir ve 1970'li yıllara kadar uygulanmıştır (Ölmezoğulları 2003:73).

1929 tarihli Büyük Buhran'ın ardından yaşanan yaygın korumacılık ve II. Dünya Savaşında dünya piyasalarının tamamen yıkılışı sonrasında, birçok ülkede ulusal paranın serbest bir şekilde konvertibilitesi yok olmuş, sermaye transferleri sıkı kontrole tabi tutulmuş ve iç finans piyasaları katı bir şekilde düzenlenmiştir. Birçok ekonomik faaliyet, uluslararası rekabete karşı koruma altına alınmıştır. Yine birçok ülkede, hizmetler sektörü ve tarım koruma altına alınmıştır. Vergiler artan oranlı hale getirilmiş, bu yolla kamu hizmetleri ve transferleri (gelirin yeniden dağıtımı) mümkün kılınmıştır. Ulusal sağlık sistemleri, herkese ücretsiz tıbbi bakım sağlar hale getirilmiş; ulusal sosyal yardım, işsizlik ödeneği, özürlülere yardım ve emeklilik sistemleri, ücret-dışı cömert gelirler sağlamaya başlamıştır. Böylece toplam talep arttırılmaya çalışılmıştır. Refah devletinin bu döneminde, sosyo-ekonomik yapı 40-50 yıl öncesine göre tamamen değişmiştir. Bu dönemde ailenin yapısı değişmiş, kadın istihdamı artmış, genel olarak istihdam artmış, vergiler yükselmiş ve kamu harcamaları artmıştır. Yine, bu dönemde refah devletinin gelir ve harcamaları arttıkça, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, tam istihdam, gelir dağılımı gibi sosyal politika ve sosyal refah hizmetleri geliştikçe, refah devletinin kurumsallaşan bu hizmetleri, vatandaşlar tarafından "bir refah hakkı" olarak görülmeye başlanmış, vatandaşların devletten beklentileri sürekli artmıştır (Özdemir 2007:199-200).

Refah devleti, bireyin özgürlüğünü temel almakla birlikte, klasik liberalizmin 'gece bekçisi' devlet ile 'bırakınız yapsınlar' ekonomi anlayışını terk etmiş ve yerine karma

ekonomi modelini benimsemiştir. Bireyin özgürlüklerini tam olarak kullanabilmesi, toplumsal hayata her yönüyle katılabilmesi ve kendini geliştirebilmesi için fırsat eşitliğinin ve belirli bir yaşam seviyesinin sağlanması gereği vurgulanmıştır. Ayrıca, serbest piyasa sisteminin doğal işleyiş sürecinde ortaya çıkan adaletsizliklerin giderilebilmesi için devletin piyasaya müdahale etmesinin gerekliliği kabul edilmiştir. Keynesci refah devleti modelinde devlet, kalkınma için gerekli alt yapı hizmetlerini sağlamayı ve tam istihdamı gerçekleştirmeyi ve piyasayı geliştirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda, sosyal adalet ve eşitliği sağlama için de ekonomik büyüme sonucu elde edilen refahın paylaşımında ücret, vergi ve sosyal güvenlik politikalarını geliştirmiştir. Bu doğrultuda işçiler ve diğer çalışanlar, sosyal sigortalar sistemi içinde ekonomik ve sosyal risklere karşı korunmaya ve güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca, sosyal yardım programları ile de çalışanların refahlarının artırılması amaçlanmıştır. Sosyal güvenliğin maliyeti ise, devlet- çalışan- işveren üçlüsü arasında paylaştırılmıştır. Böylece devlet ya da yönetim kademesinde yer alan bürokratlar ile politikacılar, bir yandan girişimci sınıfın haklarını korurken, diğer yandan da, diğer toplumsal gruplara yönelik refah sağlayıcı programlar geliştirmişlerdir. Diğer taraftan, eşitlikçi ve sosyal adaletli bir toplum hedefleyen refah devleti anlayışında, toplumsal sınıflar ve gruplar arasında devlet dengeleyici bir rol oynamış; toplumsal ve ekonomik istikrarı sağlamada sorumluluk almıştır (Sallan Gül 2004:4).

1970’li yıllara kadar yoğun biçimde uygulanan sosyal devlet anlayışı, devletin ekonomiye etkin müdahalesi temeline dayanan, toplumun toplam refahını arttırıcı, gelir dağılımında adalet sağlamaya yönelik ve kapitalizmin doğurduğu eşitsizlikleri giderme amacı taşıyan bir yapıya sahiptir. 1970’li yıllarla birlikte çeşitli nedenlerle bu yapı, çözülmeye başlamıştır. Çalışmanın izleyen bölümü bu sürece ayrılmıştır.

1.3. Neo-Liberal Devlet Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kapitalizm, 1970’lerden itibaren düşen kâr oranlarıyla birlikte ekonomik ve toplumsal dengeleri derinden sarsan yeni bir bunalıma girmiştir. Kapitalist sistemin yaşadığı bu bunalım refah devleti anlayışını sorgulamaya açmış ve neo-liberal ideolojiyi doğurmuştur. Bu bölümde neo-liberalizmin özellikleri genel hatlarıyla incelenmiş ve neo-liberal devlet anlayışı ele alınmıştır.

1.3.1 Refah Devletin Dönüşümü ve Neo-Liberalizm

Keynesyen görüş doğrultusunda, krizleri önleme ve ekonomik gelişmeyi sağlama amaçlarına yönelik olarak devletin ekonomiye müdahaleleri, 1970'lere kadar büyük kabul görmüştür. Ancak, 1974'lerden itibaren bu olumlu havanın bozulduğu, göstergelerin olumsuzlaşmaya başladığı, devletlerin ekonomik durgunluk ortamıyla karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir. Vietnam Savaşı dolayısıyla ABD'nin dış açıklar vermeye başlaması, Bretton Woods Para Sistemi'nin çökmesi, OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını dört kat artırması ve sonuçta dünya ekonomisinin stagflasyona girmesi (hem durgunluk, hem de enflasyonun gözlenmesi), olumsuzlukların nedenleri arasında sayılabilir. 1975'ten sonraki dönemin ekonomik yapısında, işsizlik yükselişe geçmiş, çalışanlar arasında ücret farklılıkları artmış, teknolojik gelişmelerin üretim alanına yansımaları sonucu iş yapıları değişerek esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve sendikacılık güç kaybetmiştir. Bu bunalım, başta gelişmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm ülkeleri etkilemiş ve ortaya kamu harcamalarının yükseldiği, kronik bütçe açıklarının yaşandığı, ekonomik büyümenin yavaşladığı, yüksek oranlarda yapısal işsizliğin doğduğu ve enflasyonun sürekli arttığı bir ekonomik ortam çıkmıştır. Tüm bu yapısal değişiklikler ise refah devletini ciddi baskılarla karşı karşıya bırakmış ve refah devleti anlayışı ve refah devletin sürdürülebilirliği ile ilgili birtakım sorgulamalar başlamıştır (Özdemir 2007: 254-262).

Bu dönemde, Keynesyen politikaların krizin aşılmasında yetersiz kalması hatta bazı yazarlara göre, bizzat krizin nedeni olarak görülmesi devletleri yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda, devletin ekonomik ve toplumsal alandaki rolünü azaltmayı amaçlayan ve "Yeni Liberalizm" adını alan öncülüğünü ise Chicago Okulu'ndan Hayek ve Friedman'ın yaptığı yeni liberal ekonomi politikaları başta İngiltere ve ABD olmak üzere birçok ülke tarafından uygulanmıştır. Yeni liberal ideoloji, krize gerekçe olarak devletin ekonomi üzerindeki hakimiyetini göstermekte ve çözüm olarak da ekonomi üzerindeki devlet hakimiyetinin kaldırılmasını sunmaktadır. Böylelikle, Keynesyen iktisadın tüketimi yönlendirmeye ve talep oluşturmaya yönelik politikalarının yerini üretimi ve arzı ön plana çıkaran politikalar almıştır (Öngen 2003:167).

Neo-Liberalizm 1970lerde baş gösteren birikim ve karlılık kriziyle birlikte kapitalizmde gerçekleşen rejim değişikliğini kavramak için kullanılan bir kavramdır. Neo-

Liberalizm, klasik liberalizmle ortak olarak bireysel özgürlük ile serbest piyasa denge mekanizmasını, yani “laissez faire” ilkesini savunur. Bu kapsamda neo-liberalizm, ekonomik düzen için piyasa mekanizmasını en iyi yol olarak gören “piyasa köktencililiğini” kucaklar. Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* eserindeki temelleri savunan neoliberaler, bireysel özgürlüğe tehdit ve de “serfliğe dönüş” olarak gördükleri devlet planlaması ve müdahalesi konusunda epeyce şüphecidirler. Esasında piyasa köktencililiği “ekonomide piyasa güçlerinin ahlaki zorunluluğu” inancını barındırmakta ve bu piyasa güçlerinin bilinçli bir planlamaya gereksinim duymaksızın kendiliğinden ortaya çıktıklarını ileri sürmektedir. Buna göre piyasa güçleri serbest bırakılırsa, iyi sonuçlar kaçınılmaz olarak elde edilecektir. Özetle ifade edilirse, iş çevreleri ekonomik krizleri açıklamak için klasik liberalizmin reçetesini sunmuşlardır (Harms 2007:63-64).

Bu tarihsel kırılma döneminde bir yönetim zihniyeti olarak sivrilen neo-liberalizm, klasik liberalizme bir geri dönüş olarak gözüke de Özkazanç’a göre (2005:5) farklı özellikler sergilemektedirler. Neo-Liberalizmi liberal yönetimden ayıran temel nokta, klasik liberalizmin kendiliğindenci ve doğalcı söylemine kıyasla çok daha ‘müdahaleci’ olmasıdır. Buna göre ‘piyasa’ ve ‘toplum’ siyasi yönetimin ancak genel düzenleyici kurallarını koyabileceği, ancak kendi özerk yasalarına bırakıldığında uyumlu isleyen varlık alanlarıdır. Dolayısıyla liberalizm ile neo-liberalizm, siyasi yönetimin bireysel özgürlükler/özerklikler yoluyla yönetmesini yönetimin etkinliği ve meşruiyeti açısından önemli görme noktasında birleşirler. Buna karşılık, neo-liberal yönetimin farklılığı, toplumu yeniden yola sokmak için özel ve güçlü bir siyasi müdahalenin gerekli görülmesinden kaynaklanır. Bu nedenle ‘piyasanın işlemesi’ kendiliğinden bir olgu olarak değil, siyasal, yasal, kurumsal ve kültürel koşullara/müdahalelere bağlı ‘yapay’ bir durum olarak değerlendirilir. Bu ise, tüm toplumsal varoluş alanlarının piyasa modeline göre yeniden düzenlenmesi işini neo-liberal yönetimin temel amacı hâline dönüştürür.

Neo-Liberalizmin temel özelliklerinden bir diğeri de piyasalara aşırı güvendir. Klasik liberalizmde piyasalara bu inancı ve piyasaların ahlaki gerekliliğini görmek mümkündür; fakat bu anlayış özel mülkiyetin ve hizmetlerin düzenlenmesine uygulanmıştır. Oysa ki neoliberaler için, toplumsal yaşamın tümü piyasa olarak örgütlenmelidir. Piyasa güçlerine olan inanç maddi olarak mal ve hizmet üretiminden kopmuş ve kendinde bir amaç haline gelmiştir. Bu durum liberalizm yerine neo-liberalizmden bahsetmenin bir nedenidir.

Kısacası neo-liberalizm toplumsal iyinin maksimizasyonunun piyasa işlemlerinin erişim ve sıklığının maksimizasyonu ile gerçekleştirilebileceğini ve de tüm insan eylemlerinin piyasa alanına dahil edilmesi gerektiğini ileri sürer (Harvey 2005:3). Öyleyse neo-liberallere göre her şeyi metalaştırarak satılabileceği bir piyasa yaratmak ahlaki bir zorunluluktur. Böylece sağlık, eğitim, refah, çevre gibi önceleri mübadele yönü bulunmayan her şey “fiktif metalar” haline gelmiş ve de piyasa güçleri ve eylemleriyle düzenlenmiştir (Polanyi 2001:75-76).

Piyasaların neo-liberallerce kutsallaşmasının yanı sıra bireysel girişimci de adeta tanrılaştırılmıştır. Neo-Liberaller için her insan kendi hayatını yöneten bir girişimci olup, bu doğrultuda hareket etmelidir. Buradan toplumun, devlet ya da kilisenin değil, bireyin kendi hayatı ve refahından sorumlu olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Hayatın bütünü bir piyasa olduğuna göre, kişinin başarısında ve toplumdaki konumunda bireysel yatırım tercihleri belirleyici olup, neo-liberallere göre bu durum tam da olması gerektiği gibidir. Neo-Liberaller bireysel özgürlüğü kucaklar ve piyasa mekanizması ile özgürce seçen bireylere müdahale öngören kurumlara ya da programlara karşı çıkarlar. Margaret Thatcher’ın *Women’s Own* dergisinde ifade ettiği gibi: “İnsanların, bir sorunla karşılaştıklarında bunun üstesinden gelmek üzere devlete sarılması gerektiği düşüncesi ile yoğrulduğumuz bir dönemden geçtiğimizi düşünüyorum. Bir problemim var, başış alırım. Evsizim, devlet bana ev bulsun. Sorunlarını topluma havale ediyorlar. Bildiğiniz üzere toplum diye bir şey yoktur. Tekil bireyler olarak erkekler, kadınlar ve aileler vardır. Ve insanlardan faydalanmaksızın bir şeyler yapabilecek devlet yoktur. O halde insanlar önce kendilerine bakmalıdırlar. Öncelikli olarak kendimize bakıp, sonra komşuya yüzümüzü çevirmek görevimizdir. İnsanlar yükümlülük taşımadan haklara ulaşmayı zihinlerine yerleştirdiler. İlk önce yükümlülükleri karşılamaksızın hakka kavuşmak diye bir şey yoktur” (Harms 2007:65-66).

Sonuç olarak ekonomik elit, 1970lerin başlarındaki krizi, “Keynesyen uzlaşının” ve devletin ekonomiyi kamu yararına yönlendirebileceği tezinin bir sonucu olarak kurgulamıştır. Krizi devletin yarattığı ve ancak toplumsal yaşamın tüm boyutlarının piyasalaştırılmasını öngören “piyasa köktenciliğine” dönülmesi halinde krizin ortadan kaldırılabileceği tezini başarı ile savunmuşlardır. Böylece neo-liberal düşüncenin mantığı berraklaşmış bulunuyor. Bu düşüncenin politik karar alma süreçlerinin devletin sınırlandırılması ve ekonominin piyasa tarafından düzenlenmesi tezleri ile yönlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Deregülasyon işletmeleri maliyetleri kurallardan kurtararak ekonomik verimliliğin önünü açar, özelleştirme kamu mallarını daha etkin olan bireysel girişimcilere

devreder ve kamu mallarını metalaştırır, zenginler ve sermaye üzerindeki vergi kaldırılarak para yatırım ve sermaye oluşumu için serbest bırakılır ve de bireyi daha sorumlu kılmak üzere verimsiz devlet harcaması ile sosyal programlar ortadan kaldırılır. Tüm bunlar ekonomik refah için öngörülen neo-liberal reçetenin bileşenleridir (Harms 2007:66).

Neo-Liberalizm, 1980'lerden itibaren tüm dünyada egemen olan yeni sağ ideolojinin en önemli dayanaklarından. Bir yandan ekonominin ve sermayenin küreselleşmesi, yenedünya düzeni ile bütünleşme ve özelleştirme gibi ekonomik söylemlerle diğer yandan da devletin ve politik alanın geri çekilmesi, serbest piyasa sisteminin tam egemenliğini kurması, sivil toplumculuk ve yerel topluluklara dönüş gibi politik söylemlerle hem ulusal hem de uluslararası alanda başat bir ideoloji haline gelmiştir (Sallan Gül 2004:1).

Küreselleşme kavramının çalışma içinde nasıl bir anlam içinde değerlendirildiğinin açıklanmasında yarar vardır. Küreselleşme, son yılların en çok tartışılan kavramı olarak, birbirinden farklı yorum ve değerlendirmelere konu olmuştur. Aslında, bu yorumların hepsi kendi içerisinde tutarlı ve belirli bir ideolojik arka plana sahiptir.

Küreselleşmeye yaklaşım, kabaca üç grupta toplanabilir: Birinci grup, küreselleşmeyi teknolojik gelişmelere bağlamakta, küreselleşmenin, teknolojik gelişmelerin ardından kendiliğinden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Gelişen bilgisayar teknolojisi, kolaylaşan bilgi aktarımı ve iletişim, ucuzlayan ulaşım, sermayeye küresel dolaşım olanağı vermiş, küresel düzeyde üretim ağı kurulmasına yol açmış, kaçınılmaz bir şekilde herkesin yaşamı değişmiştir. İkinci gruptakiler, yani neo-liberaller, küreselleşmeyi piyasaların uluslararasılaşmasına bağlamakta, yaşanan teknolojik gelişmelerin ve artan üretimin, 1970'li yılların ortasından itibaren piyasaların dışa açılmasını getirdiğini, ülkelerin de bu doğrultuda ticari serbestleşme için gerekli önlemleri aldığını ifade etmektedir. Bu süreci kolaylaştırmak için korumacı politikalardan vazgeçilmiş, para piyasaları serbestleştirilmiş, dış ticaret teşvik edilmiş, yani dış pazar ve arz yönlü politikalara geçilmiştir. Küreselleşmenin anlamı, bir bakıma her şeyin piyasa terk edilmesi, piyasanın egemen kılınmasıdır. Üçüncü gruptakilere göre ise, Neo-Marksistler, yaklaşım, küreselleşme kapitalizmin mantığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşmenin 500 yıl önceki keşif gezileriyle başladığı dahi öne sürülebilmektedir. Zaten, 19. yüzyılda görülen uluslararası dış ticaret hacmine ilişkin veriler de, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını ifade etmektedir (Özdemir 2007:219-220).

Küreselleşme bu çalışmada Özdemir'in (2007:236) de belirttiği gibi neo-liberal kapitalizmin dünya çapındaki hegemonyasını genişletme ve pekiştirmesine yardım eden bir süreç olarak algılanmıştır

Neo-Liberal politikalar, küreselleşme ve yenedünya düzeniyle bütünleşmenin bir gereği olarak ülke deneyimlerinde "Reaganizm" "Thatcherizm" ve "Özalizm" gibi farklı adlandırmalarla ulusal düzeyde meşruiyetleri güçlendirilip, gelecek iktidarlara bir siyasi miras olarak bırakılmıştır. Bu dönemlerde Keynesci refah politikaları terk edilerek, serbest piyasa temelli kişisel sorumluluğu ön plana çıkaran ve refah programlarından yararlananları çalışmaya zorlayan politikalar uygulanmaya konmuştur. Türkiye'de yeni liberal politikalar 1980 yılında askeri iktidar döneminde başlatılmış ve Özal iktidarı döneminde ekonomik ve toplumsal yapının dönüştürülmesinde temel alınmıştır. Yeni liberal refah modelinde, piyasa-devlet ilişkilerinde serbest piyasa sisteminin temel alınması, devletin küçültülmesi ve böylece devlet müdahaleciliğinin ortadan kaldırılarak bireysel özgürlüğün garanti edilmesi amaçlanmıştır. Serbest piyasa sisteminin ilkeleri tüm ilişkilerin belirleyicisi olarak kabul edilmiştir (Sallan Gül 2004:302-303).

1.3.2 Neo-Liberal Devlet

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1970'lere kadar uzanan dönemde "altın çağı"nı yaşayan dünya kapitalizmi, 1970'lerden itibaren düşen kâr oranlarıyla birlikte ekonomik ve toplumsal dengeleri derinden sarsan yeni bir bunalıma girmiştir. Kapitalist sistemin yaşadığı bu bunalım, neo-liberal ideolojiyi doğurmuştur. Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerde Keynesci ekonomik politikalar ve refah devleti anlayışına, azgelişmiş ülkelerde ise ulusal kalkınmacı devlet politikalarına ve bunları uygulayan kurumlara karşı bir cephe açılmış; ve neo-liberalizm, dünya çapında yeni bir siyasal ve ideolojik hegemonyanın kuruluşuna yönelmiştir. Kapitalist ilişkilerin dünya ölçeğinde giderek daha fazla belirleyici hale geldiği bu aşamada, devlet de bu değişime uygun bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu yeniden yapılanma sürecinde ekonomik ilişkiler, siyasal ve ideolojik ilişkilerle desteklenmekte ve bu durumda devletin rolü de dönüşüme uğramaktadır (Güzelsarı 2004:1).

Michel Albert (1991:7) "Kapitalizme Karsı Kapitalizm" adlı kitabının girişi bölümünde neo-liberalizmin doğuşunu şöyle ifade etmektedir:

“Tarihte ilk kez bugün, kapitalizm gerçekten kazandı. Kazanç bütün alanlardaydı. İlk muhabere Margaret Thatcher ile İngiltere’de ve Ronald Reagan ile ABD’de yapıldı. Bu muharebe, kapitalizmi kirleten devlet müdahaleciliğine karşı içerde yapılan bir muharebeydi. Bakkalın kızı ile eski sinema oyuncusu, devleti küçültme devrimi diyebileceğimiz ilk muhafazakar devrimi iktisat siyaseti alanında birlikte yürüttüler. Devrimin en göz alıcı ilkesi ‘zenginlere daha az vergi’ oldu. Kapitalistlerden başlamak üzere, eğer zenginler daha az vergi öderse, ekonominin büyümesi daha güçlü olacak, bu oluşumdan da herkes yararlanacaktı.”

1980’lerde ABD ve İngiltere’de kapitalizmin yeni bir ideolojisinin iktidara geldiğini ifade eden Albert, bu ideolojiyi temel ilkeleriyle şöyle özetliyor: Piyasa iyidir, devlet ise kötüdür. Daha önce iktisadi gelişmeyle toplumsal adaleti uzlaştırmanın temel aracı olarak ortaya çıkan vergi, dinamik ve girişken olanların cesaretini kırmaktadır. O halde vergileri ve sosyal ödemeleri azaltmak, mevzuatı yumuşatmak, yani piyasanın toplumun tüm yaratıcı enerjisini serbest bırakması için devletin yetki alanını en aza indirmek; devleti her alanda geriletmek gereklidir (Albert 1991:337-338).

Neo-Liberalizmin öngördüğü politikalar, 1980 yılından itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak devletler, refah devleti olma hedeflerinden vazgeçmişler ve kamusal hizmet veren uygulamalardan hızla uzaklaşmaya başlamışlardır. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ithal ikameci kalkınma politikaları yerini, ihracata dayalı dışa açık büyüme politikalarına bırakmış ve bu ülkelerdeki koruma duvarları kaldırılmıştır (Müftüoğlu 2001:265).

Devlet ekonomideki yerini özel sektöre bırakmaktadır. Bu sistemde özel sektör ekonomik büyümenin motoru haline getirilir, devlet bürokrasisi azaltılır, devlete ait kuruluşlar özelleştirilir, rekabeti artırmak için ekonomide yapısal düzenlemeler yapılır, yargı sisteminde idari yargının alanı daraltılır, kota ve gümrüklerden vazgeçilir v.s. Bu noktada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Siyasetten arındırılmış bir ekonomik düzen içinde toplumsal ilişkiler nasıl olup da demokratik ve tartışmacı bir zemine oturtulabilecektir. Bu devleti mümkün olduğunca küçültmekle esas amaçlanan şey, bireysel alanı ve özgürlükleri genişletmektir. Ancak bu anlayış, toplumdaki adaletsizliklere, eşitsizliklere ve gayri insani durumlara nasıl çareler üretebilecektir? Tüm Neo-Liberallerin (bütün özgürlükçülerin) savundukları temel tez, devletin her türlü refah faaliyetinden elini çekmesidir. Yeni düzende devletin müdahalesi yerine, - özel kişi ve kuruluşlarca sağlanması düşünülen- bağış ve isteğe bağlı yardım şekli devreye

sokulmaktadır. Aslında bir anlamda bu 18. yüzyıl sivil toplum anlayışına bir geri dönüş anlamına gelmektedir (Şaylan 2003:133-134).

Bu bağlamda neo-liberal devletten beklenen, küresel sermayenin kârlılığı ve serbest dolaşımı için uygun ortamın yaratılması, rekabetin özendirilmesi, kapitalist sınıftan alınan vergileri düşürerek bu sınıfın yatırım yapmaya teşvik edilmesi, artık görevini tamamlamış olan kamu işletmelerinin özel kesime devredilmesi, mümkün olan her alanda kamusal hizmetlerin kârlılık mantığıyla piyasa koşullarında sunulmasıdır.

2- Neo-Liberal Bir Söylem Olarak Devletin Yeniden Yapılandırılması

21. yüzyıla girildiğinde dünya kapitalist sisteminin içine girdiği refah devletinin krizine bağlı olarak uygulamaya konulan yeni birikim modelinin temelini, neo-liberal politikalar çerçevesinde piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi oluşturmaktadır. 1970’lerden bu yana küresel kapitalist ekonomi köklü bir biçimde yeniden düzenlenmektedir. Finansal hareketlerin, dünya kapitalizmine eklemlenmenin ana odağı ve olanağı olarak görülmeye başlamasıyla birlikte devlet aygıtlarının sürece uyum sağlamak üzere dönüştürülmesi yönündeki baskılar da artmıştır. Bu bölümde yeniden yapılandırılan devlet olgusu açıklanacaktır. “Devletin yeniden yapılandırılması” kavramı ile devletin neo-liberal ilkeler doğrultusunda yeniden inşasından söz edilmektedir. Bu doğrultuda devlet aygıtının kurulu hiyerarşisi, örgütsel yapısı, idari süreçleri ve hizmet sunma biçimleri yeniden düzenlenmektedir. Bu tartışmaların analizinden yola çıkarak devlet biçiminin ne yönde ve hangi değişkenlerin belirleyiciliğinde dönüştüğü ele alınacaktır.

Kapitalist sistem neo-liberal anlayışa göre yeniden yapılandırılırken, devletin her türlü müdahalesinin en aza indirilmesi ve devletin üç geleneksel müdahale alanından geri çekilmesi istenmiştir. İlk olarak, devlet öncelikle piyasa mallarının üretiminden çekilmelidir. Bunun için KİT’ler özelleştirilmeli veya kapatılmalıdır. Böylece özel sermayeye yeni karlılık alanları açılmalıdır. İkinci olarak ise, devletin büyüyen bütçe harcamaları ve vergi gelirleri daraltılmalıdır. Bunun için sosyal hizmet arzı kısılmalı ve kamusal malların tüketimi, “yararlandıkça öde” anlayışıyla özelleştirilmelidir. Son olarak da, devletin piyasaları düzenlemek için yaptığı kural koyucu müdahaleleri en aza indirilmelidir (Oyan 1998:24-25).

Diğer bir deyişle devlet ekonomik alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkarılmalı; eğitim, sağlık, alt yapı, sosyal güvenlik gibi toplumsal kamu hizmetleri piyasa düzeni içinde işleyen “topluma” devredilmelidir. Doğrudan topluma devredilemeyen yetkiler yerel yönetimlere ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarına devredilmeli, bunların gerçekleştirilmesinde toplumun doğrudan söz sahibi olması sağlanmalıdır. Devlet ise özel bir işletme gibi örgütlenmeli ve çalışmalıdır (Güler 2005:97).

Bu politikalar, 1980’lerden itibaren “yapısal uyum politikaları” adı altında tüm dünyada uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, IMF ve Dünya Bankası’nın da yapısal uyum programlarının uygulanması için belirli bir işbirliğine gittikleri gözlenmektedir. Dünya Bankası, 1980 yılında “yapısal uyum öduncü” mekanizmasını yaratmış ve “yapısal uyum kredileri” vermeye başlamıştır. Bu borçlardan yararlanmak için gerekli olan uyum programları ulusal devletler tarafından harfiyen uygulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Dünya Bankasının IMF’nin programlarına katkısı, korumacılığın azaltılması, sektörel fiyatlar, yatırımlar ve KİT’lerin yönetimi konularında somutlaşmaktadır. Örneğin, tipik az gelişmiş ülke özelliği gösteren Ortadoğu ekonomilerine Dünya Bankası ve IMF özelleştirme formalitelerinin azaltılması ve açık pazar oluşturulması konusunda yükümlülükler getirmiştir (Sönmez 2005:340-341).

Yapısal uyum programları, resmen 1980’li yıllardan itibaren uygulanan, daha fazla piyasa güçlerine dayanma ve devletin ekonomi yönetimindeki rolünün azalması olarak tanımlanan geniş kapsamlı istikrar politikalarıdır. Söz konusu politikalar, 1970’li yıllarda kapitalizmin içine girdiği yapısal kriz karşısında çevre ekonomilerinin istikrarsızlığa düşmelerini engellemeyi amaçlayan bir ‘politikalar demeti’ olarak ortaya çıkmıştır (Timur 1996:14).

Yeni sağ olarak adlandırılan ve kaynaklarını neo-liberalizmden alan “yeniden yapılanma” kavramı bu anlamda sadece dönüşüm sürecini ifade eden bir kavram değil, aynı zamanda siyasal bir yaklaşım, kapitalizme özgü bir ideoloji olarak değerlendirilebilir. Devletin yeniden yapılandırılması sürecinde “yapısal uyarılama” yöntemi, 1980’li yıllarda biçimlenen yeni bir dünya sistemi temelinde ve varlığı serbest piyasaya endekslenmiş bir demokratikleşme öngören yeni sağ ideoloji çerçevesinde ortaya çıkmıştır (Güler 2005:83).

Yaklaşık son otuz yılda üretilen “devleti yeniden yapma” kavramı, öncelikle devletin niteliklerinde, işlevlerinde ve rolünde köklü değişiklikleri ifade eder. Başka bir anlatımla, toplumun, ekonomik, toplumsal ve siyasal yönden köklü bir dönüşümü anlamına gelip, bu dönüşüm kültürel yaşamı, değerleri, tercihleri, düşünce yapılarını ve ideolojileri etkilemektedir.

Neo-Liberal politikalar ile 1980’lerden bu yana yapılan devleti yeniden yapılandırma süreci merkez ülkelerin politikalarını doğrudan belirleyen uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yönetilmekte ve süreç, 1990’lı yılların sonlarına kadar uygulanan birinci kuşak reformlar ardından, 1990’ların sonlarından bugüne uygulanan ikinci kuşak reformlarla devam etmektedir. Birinci kuşak reformlar “mali istikrarı sağlamak” adı altında mali uyarlamayı hedeflemişken ikinci kuşak reformlar daha çok yapısal ve kurumsal uyarlamaya dönüktür. İkinci kuşak reformlarla yapılmak istenen devletin yeniden tanımlanmasıdır. Ancak bu, devlete rağmen gelişen bir süreç değil; bizzat devletin de bir aktör olarak içinde bulunduğu bir süreçtir. Sosyal devletin oluşması ve kurumsallaşması devlet aracılığıyla olduğu gibi “yeni sağ” anlayışın ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel yaygınlaşması da devletler eliyle ve devletlerin etkilediği uluslararası kuruluşlar eliyle sağlanmaktadır (Aksoy 2003:546).

2.1. Birinci Kuşak Yapısal Reformlar

1980'lerin başlarında başlamış olan yapısal uyum döneminde, Dünya Bankası, IMF ve batılı ülkeler hep birlikte, Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarını ödemelerini garanti edecek önlemler alma kaygısını gütmüşlerdir. Bu dönemde yürütülen politikalar, ihracatın teşvik edilmesi, etkin kaynak kullanımı, sürdürülebilir ticaret dengesi ve sürekli büyümeyi hedef almıştır. Bu politika hedeflerine varmak için de ülkelerin iç talebi kısımları, dış ticaret rejimini serbestleştirmeleri, kurumsal ve yönetsel yapıda reformlara gitmeleri, dengeli makro-ekonomik ortama ulaşmaları, enflasyon oranını düşürmeleri ve dış ödemeler dengesini iyileştirmeleri gerekmiştir. Yapısal uyum dönemi içerisinde devletçi kalkınma paradigmasını kırmak ve rekabetçi serbest piyasa ekonomilerini destekleyerek ekonomik durgunluğu aşmak amaçlanmıştır (Aktel 2003:156-157).

Ekonomik ve toplumsal yapıların, dünya piyasalarıyla uyumlaşmasını sağlamaya yönelik bu politikaların içerdiği uygulamalar şunlardır (Ercan 1998:64–65; Soyak 2004:11):

- Eğitim, sağlık ve gıdayla ilgili kamu programlarının kesilmesi ve kamu harcamalarının kısılması,
- Devletin piyasa sürecine katılmaması,
- Kârlı kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi,
- Piyasaların etkin işlemlerini önleyen sınırlamaların kaldırılması (deregülasyon),
- Ülke içi pazarların dünya pazarlarıyla bütünleşmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması,
- Emek ile hammadde maliyetlerinin aşağıya çekilmesi,

Bu dönem içerisinde piyasa kurallarının uygulanması, sosyal hizmetler için kamu harcamalarının kesilmesi, deregülasyon, özelleştirme gibi iktisadi ve siyasi araçlar birinci kuşak yapısal reformların genel bir eğilimi haline gelmiştir. Bu genel eğilimlerden deregülasyon ve özelleştirme uygulamaları bu bölümde detaylı açıklanacaktır.

2.1.1 Deregülasyon

Devletin piyasalar üzerindeki etkisi iktisat ve maliye politikaları aracılığıyla ve hukuki düzenleme yapma (kural koyma) şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu şekilde oluşabilecek müdahalelerin önlenmesi yani piyasaların deregüle edilebilmesi için neo-liberal proje öncelikle, Keynesçi maliye politikalarına karşı olduğundan mali disiplin ve denk bütçeyi savunmakta ve bunun ancak daha az gelir vergisi ve daha az kamu harcaması ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Çözüm olarak ise devletin mali alandaki keyfi müdahalelerini ve düzenlemelerini engellenmesi için deregülasyon yani serbestleşmeyi savunmaktadır (Aktan 1999:211).

Deregülasyon, bir alanda devletin yetkilerini ortadan kaldıran düzenlemelere verilen özel addır. Örneğin, PTT hizmeti devletin tekelindedir; bu alanda özel sektör iş yapamaz. Bir yasa çıkarılır ve PTT işlevinin özel şirketlerce de yapılabileceği hükme bağlanır. İşte bu düzenleme ‘deregülasyon’dur; alan devlet tekelinden çıkarılarak serbestleştirilmiştir. Benzer olarak, belediye meclisine ait olan ekmek fiyatını belirleme yetkisini, Fırıncılar

Odası'na bırakma kararı deregölasyonudur. Kısaca devletin karar alanını daraltan düzenlemeler deregölasyon olarak ifade edilmektedir (Güler 2005a:36-37).

Neo-Liberal ideolojinin de kabul ettiği şekilde devletin en devredilemeyecek ve ortadan kaldırılamayacak yetkileri yasama ve yargı yetkileridir. İste neo-liberal proje bu yetkileri tamamen yok edemeyeceğinin bilincinde olmakla beraber söz konusu yasama ve yargı yetkilerini de kısıtlamaya çalışmaktadır. Deregölasyonun esas anlamı olan kuralsızlaştırma işte bu noktada belirginleşmektedir. Neo-Liberal düşünce, devletten yasama organının, piyasada fiyatların serbestçe oluşumunun önündeki yasal engellerin ortadan kaldırarak, bir biçimde sermayenin önünü açmasını talep etmektedir. Bu taleplerin başında devletin çok 'ayrıntılı' şekilde düzenlediğı iş ve sosyal güvenlik yasalarının ve ilgili 'katı' düzenlemelerin firma maliyetlerini yükselttiğı için kaldırılması ve böylece işgücü piyasasının esnekleştirilmesi gelmektedir (Aktan 1999:278).

Deregölasyon politikalarının temel nedeni kamu hizmetlerinde etkinliğı ve verimliliğı sağlamak olarak belirtilmektedir. Buna göre deregölasyon sonucu kamu yönetiminde beklenen gelişmeler şu şekilde özetlenmektedir (Özer 2005:412):

- adem-i merkezîyetçilik ve yetki devri ile görev ve yetkilerin kurumsal otonomi ve yönetsel bağımsızlık şeklinde dağıtılması,
- performans aracılığı ile etkinliğin ve verimliliğin değerlendirilmesi
- yönetim sürecinde kullanıcıların da yer alması, karar verme mekanizmalarını da kullanıcıların etkinliğinin artırılması,
- üreticilerle hizmet sağlayıcılar arasında ayrımın yapılması ve bunun sonucunda hizmetlerin sözleşme aracılığı ile gördürülebilmesi,
- kamu kuruluşlarında şirketleşme sürecinin başlatılması,
- özel ve kamu kuruluşları arasında rekabet sağlanması, kamu özel işbirliğine gidilmesi ve geleneksel kamu özel sınırlarının kaldırılması, gibi gelişmelerdir.

2.1.2. Özelleştirme

Yapısal uyum döneminin diğer bir önemli eğilimi de "özelleştirme"dir. Özelleştirme esas olarak ekonomide devlet müdahaleciliğinin asgariye indirilmesini ve zaman içerisinde ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir politika niteliğini taşımakta ve bu niteliği ile "serbest piyasa ekonomisi"ne geçişin ifadesi olmaktadır. Özelleştirme ile devletin "girişimci" niteliği engellenirken, başta iç ve dış güvenlik olmak üzere, klasik fonksiyonlarını yerine getirecek şekilde küçültülmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla özelleştirme bir anlamda "sosyal devlet"i tasfiyesi suretiyle, devleti asli görevleri içine çekerek sınırlamakta, onun az ama iyi hizmet vermesini sağlayarak, ekonomik akılcılığın gerekleri uyarınca işleyen, üretkenliği ve verimliliği yüksek bir ekonomi yaratmak amaçlanmaktadır. Özelleştirme, değişen dünya koşullarında toplumun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabilmesi amacıyla devletin yeniden yapılandırılması sürecinin önemli bir parçası olarak tüm ülkelerin gündeminde bulunmaktadır (Aktel 2003:159).

Özelleştirme, devletin ekonomideki rolünü daraltmanın temel araçlarından biri olarak 1980'lerde gelişmiş ülkelerde, özellikle ABD ve İngiltere'de gündeme gelmiş, 1990'larda küreselleşme eğilimlerinin artmasıyla birlikte, özellikle uluslararası mali kuruluşların (IMF ve DB) geliştirmekte olan ülkelere dayattığı istikrar ve yapısal uyarılama politikalarının ana unsurlarından birini oluşturarak sermayenin dünya ölçeğinde hareketini kolaylaştıran güçlü bir ideolojik araca dönüşmüştür (Başkaya 2004:158).

Devletin, batıda Keynesçi, az gelişmiş ülkelerde ise 'ithal ikameci' ekonomik sistemlerde büyük etkiye sahip olan KİT'leri neo-liberalizmin deregülasyon hareketi içerisinde en önemli sorun olarak tanımlanmış ve çözüm olarak KİT'lerin satılması yani özelleştirilmesi önerilmiştir. Özellikle 1980'lerde, yeni sağcı siyasal programların ve sermaye örgütlerinin birincil gündem maddesi olan özelleştirmeye gerekçe olarak; devletin KİT'lerle gerçekleştirdiği üretim alanında doğal tekel oluşturduğu, bu durumun ise piyasada rekabeti engellediği, teşebbüs özelleştirildiği takdirde etkinliğin ve verimliliğin artacağı (Pierson 2000:160), özelleştirmelerin devlet bütçesine gelir getireceği ve kamu açıklarını kapatacağı, vergi ve borçlanma ihtiyacının azalacağı ayrıca KİT'lerin popülist politikalar sonucunda verimsiz rant kaynaklarına dönüştüğü, yolsuzluklara ve savurganlığa neden olduğundan kamu harcamalarını artırdığı gibi çeşitli sebepler gösterilmiştir (Demir 2003:32-20). Özelleştirmenin bu denli hararetle savunulmasında anılan nesnel gerekçeler

dışında başka nedenlerin de aranması gerekmektedir. Özelleştirme, iş çevreleri tarafından sermayenin yeni ve kârlı yatırım arayışlarının çözümü olarak görüldüğü ve kesintiye uğrayan sermaye birikiminin devamlılığını kolay yoldan temin edeceği için savunulmakta uluslararası finans kuruluşlarınca da dış borçların (ve faizlerinin) geri ödenebilirliğini sağlayacağı için az gelişmiş ülkelere dayatılmaktadır (Güler 2005:18-94).

2.2.İkinci Kuşak Yapısal Reformlar

1990'lı yıllardan itibaren yapısal uyum politikalarının beklenen sonuçları vermediği görülmüştür. Çünkü 1980'li yıllarda yapısal uyum politikalarını uygulayan devletlerde gelişmeler iç açıcı olmamıştır. Aksine kişi başına düşen milli gelir azalmış, yatırımlar düşmüş, enflasyon oranları ve bütçe açıkları artmıştır. Kişi başına düşen milli gelirin azalması beraberinde tüketim harcamalarının azalmasını getirmiştir (Ercan 1998:66–68).

Dış borç krizinin bir türlü aşılamaması, makro dengelerde bozulmanın giderilememesi, istikrarlı bir büyümenin ve istihdamda beklenen düzeyde artışın sağlanamaması, öngörülebilir ve etkin bir hukuksal sistemin işletilememesi, hesap verebilir ve şeffaf bir kamu yönetimine ulaşılamaması, yolsuzlukların artışı, hem kamu yönetiminin sorunlarının hem de toplumsal sorunların aşılamamasına yol açmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, kamu işletmeciliği yaklaşımının öngörülen başarıya ulaşamadığı ve yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmeye başlanmıştır. Özelleştirme, hizmet sözleşmeleri gibi uygulamaların ve işletme yönetim tekniklerinin kamu sektörüne aktarılması sonucunda, hizmet sunan çeşitli örgütler arasında koordinasyon problemleri ortaya çıkmış, finansman sorunları giderek daha da artmış, verimlilikte beklenen düzeye ulaşılamamış, bütün bunların sonucunda da vatandaşların kamudan beklentileri karşılanamamıştır. Bu durum, kamu işletmeciliği yaklaşımının, siyasal, toplumsal ve iktisadi kurumlar arasındaki ilişkiler bütününe görmezden gelmekle eleştirilmesine yol açmıştır. Bu durum ekonomi politikaları alanında neo-liberal politikaların, kamu yönetimi alanında da kamu işletmeciliği yaklaşımının sorgulanmasına yol açarken, Dünya Bankası , IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar da yeni arayışlara girmişler ve bu arayışlar sonucunda kamu işletmeciliği yaklaşımının “devlete karşı piyasa” formülasyonunun eksikliğine dikkat çekilerek, bunun yerine “devletle birlikte piyasa ve sivil toplum” formülü ortaya atılmıştır. Böylece, bu üç aktör arasındaki etkileşim ön plana çıkartılırken,

kamu sektörü ile özel sektör arasındaki sınırlar da yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Kooiman ve Van Vilet 1993:64).

İkinci kuşak yapısal reformlar birinci kuşak reformların tamamlayıcısı niteliğinde olsalar da, devlete verdikleri ilave açısından önemli bir farklılık taşımaktadırlar. Başka bir deyişle birinci kuşak reformlarda piyasa kuralları karşısında edilgen olarak tanımlanan devletin, ikinci kuşak reformlarla yerini piyasanın toplumsal olan her alana yaygınlaştırılması görevini üstlenen etkin düzenleyici devlete (re-regülasyon) bırakması söz konusudur (BSB 2005:4).

Bu dönem içerisinde yönetim ve düzenleyici devlet anlayışı ikinci kuşak yapısal reformların genel eğilimi haline gelmiştir. Bu bölümde bu iki eğilim açıklanacaktır.

2.2.1. Yönetişim

1990'larla beraber özellikle Dünya Bankası başta olmak üzere bir çok uluslararası örgütlenme tarafından, ulus devletin yönetim aktörü olarak baskın olduğu dönemin geride kaldığı, artık farklı aktörlerin yönetimin farklı yönlerini kontrol ettiği yeni bir yönetim anlayışının hakim olacağı bir döneme girildiği iddia edilmeye başlamıştır. Yönetişim, bugüne kadar ayrı ayrı durduğu vurgulanan kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektörü (sivil toplum kuruluşları) bir araya getiren, birlikte sorumluluk alabilecekleri, birlikte yönetebilecekleri ve denetleyebilecekleri bir sistemi tanımlamaktadır. Neo-Liberal dönemle birlikte sosyal refah devleti anlayışının terk edilmesi ile ortaya çıkan toplumsal dayanışma boşluğu nedeniyle yönetsel sistemlerin meşruiyet krizine girmesi, toplumsal dayanışma gerektiren alanları doldurmak üzere sistemin yeni aktörleri olarak gündeme gelmeye başlamıştır (Aktel 2003:160-161).

Yönetişim; kapsadığı devlet, özel sektör ve kâr amacı gütmeyen üçüncü sektör kuruluşlarının hepsinin aralarında eşitlik ilişkisi bulunduğunu öngörmektedir. Bu sistemde biri diğerine üstün değildir. Kamu yönetiminin yanında; özel sektörün temsil edileceği ve küreselleşme sürecinde yerli yabancı özel sektör ayrımının kalkacağı için, yönetim sürecine çok uluslu sermaye de katılabilecektir. Kâr amacı gütmeyen üçüncü sektör kuruluşları ise ticari bağları olmayan çeşitli toplumsal örgütlenmeleri içermektedirler. İşveren dernekleri, işçi konfederasyonları, meslek odaları, dernekler, vakıflar bu kapsama girmektedir (Güler 2000:10).

Yönetişim anlayışıyla birlikte, çok aktörlü, adem-i merkezîyetçi, esnek yapılı, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, onları yönlendiren, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran, karşılıklı etkileşimin belirleyici olduğu yeni bir yönetim paradigmasına geçilmiştir. Bu yeni paradigmayla devlet işleri yapan değil yönlendiren olarak algılanmakta, toplum yönetim içerisinde önemli bir aktör olarak devreye sokulmakta, birey ise aktif konuma kavuşarak yönetim içerisindeki hak ettiği yeri almaktadır (Aktel 2003:162).

Sonuçta, sosyal devletin tasfiye edildiği, her şeyin piyasaya tabi kılındığı, etkinlik, kârlılık, büyüme gibi piyasa kültürüne ilişkin ekonomik kavramların, toplumsal yaşamı yönlendirdiği bir süreçte, uluslararası düzen ve ulus-devletin bu oluşuma göre yeniden yapılandırılmasının adı yönetim olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir anlatımla, devlet dışındaki aktörlerle devleti yönetmenin ve devleti piyasalaştırmanın adı yönetim olarak ortaya konulmaktadır. Yönetişim modelinin kamu yönetimi açısından öngördüğü dönüşüm, kamu yönetiminin alanını daraltma, harcamalarını kısıtlama, personeli azaltma, hizmetlerini özelleştirme ve faaliyetlerini piyasalaştırma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Model, kamu ve özel sektör, devlet ve toplum ayrımını anlamsızlaştırarak en iyi çözüm olarak sunulmaktadır. Söz konusu anlayışa göre, küreselleşmenin ‘baş döndürücü’ hızla ilerlemesinin, toplumsal olayların karmaşıklığının, ancak yönetim gibi esnek ve hızlı dönüşüm kapasitesine sahip örgütlenme ile karşılanabileceği vurgulanmaktadır (Bayramoğlu 2002:88).

Ekonomiye refah devletin politik araçlarıyla müdahale etmeksizin, piyasanın başarısızlık ve eksikliklerinin sermayenin talepleri doğrultusunda giderilmesi, yönetim modeli içerisinde gerçekleştirilebilmiştir. Bahsedildiği üzere sermayenin yoğun katılımının sağlandığı, klasik yönetim biçimlerinden uzak ve piyasa mantığıyla işleyen bir devlet yönetimine duyulan ihtiyaç, düzenleyici devlet olgusunu ortaya çıkarmıştır.

2.2.2.Düzenleyici Devlet (Etkin Devlet)

Yönetişimin gündeme getirdiği yeni devlet anlayışını, en özlü biçimiyle, “minimal devlet” modelinden “düzenleyici devlet” modeline geçiş olarak adlandırmak mümkün görünmektedir. Bu geçiş “birinci kuşak yapısal reformlar” ve “ikinci kuşak yapısal reformlar” ayrımı ile adlandırılmaktadır. Birinci kuşak reformların minimal devlet modelini, ikinci kuşak reformların ise düzenleyici devlet modelini temel aldığı kabul

edilmektedir. Düzenleyici devlet modelinin getirdiği en önemli yenilik, minimal devlet modelinin serbest piyasa modeline, deregülasyona, devletin ekonomiye müdahalelerinin sınırlandırılmasına odaklanan yaklaşımının, piyasa mekanizmasının etkinliğinin ve serbest rekabetin sağlanması için yeterli olmadığına ortaya konmasıdır. Bu yeni yaklaşım, rekabetçi piyasa yapılarına ulaşılabilmesi için devletin kartelleşmeyi önleyici, rekabeti güvenceye alan, yolsuzlukları önleyen, şeffaflığı sağlayan, girişim özgürlüğünü genişleten ve tüketici haklarını koruyan etkin önlemler alması gerektiği varsayımına dayanmaktadır (Ataay 2007:7).

Neo-Liberal politikalar, devletin meşruiyetini “yurttaşların genel, ortak ve zorunlu gereksinimlerinin karşılanması için kamu hizmetleri üretilmesi” esasına dayandıran bir sosyal devlet anlayışından, bireylerin faaliyetlerini (özel girişim) ve bireyler arası ilişkiler (piyasa mekanizması) çerçevesinde ele alan “düzenleyici devlet” yapısına dönüşümü hedef almaktadır. Düzenleyici devlet, özel sektörün güvenli bir ortamda işlemesini sağlayacak kurum ve kuruluşları kurmayı kendine öncelikli görev bilen devlettir. Sosyal devletin aksine, düzenleyici devlet eşitlik, adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde bireylere yararlandırılması gereken toplumsal mal ve hizmetlerin üretimini özel sektöre devreder. Kısacası, küresel süreçte devletin yeniden yapılandırılması, halkın gereksinimlerini ve bu gereksinimleri fırsat eşitliği temelinde ele alan bir sosyal devlet anlayışından, küresel sistemle kaynaşması teşvik edilen ve sermayenin gereksinimlerine yanıt veren bir düzenleyici devlet yapısına dönüşümü hedef almaktadır (Ataay 2005:33; Kansu 2003:15).

3. Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması

Türkiye’de neo-liberal düşüncenin analizine girişmek bir dizi soruyla yüzleşmeyi gerektirir. Bunlardan ilki Batı siyasal deneyiminden türetilmiş bir kavram olan neo-liberalizmin Türkiye bağlamında ne ölçüde geçerli olduğu sorusudur. Her ne kadar batı siyasal deneyiminden yola çıkılarak oluşturulmuş bir anlayıştan bahsediliyorsa da 1980’lerden itibaren, IMF ve Dünya Bankası’nın da işbirliğiyle “yapısal uyum politikaları” adı altında tüm dünyada uygulama alanı bulan bu anlayışın izlerini Türkiye’de de sürmek mümkün.

Türkiye’de neo-liberalizmin gelişimi kendi içinde taşıdığı süreklilik ve farklılıkları göz önüne alınarak dönemlendirilecek olursa; Türkiye’de neo-liberal dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci açısından 1980’lerin başından 1990’ların sonuna kadar olan dönem,

istikrar ve yapısal uyarlama politikaları doğrultusunda toplumsal ilişkilerin piyasa ilkesine göre yeniden düzenlendiği ve bu doğrultuda Türkiye ekonomisini dünya kapitalizmiyle bütünleştirme sürecinin önündeki engellerin adım adım tasfiye edildiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. 1990'ların sonunda başlayan ikinci dönem ise, ilk dönemde gerçekleştirilen neo-liberal reformların bir dizi yasal düzenleme ile kurumsallaştırılması doğrultusunda bir yeniden yapılanma dönemidir. Bu ikinci evrede tasfiye süreci devam etse de öne çıkan strateji yeniden yapılanmadır. Yeniden yapılanmanın temel özelliği ise yapısal reformların bir dizi yasal düzenleme ile kurumsallaşarak ilerliyor olmasıdır (Güzelsarı 2007: 62).

Bu açıdan Türkiye'de neo-liberal yeniden yapılanma iki evrede incelenebilir. İlk evre 1980'lerde özellikle 24 Ocak Kararları ile başlayan ve 1990'ların sonuna kadar süren liberalleşme evresi, ikinci evre 1990 sonunda neo-liberal reformların kökleşmesi ve sonrası dönemde eski devlet kurumsal yapılarının terk edilip piyasa dostu ve düzenleyici bir devlet inşa çalışmalarıdır.

3.1. Türkiye'de Neo-Liberal Politikalara Giriş

1950'lerde başlayan ve 1960'lı yıllarda güçlenen ithal ikameci birikim modeli, sabit döviz kuru, korunan bir iç pazar, düşük faiz hadleri ve yoğun devlet desteği ile dayanıklı-dayanısız tüketim malları üretme ağırlıklı bir sanayileşmeye dayanmaktaydı. Ticaretten sanayiye geçen yerli sermaye kesimlerinin yabancı sermayeyle işbirliği temelinde başlattıkları sanayileşme bu birikim modelinin temelini oluşturuyordu. Ancak, 1970'lere gelindiğinde dünya kapitalizminin yapısal krizinden etkilenen Türkiye'de devlet desteği ve korumacılığa dayalı ithal ikameci sanayileşmenin çelişkileri daha somut bir hal almış ve dönemin sonunda ithal ikameci modelin tıkanması kendisini şiddetli enflasyon, bütçe açıklarının derinleşmesi, dış borç geri ödemelerinde yaşanan sorunlar ve döviz darboğazları olarak göstermiştir. Öte yandan sınıf hareketinin örgütlü mücadelesi ve artan baskısı sermayenin kâr olanaklarını engellenmiş; ayrıca döviz yetersizliği ve enflasyon olgusu sermaye birikiminin çelişkilerinin artmasına yol açmıştır. Sermaye birikiminin yeniden üretim koşullarının ulusal kaynaklarla sürdürülme olanağının daralması ve birikim sürecinin sınırlarını belirleyen kriz, bir yandan sanayi sermayesinin ülke içi birikim koşullarını diğer yandan da dünya ekonomisiyle ilişkilerinin devamlılığını tehdit etmeye başlamıştır (Güzelsarı 2007:63-64).

1980'lerle birlikte ihracata dayalı, yabancı sermayenin ülke içine çekilmesini sağlayacak ve kapitalist dünya piyasalarıyla bütünleşmeyi gerçekleştirecek bir yapılanma öne çıktı. Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerin dışa açılması neo-liberal politikaların da baskısıyla zorunlu hale gelmişti. Bu anlamda 1980 yılı Türkiye'nin siyasi ve iktisadi tarihi açısından belirgin bir dönüşümü işaret eder. Gerek dışa açılmak isteyen gerekse içe çekilmek istenen sermayenin önündeki engellerin kalkması, yani gerçek anlamıyla işçi sınıfının bütün tarihsel kazanımlarının yok edilmesi; bunun için siyasal rejimde istikrarın sağlanması gerekiyordu. Böylelikle, uluslararası kuruluşlar (Dünya Bankası ve IMF) ve yerli sermaye kesimleri (TÜSİAD gibi) tarafından desteklenen ve sanayi burjuvazisinin açık talepleri doğrultusunda ve IMF ve Dünya Bankası ile yapılan bir stand-by anlaşması sonucunda 24 Ocak kararları uygulamaya konulmuştur(Güzelsarı 2007:64).

24 Ocak Kararlarının temel amaçları ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın artırılması, ekonomide kamu kesiminin daraltılması, devlet müdahalelerinin asgariye indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, sonuçta piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesinin sağlanması olarak görülmüştür. Bu amaçlarla tasarlanan önlemler ise şu şekilde sıralanmaktadır (Çavdar 1992:228):

- Çifte Kur'un yarattığı sorunların çözülmesi için büyük oranlı bir devalüasyon yapılması ve bundan sonra da kurların piyasa koşullarına uygun olarak Merkez Bankası tarafından her gün belirlenmesi,

- Mevduat ve dolayısıyla kredi faizlerinin piyasa koşullarının öngördüğü düzeye çıkarılması,

- Türk Parasını Koruma kararnamesinde uygun değişiklikler yapılarak sıkı kambiyo rejiminden serbest kambiyo rejimine geçilmesi,

- Kamu iktisadi kurumlarınca üretilen mal ve hizmetlerin piyasa koşullarına göre fiyatlarının yeniden düzenlenmesi,

- Gerçek ücret ve maaşların düşmesi nedeniyle iç talepte daralmanın oluşturulması, sanayici ve üreticileri ihracata yöneltecek tedbirlerin alınması.

24 Ocak gerçekte iddia edildiği gibi devlet müdahalesini ortadan kaldırmamıştır, ama devlet müdahalesinin sermaye birikiminin yeni yönelişinin önünde engel olan biçim ve

araçlarını asgariye indirmeyi başarmıştır. 1980'li yıllarda yeniden yapılanan kapitalizm içinde devletin müdahalesi esas olarak sermaye birikimi amacına yönelik bir kapsam ve içerik kazanmıştır. Özal'ın bu süreçte uygulamaya koyduğu program sermaye sahiplerine gücünü anımsatan, onu uluslararası bir konuma yerleştirmeye çalışan ve en önemlisi de elinde tuttuğu sermayeyi kamunun denetiminden uzaklaştırması için olanaklar sunan bir dizi öneri olmuştur (Kahraman 1995:22).

Aslında, bu kararlar sermaye birikiminin hızlandırılmasını amaçlamıştır. Ancak serbest pazar koşulları altında özel girişimciliğe dayalı kalkınma hızı beklenen oranda gerçekleşmemiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen bir başka uygulama ise içe yönelik sermaye birikiminde baskı altında tutulan faizlerin serbest bırakılmasıdır. Sermaye donanımlarını artırmak isteyen sermaye grupları ile kriz koşullarında ayakta kalmaya çalışan kesimler için para ve sermaye özel bir önem kazanmıştır. Faizlerin serbest bırakılması ile faizin reel getirisindeki artış ekonominin üretken sermaye yönelimli yapısının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Faizlerdeki getirinin artması ile üretken alanlardaki yatırımların gerilemesine neden olmuştur (Ercan 2004:9-43).

Bu açıdan bakıldığında, 1980 yılı devlet-ekonomi ilişkilerinde önemli bir değişim aşamasına işaret etmektedir. Piyasa sistemi yönlü bir zihniyet devriminin yanısıra merkezi kararlar yerine piyasa sistemi ile uyumlu ve piyasa güçlerini öne çıkaran uygulamalar şekillenmeye başlamıştır. 1930'lardan beri dış rekabetten korunan ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilerek, dışa açılma ve ihracatın sürüklediği bir sanayileşme modeline geçiş yapılmıştır (Erkan 2000:99). Bu değişim İngiltere ve ABD'den başlayarak tüm Dünyaya yayılmaya başlayan neo-liberal rüzgârın Türkiye'ye yansımalarını ifade etmektedir. Diğer birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de, 1980'li yılların başından itibaren, neo-liberal politikalardaki gelişmelerin de etkisi ile dışa açılma gerekli hale gelmiştir. Böylece Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarında desteği ile ortaya çıkan 24 Ocak Kararları neo-liberal dönüşümün başlangıç evresini oluşturmaktadır.

1980'lerde Türkiye'de neo-liberal yönetimin nüvelerinin oluştuğunu iddia etmemizi mümkün kılan diğer bir temel olgu 'piyasa' ve 'piyasa toplumu' fikrinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü biçimde savunulmaya başlanmasıdır. Bu gelişme hiç kuşkusuz kendiliğinden olmadı. Piyasayı kurmak ve geliştirmek adına yapılan yasal, kurumsal ve

kültürel müdahaleler bu dönemde çok arttı. Böylece Batı'da uygulananlara benzer taktik ve teknikler (girişim ve rekabet kültürünü yayma, özelleştirme, özerkleştirmeye ilgili teknikler) gündeme geldi. Dolayısıyla bu dönemi piyasanın ve piyasa toplumunun altyapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi olarak değerlendirmek gerekir. Batı'ya paralel olarak Türkiye'de neo-liberalizm siyasi yönetimin amacını, 'refah yaratacak olan piyasa güçlerinin önünün açılması' olarak ortaya koymuştu. Bu dönemde üç temel anlamda 'ekonomik yönetim' fikrinin hayata geçirilmeye çalışıldığını görürüz. ilkin, siyasi yönetim, ekonominin doğal isleyiş ilkelerine saygılı ve uygun olmalıdır. İkinci olarak, siyasi yönetim piyasanın alanını genişletmek için gerekli yasal-kurumsal-kültürel müdahaleleri yapmalıdır. Nihayet siyasi yönetimin kendisinin de ekonominin ilkelerine uygun olarak, yani verimlilik temelinde yeniden düzenlenmesi gerekir. İlk anlamıyla ekonomik yönetim ilkesi ANAP'ın programında açıkça ifade edilmiştir. Nitekim dış ticaret ve parayla ilgili iktisadi liberalleşme politikalarının hepsi bu ilkeye uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Yönetimin kendisinin de piyasa ilkelerine göre düzenlenmesi adına, mevcut kamu bürokrasisinin çözülerek ikili bürokrasi oluşturulması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve kamu sektörünün özel sektörleşmesi gibi teknikler uygulanmıştır (Özkazanç 2005:7-8).

Bu dönemde toplumsal yeniden üretime yönelik olarak devletin kurumsal egemenliği zayıflamaya başlamış özellikle geleneksel sosyal dayanışma kurumlarının aile sistemi ile birlikte teşvik edilmesi gereği öne çıkmıştır. Sosyal sigorta kapsamı içinde yer alanlar ile bakmakla yükümlü olduklarının sayılarındaki artışa karşın, sigorta harcamalarında 1989 yılına kadar çok düşük düzeylerde artış olmuştur. Sonuçta sigorta kurumlarının verdiği hizmetlerin kalitesi düşmüş, yardımlarının miktarları azalmış ve bazı yardımlar da tümden kaldırılmıştır. Öte yandan, 'devletin emek rejimi'ni yakından ilgilendiren bir gelişme olarak, 1984 yılında çıkarılan 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 'sözleşmeli personel' uygulaması başlatılmıştır. Böylece, memurların sahip olduğu sosyal güvencelerden ve işçilerin sahip olduğu grev ile toplu sözleşme haklarından yoksun bir kitle yaratılarak devletin işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik bir girişim başlatılmıştır. Bu arada bir yandan kamusal eğitim hizmetlerine yönelik harcamalarda kısıntıya gidilirken diğer yandan, eğitimin her kademesinde özel kesimin genişletilmesi söz konusu olmuştur. Örneğin, özel ilköğretim okullarının kurulması kolaylaştırılmış ve vakıf üniversitelerinin kurulmasıyla özel sektörün varlığı artmaya başlamıştır. Bu alanda "kendi okulunu kendin

yap” kampanyasının başlatılması da bu gelişmelerin başka bir ayağını oluşturmaktaydı (Toprak 2007:178-179).

3.2. Türkiye’de Neo-Liberal Politikaların Derinleşmesi: Düzenleyici Devlet ve Düzenleyici Reformlar

1990’lara gelindiğinde Türkiye’de derin siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizler baş göstermiş ve ağustos 1989’daki Türk parasının tam konvertibilitesini sağlayan karar ile Türkiye finansal küreselleşmenin tüm risklerine maruz kalmıştır. Ağır makro ekonomik istikrarsızlık ve finansal sistemin yeterince düzenlenmemiş olması dolayısıyla kırılgan bir kalkınma yapısı olduğu gibi büyüme de yüksek derecede spekülatif, kısa vadeli sermaye akımlarına bağlı hale gelmiştir (Öniş ve Webb 1994:147-148).

Aslında, 1990 yıllarda sadece Türkiye’de değil tüm dünyada neo-liberal politikalara dayalı reformlarda genel bir kriz eğilimi izlenebilir. Özellikle gelişmekte olan dünyada yaşanan peşpeşe krizler, işsizlik ve yoksullukta yaşanan artışlar neo-liberal reformların kısa sürede hızlı gelişme sağlayacağı yönünde iyimser beklentileri sarsıntıya uğratmış ve neo-liberal yeniden yapılandırmanın olumsuz etkilerine ilişkin eleştiriler de oluşmaya başlamıştır (Boratav 2000:28).

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz devletin küçültülmesi, tarım ve sosyal güvenlik gibi sosyal politikalarda reform yapılması ve diğer iktisadi-siyasal alanlarda dönüşümleri sağlamak için önemli bir dayanak da oluşturmuştur. Gerçekte yaşanan ekonomik krizden sonra alınan kararlar bu dönemde Türkiye’de neo-liberal politikaların derinleştirilmesinden başka bir şey değildir. DYP-SHP koalisyon hükümetinin kamu kesiminin küçültülmesi ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmasına yönelik olarak aldığı 5 Nisan 1994 kararlarının temel amaç ve ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Aktan 1994:166):

- Devletin Yeniden Yapılanması;

İstikrarın kalıcı olması ve sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesini gerektirmiştir. Burada temel amaç üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum kurallarıyla işlemesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmek olmuştur.

- Merkez Bankasının Özerkliği;

Son yıllarda hızla artan kamu açıklarının Merkez Bankası ve mali piyasalar üzerindeki baskısı, para politikalarının etkin bir şekilde kullanımını zorlaştırmıştır. İstikrar programının kamu açıklarını düşürücü etkisi, Merkez Bankasının parasal büyüklükler üzerindeki kontrol gücü artırılarak mali piyasalarda kalıcı bir istikrar sağlanmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda; hazine Müsteşarlığı ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan kendi kullanımlarına sınırlama getirilerek Merkez Bankası daha özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Merkez Bankasının, para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu bir şekilde yürütmesi ve parasal büyüklükleri kontrol altında tutmak amaçlanmıştır.

-Özelleştirme;

1986 yılından itibaren yürütülmeye çalışılan özelleştirme, mevcut hükümet tarafından ekonomide verimlilik ve etkinlik arayışı şeklindeki yeni bir anlayış ve atılcı bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle, özelleştirmenin amaç, ilke ve öncelikleri kamuoyu desteğini alabilecek yeni bir zemine oturtulmuş ve hızlı bir programa bağlanmıştır. Bu programa işlerlik kazandırmak üzere, özelleştirmede tıkanıklığın esas nedenini oluşturan yasal ve kurumsal eksikliklerin giderilmesi yönündeki çalışmalar tamamlanarak bu doğrultuda hazırlanan yasa tasarısı meclisin gündemine sunulmuştur. Özelleştirme uygulamaları sonucunda ortaya çıkabilecek istihdam azalmasını karşı iş kaybı tazminatı uygulaması için gerekli düzenlemeler bu yasa tasarısı içinde yer almıştır. Bu tasarıların yürürlüğe girmesiyle ekonomik programın önemli bir parçası olan özelleştirmenin altyapı sorunları çözümlenmeye çalışılarak özelleştirmeye hız, hacim ve etkinlik kazandırmak istenmiştir.

Türkiye 1980'den itibaren ekonomide devletin ağırlığının önemli olduğu, korumacılığın kalkınma politikalarının merkezinde bulunduğu bir ekonomik yapıdan neo-liberal reformlara yönelmiştir. 1990'lı yıllarda da bu yöneliş zaman zaman krizlerle aksasa da devam etmiş ve derinleşmiştir. 2000 yılından özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra ise daha önceki dönemlerden oldukça farklı bir neo-liberalizm evresine girildiği söylenebilir. 1980'li yıllarda dışa açılmaya paralel olarak devlet aygıtı da bunu sağlayacak şekilde örgütlenmeye çalışılmış, devletle ilgili en temel strateji devletin üretim alanından çekilmesi ve piyasaya müdahale araçlarını terk etmesi şeklinde olmuştur. Ancak 1990

yılların sonundan itibaren devlete yönelik söylemlerde bir değişiklik görülmektedir. Bu dönemde devletin yapılandırılmasında yönetim temel kavram olarak kabul edilmekte, devletin küçültülmesi söyleminin yerini düzenleyici olarak devlet ve regülasyon yapılarının geliştirilmesi almaktadır. Söz konusu dönemde dünyadaki gelişmelere de paralel olarak devlet-piyasa ilişkilerinin belirlenmesinde devletin piyasadan tamamen çekildiği ve sadece düzenleyici olarak piyasayla ilişkilerini kuracak kurumsal yapıların inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu açıdan devletin düzenleyici işlevleri yeniden ön plana çıkmaktadır (Ercan 2003:6).

Türkiye, 2000’li yıllara yapısal, kurumsal ve düzenleyici reformlar adı altında temel değişimlere yönelik atılımlar yaparak girmiştir. Tüm bu süreçler temel olarak devletin yeniden yapılanması ve rolünün yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Yapısal, kurumsal ve düzenleyici reformlar esas olarak daha kapsamlı ve dönüştürücü kamu yönetimi reformunun omurgasını oluşturmaktadır (Arın 2002:66-76). AKP ile hız kazanan kamu reformunun üç temel ayağı vardır Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması, Yerel Yönetim Reformu (İl Özel İdareler Kanunu, Belediye Kanunu, Büyük Şehir Kanunu) ve Kamu Personel Rejimi Kanunu (Erdoğan 2003:11). Bunlara ek olarak Bölge Kalkınma Ajansı, üst kurullar, KİT sistemini tasfiyeye yönelik “kamu sermayeli şirketler yasa tasarısı”, idari usuller, sosyal sigorta ve sağlık sistemine yönelik geliştirilmeye çalışılan yasalar eklenebilir (Güler 2003a:4).

Yönetişim modelinin devletin yeniden yapılandırılması çerçevesinde Türkiye’yle buluşması, 1999 yılına rastlar. Siyasal ve yönetsel yapıda önemli sonuçlar doğuracak olan bu tarih, Türkiye’deki dönüşümün miladı sayılabilmektedir Daha önce de belirtildiği üzere 24 Ocak Kararları ile başlayan liberalizasyon sürecinin en temel stratejisi, kalkınmacı sosyal devletin tasfiye girişimiydi. Ancak 1999 yılına gelindiğinde ise, 1980 yılından itibaren uygulamada yer alan neo-liberal politikalar makas değiştirerek farklı bir aşamaya gelmiştir. Bu tarihten sonra temel strateji, ‘tasfiyecilik’ den ‘yeniden yapılanma’ya dönüşmüş ve tasfiyecilik yeniden yapılanma sürecinin bir tamamlayıcısı olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Yeniden yapılanma stratejisi, Türkiye’de yönetim modelinin yerleştirilmesi yoluyla uygulamaya konmuştur (Bayramoğlu 2004:220-222).

Yönetişim modeli, Türk devlet sisteminin orta vadede kavuşturulacağı yapı olarak hedef biçiminde dile getirilmesi Türkiye’de doğrudan modelin adı geçmeden ilk olarak

Kemal Derviş Programı olarak da bilinen 57. Hükümetin Mayıs 2001 tarihli “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” içinde, *“21. yüzyılda güçlü ve saygın bir devlet olabilmek için üretken ve güçlü bir özel sektörün, sağlık bir piyasa ekonomisi için de sosyal destek ve yasal denetleme görevini yapan bir devletin önemi çok iyi anlaşılmıştır. Güçlü ekonomiyi, güven içinde çalışan bir özel sektör, etkin bir devlet ve geniş bir toplumsal dayanışma yaratacaktır.”* şeklinde yer almıştır. Aslında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın hedefinin Türkiye’de “yönetişim tipi devlet sistemi” nin tesis edilmesi olduğu yukarıdaki pasajdan anlaşılabacaktır. Ancak yönetim kavramının hem doğrudan adıyla hem de içerdiği öbür unsurların birbiri ardına topluca sunulduğu ilk resmi belge ise, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde iktidara gelen AKP Hükümeti’nin ‘Acil Eylem Planı’ olmuştur. Söz konusu eylem planında neo-liberal programın yöneticisi olan küresel örgütlere atfen "ilk üç aylık süre içinde Kamu Yönetiminde Toplam Kalite ve Yönetişim İlkelerinin Hayata Geçirilmesi Çerçeve Yasası çıkarılacaktır" denmektedir (Güler 2003b:109).

Açıklanan “Acil Eylem Programı”nın, AKP’nin “yönetişimci” karakterini ve AKP iktidarının geride kalan iki yıllık Kemal Derviş yönetiminden bayrağı devralmış olduğunu göstermektedir. Şenalp’a göre (2003:310) AKP’nin ilk etapta bakanlıkların sayısını azaltmayı ve başbakanlığı bir “koordinasyon birimi” haline getirmeyi planlayan “acil eylemler”, piyasaların iyi işleminin güvencesi olan bir sekreteryaya konumuna indirgenmesi ve merkezi yönetimin zayıflatılmasına hizmet etmekten başka bir işlevi yoktur.

Türkiye’deki söz konusu kamu yönetim modeli; bürokrasi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu üçayaklı bir yapı öngörmektedir. İktidar gücünün üçte birini devleti temsil eden taraf olarak bürokrasi, diğer üçte birlik kısmını doğrudan sermaye tarafından yönlendirilen özel sektör şirketleri ve son kısmı da “şirket gibi ticari çıkar bağı olmayan çeşitli toplumsal örgütlenmeler” olarak nitelendirilen sivil toplum kuruluşları doldurmaktadır. Yapısal uyarılama sürecinde önce bürokraside ikili bir yapı ortaya çıkmış ardından da geleneksel bürokrasi adım adım tasfiye edilmeye başlanmaktadır. Bakanlıkların yetkileri üst kurullar aracılığıyla çok ülkeli sermayenin ve onların eklentisi niteliğindeki yerli sermaye kesimlerinin eline geçmektedir. Dolayısıyla devletin sermaye yönlü karakteri ön plana çıkmaktadır (Güler 2000:5).

Yeniden yapılandırmanın özelleştirmeden farkı, kurumsallaşarak ilerlemesidir. Bu açıdan bu kurumlar kamu mülkiyeti ve güvencesi altındayken piyasadaymış gibi yapılandırılarak özel firma gibi davranma provası yaptırılmaktadır. Bu bağlamda sözgelimi çeşitli tarımsal ürünlere devlet sübvansiyonları kaldırılmış ve çiftçileri bu ürünlerden üretmelerini vazgeçirmek ve sistemin sorunsuz işlemlerini sağlamak amacıyla doğrudan gelir desteği sistemi devreye girmiştir. Yine sosyal güvenlik alanında emeklilik yaşının yükseltilmesi ve asgari prim ödeme süresinin artırılması gibi yöntemlere başlanmış, eş zamanlı olarak da devlet tarafından özel emekliliğin desteklenmesi yönlü kamu politikaları benimsenmiştir. Böylece, reform sürecinde sadece tasfiye edilecek unsurlar belirlenmemekte, yerine ikame edilecek unsurlar ve bunların işlerliğini devamlılığını sağlayacak kurumsal yapılar da geliştirilmektedir (Bayramoğlu 2005:292).

İkame kurumsal yapılar ise neo-liberal teorinin öngördüğü şekilde piyasa benzeri yapılar içermektedir. Piyasa yapısına benzer olarak evvela kamu kurumları içinde etkinlik sağlayacak rekabet yapıları oluşturulması, diğer yandan kamu kesimi ve bürokrasinin özel sektör benzeri yapılarla donatılarak adeta özel sektöre ya da piyasaya özenmesi hedeflenmektedir.

Bu yeniden yapılanmanın en önemli unsurlarından biri piyasa yapısının güçlendirilmesidir. Bunun birinci yolu daha önce devlet kontrolü altında bulunan sektörlerden devletin tasfiye edilmesidir. Bu ise özelleştirme ile 1980'lerden beri yapılmaya çalışılmıştır, 2000 sonrası dönemde de artarak devam etmiştir. Bundan sonraki adım söz konusu sektörlerde rekabet yapılarının güçlendirilmesi de devletin rolünü bu sektörlerdeki işleyişi denetlemeye indirgeyen kurumsal yapıların oluşturulmasıdır. Bunun en yaygın yolu da söz konusu dönemde sayıları ve ilgi alanları hızla genişleyen bağımsız düzenleyici kurullar ya da üst kurullar oluşturmaktadır. Böylece önce şeker, tütün, enerji, telekomünikasyon gibi sektörlerde devlet tekeli kaldırılmış, önemli özelleştirmeler yapılmış arkasından bu sektörlerle ilişkin üst (düzenleyici) kurullar oluşturulmuştur. Düzenleyici kurul şeklinde uygulanan modelin özelleştirmeye ilave katkısı değişimi yasal güvenceye bağlaması ve kurumsallaşmayı sağlam hukuki dayanaklarla ören politikalar inşa etmesidir. Sözgelimi şeker sektörünün yeniden yapılandırılmasında öncelik şeker piyasasını bir kurumun yaratılmasına verilmiş, çıkarılan yasa ile şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karara bağlanarak, özelleştirmeler yasa gereği yapılması zorunlu birer

politika aracı haline dönüştürülmüştür. Böylelikle ilk baştan itibaren özelleştirme politikası kurumsallaşarak sürdürülmüştür. Nitekim yasa çıktıktan bir süre sonra şeker fabrikalarının özelleştirilmesi siyasal iktidarın bir politikası olmaktan çıkmış yasal bir zorunluluk haline gelmiştir (Bayramoğlu 2005:293-294).

Bütün bu gelişmeler Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaların etkisini arttırdığını, yönetim ve düzenleyici devlet anlayışına geçişin kurumlarını oluşturduğunu göstermektedir.

BÖLÜM II

TÜRKİYE’DEKİ NEOLİBERAL DEVLET ANLAYIŞININ YÜKSEKÖĞRETİME ETKİSİ

1.Neo-Liberal Politikalar ve Yükseköğretim

1980’li yıllarda uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalar ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamı etkisi altına almıştır. Neo-Liberal politikalarla dünya ölçeğinde gerçekleştirilmeye çalışılan yeniden yapılanma süreci, yükseköğretimde de çeşitli düzenlemelere sebebiyet vermiştir. Bu bölümde neo-liberal politikalarla yeniden şekillenen yükseköğretim anlayışı incelenecektir.

1.1.Yükseköğretimin Önemi ve İşlevleri

Yükseköğretim bir ülkenin gerek duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, bilginin üretilmesinde ve topluma hizmette önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yükseköğretimin kökenleri Eflatun’un Academia’sına (M.Ö.400), Aristo’nun Lyceum’una (M.Ö. 387), Roma’nın özellikle retorik ve tartışma usul ve esaslarını öğreten okullarına ve hatta bir araştırma kurumu niteliğini taşıması nedeniyle İskenderiya Müzesi’ne (M.Ö. 330–200) kadar gitmektedir. Yükseköğretim denince akla üniversite gelmektedir. Üniversite kavramı Latince “Üniversitas” kavramından türetilmiştir. Ortaçağda kullanılmaya başlanan bu kelime o zaman herhangi bir birlik anlamına geliyordu (Erdem 2006:299).

Üniversite ve yükseköğretim kavramlarına bazen ayrı anlamlar yüklenir, bazen de temel amaç ve işlevleri bakımından aynı çerçeve içinde değerlendirildiği görülmüştür. Ancak yapılan çeşitli tanımların ortak noktası, yükseköğretimin, üniversite, yüksekokul, akademi gibi kurumların verdikleri eğitimi içine alan bir öğretim düzeyi olmasıdır. Bu

nedenle de üniversite ile yükseköğretimi kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün görülmemektedir (Kısakürek 1976:6).

İlk üniversitelerin kurulmasından bugüne yaklaşık 900 yıllık süre zarfında çeşitli aşamalardan geçerek gelinen bugünkü noktada bir ülkenin yükseköğretim sistemi (Gürüz 2001:162):

- Araştırma üniversiteleri,
- Geniş kitlelere yönelik eğitim yapan kitlesel eğitim üniversiteleri,
- Kısa süreli meslekî ve teknik yükseköğretim kurumları,
- Uzaktan eğitim kurumları,
- Kâr amacı gütmeyen vakıflarca kurulan yükseköğretim kurumları,
- Şirketlerin bünyelerindeki eğitim birimleri, olmak üzere, çok çeşitli türlerdeki kurumlardan oluşmaktadır.

Bugün üniversitenin işlevleri eğitim-öğretim, temel bilimsel araştırmalar ve toplum hizmetleri olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Üniversiteler yukarıda verilen işlevlerden birini ağırlıklı olarak yerine getirmek üzere örgütlenmişlerdir. Diğer bir deyişle üniversiteler yerine getirdiği işleve göre örgütlenmektedirler. Üniversiteleri yerine getirdikleri işleve göre değerlendirdiğimizde; lisansüstü eğitim ağırlıklı olan ve temelde araştırma işlevini yerine getirmek üzere kurulan “araştırma üniversiteleri” ve 2. Dünya Savaşı’ndan sonra yükseköğretimin kitleselleşmesiyle artan öğrenci talebini, kısa süreli mesleki ve teknik yüksek öğretim kurumları ile geniş kitlelere yönelik olarak eğitim yapan “kitlesel eğitim üniversiteleri” olarak iki gruba ayrılmaktadır (Erdem 2006:305-306).

Yükseköğretimin geleneksel işlevleri arasında bulunan araştırma ve öğretimin yanında, günümüzde yükseköğretim kurumlarından beklenen işlevlerin yönü ve çeşitliliği değişime uğramıştır. Böylece yükseköğretim politikaları neo-liberal bakış açısıyla şekillenmeye başlamıştır. Üniversiteler günümüzde artık sadece araştırma ve eğitim işlevleriyle tanımlanmamakta bu işlevlere hizmet üretme de eklenmektedir. Üniversitelerin örgütsel yapısı da bu yönde değişmekte, üniversiteler kendilerine bağlı çok sayıda kuruluş ve birimle karmaşık bir örgütler ağı haline gelmektedir (Özdem ve Sarı 2007:1).

1.2 Neo-Liberal Politikaların Yükseköğretime Etkisi

Geçmişten günümüze kadar üniversite ve/veya yükseköğretim, içinde bulundukları toplumu etkileyen ve ondan etkilenen en önemli kurumlardan biridir. Yükseköğretimin görevleri arasında yer alan bilime katkıda bulunmak, üretilen bilgileri teknolojiye dönüştürmek, böylece toplumları mutlu ve müreffeh kılmak kalkınmanın temel ilkesidir. Günümüzde, dünyada ve Türkiye’de üniversitelerden beklentiler değişmiştir. Üniversiteler günümüzde yalnızca bilimsel çalışma yapan ve üstün beyin gücünü yetiştiren kurumlar olmaktan çıkarılmış, birer işletme gibi verimli çalışması beklenen kurumlar durumuna gelmiştir. Kaynakların giderek azaldığı dünyamızda verimli ve etkin kullanım ön plana çıkmaktadır. Buna koşut olarak yönetim değişiklikleri de gündeme gelmiştir. Daha açık bir ifade ile, toplumlar artık üniversiteyi veya yükseköğretimi sadece bilime katkıda bulunan kurumlar olarak görmemektedirler. Bu nedenle, üniversitelerden beklenen görevler ve uygulamalar günümüzde sorguya çekilmeye başlanmıştır (Meray 1971:15)

Bu değişimin yönünü açıklamaya geçmeden önce bu bölüme kadar anlatılan kapitalizmin geçirdiği aşamalar ve bunun devlet, ekonomi ve eğitime yansımalarına genel bir bakışın faydası olacaktır.

Çizelge 1: Klasik liberal, refaha dayalı liberal, neoliberal politikaların devlet, insan doğası, ekonomi ve eğitime bakış açıları

	Karşılaştırma Noktaları		Bireysel ve Sosyal Refaha Dayalı Liberalizm	
		Klasik Liberalizm		Neoliberalizm
Devlet	Düzenleme Şekli	Devlet iktidarına ilişkin olumsuz düşünce, sosyal sözleşme, devletin ticaret ve sanayi işlerine müdahale etmemesi.	Devlet ve piyasa ayrımı	Devletin iktidarına ilişkin olumlu bakış açısı, devletin pazarlaştırılması.
	Temel Felsefi İlkeler	Bireylerin özgürlüğü ve yaşam, özgürlük, mülkiyet ile ilgili birey hakları.	Siyasal ve sosyal eşitlik, sınıflar arası ayrımın, farklılıkların en aza indirilmesi, refah ve eğitimle ilgili yeni haklar.	Girişimci ekonomi, özel ve kamusal alandaki girişimciliği destekleme.
	Devlet	Klasik Liberalizm	Bireysel ve Sosyal refaha dayalı liberalizm	Neoliberalizm
	Refah ve Devlet	Yerel yardım kuruluşlarını ve gönüllü toplulukları destekleme.	Örgütlenmiş devlet refah programlarıyla toplumsal değişimi destekleme.	Toplumsal değişim programlarına sınırlı destek, devletin refahı sağlamaya ilişkin hizmetlerinin sınırlandırılması.
	Devletin İktidar Biçimleri	Ticari işlere devletin müdahale etmemesi, devletin iktidarına ilişkin olumsuz düşünce, kamu hizmetlerinin hızlandırılması.	Refaha dayalı hizmetlerin tedarik edilmesi; zorunlu temel eğitim, ekonomi ve sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerde olumlu rol alma.	Devletin hizmet ve refah konusundaki konumunun sınırlandırılması; sivil toplum ve ekonomi ilişkilerinde etkin rol alma, bireylerin yaşamlarında devletin dolaylı kontrolü ve gözetimi.
Eğitim	Kamu ya da Özel Fayda	Eğitim özel faydadır. Veliler/aileler çocuklarını eğitmekle yükümlüdür.	Eğitim kamusal faydadır. Kamu yararınadır. Eğitim sosyal gereksinim ve bireysel yetenekler konusunda çocuklara rehberlik eder.	Eğitim kamu tarafından tedarik edilen ve özel faydası daha fazla olan, bireylerin kendilerinin ulaşacağı hizmettir. Eğitimciler müşterilerine hangi tür eğitimi seçmek istedikleri konusunda yön göstermek durumundadır.

Eğitim	Eğitimin Amacı	Eğitim bireylerin yeteneklerini geliştirici ve beklentilerini gerçekleştirici potansiyele sahiptir, yeterlilik alanlarını zenginleştirir.	Eğitim bireylerin yeteneklerini geliştirici ve beklentilerini gerçekleştirici potansiyele sahiptir, yeterlilik alanlarını zenginleştirir.	Eğitim yeteneklerinin karşılığını veren/ bedelini ödeyen bireylerin gelişimi içindir.
	Eğitimin Bireysel Çıktıları	Eğitimin rasyonel, akılcı bireyler üretir. Eğitimin ürünü gelişmiş akıl ve kişiliktir.	Eğitim tüm vatandaşların toplumsal, ahlaki, etik, kültürel, politik farkındalığını geliştirir; ilgileri, gereksinimleri ve gelişimleri üzerinde durur.	Eğitim Pazar/piyasa içinde yükselmeleri için bireylere para ve statü kazandıran bir maldır. Eğitimin, piyasanın doğasını yansıtan becerileri bireylere kazandırması beklenir.
	Eğitimin Toplumsal Çıktıları	Eğitim rasyonel, akılcı ve bağımsız, olguları mantık dahilinde sınayan bireyler üretir.	Eğitim toplumda demokratik süreçlerin yürütülmesine yardımcı olur.	Devlet, bireyler için en iyi eğitimin hangisi olduğuna karar verme gücüne sahip değildir.
	Çocuk ve Toplum Arasındaki ilişki	Bireysel özerklik ve akıl, mantık eğitimin bir ürünüdür. Çocuk bağımsız bir kişi olarak, eleştirel, rasyonel yetenek ve güçleriyle saygı görür.	Eğitim, toplumsal Bütünlüğün sürdürülmesine yardım eder.	Eğitim, müşterilerinin gereksinimlerine (rekabetçi olabilmeleri için) yanıt vermelidir.
Bilgi	Bilginin Amaçları	Bilgi, aklın ve kişiliğin gelişmesini sağlar.	Bilgi, toplumun gereksinimlerini ve bireysel ilgi ve gelişimleri sağlar.	Bilgi, bireylerin rekabet isteklerini artıran bir sermaye biçimidir.
	Bilginin Gücü	Eğitimin değeri, uzman eğitimcilerle ile belirlenir.	Eğitimin değeri, uzman eğitimcilerle ile belirlenir.	Eğitimin değeri, müşteriler tarafından belirlenir. Veliler ve iş dünyası, bilginin pazarlanabilirliği ile ilgilidir.
	Bilginin Doğası	Eğitim, ürün-çıktı ölçütü ile değerlendirilemeyen derin ve kapsamlı bilgiyi, kavrayışı vurgular.	Eğitim, ürün-çıktı ölçütü ile değerlendirilemeyen derin ve kapsamlı bilgiyi, kavrayışı vurgular.	Eğitim, iş görenlerin çıktı ölçütü olarak değerlendirilen bilgi, beceri ve performanslarını vurgular. Beceriler, özel öğrenme içeriklerine ya da öğretmene bağlı değildir.

Kaynak: Olssen ve Codd, Education Policy, Globalization, Citizenship and Democracy, 2004:180-181.

Yukarıdaki karşılaştırmalar incelendiğinde, neo-liberal politika ve yaklaşımların eğitime etkileri bağlamında; devletin kontrolünün azalması, piyasa güçleri temel alınarak tanımlanan eşitlik kavramı, bireyselleşme, rekabet ve ekonomik güdülerin eğitim sürecinde etkin olması, eğitimin salt özel faydası ile ele alınması, öğrencilerin müşteri olarak tanımlanması, bilginin rekabeti artıran araç olarak görülmesi, öğrenme içeriklerinin piyasa ve iş dünyası beklentilerine göre belirlenmesi gibi kodlara ulaşmak olanaklıdır.

1980’li yıllarda uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalar ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamda birçok sonuçlar doğurmuştur/doğurmaktadır. Bu süreç tüm toplumsal alanlarda yeniden yapılanmayı içermektedir ve yeniden yapılanma alanlarının basında eğitim gelmektedir. Dünya ölçeğinde gerçekleştirilmeye çalışılan yeniden yapılanma süreci, temelde bir borç kısızacıyla dayatılan uygulamalar içermektedir. Yapısal Uyum Politikaları (YUP) adı altında uygulanan programlar yoluyla, eğitim ile ilgili çeşitli düzenlemeler dayatılmaktadır. Eğitime ayrılan kamu kaynaklarının azaltılması, özelleştirme kapsamına eğitimin de alınması, yükseköğretime girişin rasyonalize edilmesi böylece kontrolsüz yükseköğretim harcamalarının düşürülmesi, mesleki ve teknik öğretim ile üniversiteler başta olmak üzere okullarla piyasa arasındaki bağın güçlendirilmesi bunlardan bazılarıdır (Ünal 2002:127-128).

Eğitimin yeniden yapılandırılması küresel ölçekte gerçekleşen bir olgudur. Neo-Liberalleşme süreci sermaye sahiplerine daha uygun insan kaynağı tedarik etme noktasında desteğini esirgemeyen hükümetler tarafından baş döndürücü bir hızla hayata geçirilmektedir. Okulların ve eğitimin neo-liberalleşmesi sürecinde birtakım ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bu bağlamda hükümetlerin uyguladığı politikalarla, küresel olarak uygulanan politikaların ortak noktaları olduğu söylenebilir. Hükümet düzeyindeki politikaların bir kaçına değinmek gerekirse, yürürlüğe konulan ilk politika düşük kamu harcamasıdır. Savaş sonrası refah devletinde bir kesintiler rejimi uygulanmış, devlet desteklemeleri geri çekilmiş ve kısıtlı bir kamu bütçesine doğru bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu kesintiler eğitim bütçesinde bir azalmayı da beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün itici gücü büyük ölçüde ve en temelde toplam sosyal harcamaların kısılmasını zorunlu kılan ekonomik zorunluluktur. Gelişmiş ülkelerde bu dönüşüm “basiretlilik” ya da “bütçe disiplini” gibi kavramlarla ifadelendirilmiştir. Gelişen ya da az gelişmiş piyasalarda ise bu politika dönüşümü borç tedariği karşılığında IMF ve Dünya

Bankası tarafından ileri sürülen yapısal uyum programlarının bir şartı olarak ortaya konulmuştur. Göze çarpan bir diğer politika dönüşümü kamu mallarının özelleştirilmesidir. Piyasalaşmanın beraberinde getirdiği süreçlerden biri de ademi merkezileşmedir: Latin Amerika’da ya da İngiltere ve Galler gibi yerlerde hayat bulan ademi merkezileşme çabaları eğitimde merkezi yönetimin rolünü küçülterek belediye ve sivil kurumların etkinliğini artırmıştır. Diğer bir gelişme ise, okullar ve üniversiteler giderek, şirket yönetimi modeline öykünen “yeni kamu işletmeciliği¹” modeline göre yönetilmektedir. Sermaye eğitimin temel hedeflerini dikte etmekle kalmamakta, aynı zamanda iş dünyasını eğitim hizmetinin sunumu ve yönetimine dair bir model olarak ileri sürmektedir (Hill 2006:8-11).

Diğer yandan küresel politika alanında ki göze çarpan ortak noktalar ise şunlardır (Hill 2006:12):

- Ekonomik rekabetin yoğunlaşması (küreselleşmesi)
- Okullar ve üniversite eğitiminin kamu hizmeti olarak sunulması için ayrılan kamu kaynaklarında düşüş
- İvme kazanan değişim (teknolojideki hızlı değişimler ve yeni pazarların açılmasındaki sürat)
- Emek piyasasında geniş kitlelerin eğitime daha az para harcanması

Günümüzde üniversitelerde yönetim ve eğitim alanlarında geleneksel tanımları dışlayarak yaşanan köklü dönüşüme ilişkin politikalar uygulanmaktadır. Aktan’a göre (2007:3) bu politikalar üç ana başlık altında toplanmaktadır:

i) Yüksek öğretim hizmetlerinin sunumu ve finansmanında değişim:

¹ Kamu işletmeciliğini ele alan çalışmalarda yaklaşımın temel bileşenlerinin şu şekilde sıralandığını görebiliriz: Genel vurgu siyasetten yönetime kaymıştır. “Süreçlere odaklı” bir yönetim anlayışından “sonuçlara odaklanan” bir yönetim anlayışına geçilmiştir. Bunun anlamı, kamu örgütleri ürettikleri mal ve hizmetlere ve bunlardan elde edilen verimliliğe göre değerlendirilecektir. Hizmetlerin esnek sunumu önem kazanmıştır. Bu anlamda vatandaş kavramı, bireysel tüketici veya kamu hizmetlerinin saygın “müşterisi” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, kamu işletmeleri özelleştirme yoluyla parçalanmış, esnek, uzmanlaşmış ve özerk birimlere bağlanmıştır (Güzelsarı 2004:4-5).

- Hizmet sunumunda ve finansmanında piyasa yönelimli reformlar: Deregülasyon ve özelleştirme,
- Yüksek öğretimin uluslararasılaşması: Sınır ötesi yükseköğretim ve uluslararası akademik hareketlilik,
- Yüksek öğretim sistemlerinin harmonizasyonu,
- Kalite yönetimi ve akreditasyon.

ii) Yüksek öğretim kurumlarının yönetimi alanında değişim:

- Girişimci üniversite yönetim modeline doğru yönelme,
- Hesap verme sorumluluğuna dayalı üniversite özerkliği,
- Paydaşlarla işbirliği ve sosyal sorumluluk.

iii) Eğitim, öğretim, öğrenme metodolojilerinde paradigma değişimi:

- Aktif eğitim (öğrenci merkezli eğitim) ve e-öğrenme,
- Yaşam boyu öğrenme,
- Disiplinlerarası ve çok disiplinli yaklaşıma yönelme

Yukarıda sıralanan değişim trendleri 1990’lı yıllardan bu yana yaşanan neo-liberal politikaların yükseköğretim amaç ve işleyişini yeniden tanımlamakta ve eğitimi köklü olarak değiştirmektedir.

Neo-Liberal akımın etkisi ile devlet anlayışı değişirken, bu değişimin doğal uzantısı devletin hangi mal ve hizmetleri ne kadar üretmesi gerektiğinin sorgulanması olmuştur. Bu süreçte kamu hizmetlerinin kapsamı değişikliğe uğramış, kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin önemli kısmı piyasa tarafından üretime konu olmuştur. Bu dönemin etkilerinin diğer yansıması ise kamu hizmetleri üzerinde gerçekleşmiştir. Kamu hizmeti² kavramı, üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanıma sahip değildir. Kamu hizmetinin içeriğine yönelik tartışmalar konunun hukuki boyutuyla sınırlı kalmamakta, siyasal ya da ideolojik boyut da işin içine girmektedir. Buna bağlı olarak hangi faaliyetlerin kamu hizmeti

² Kamusal mal ve hizmetinin klasik tanımı Samuelson (1966;1955) tarafından yapılmıştır. Samuelson kamu mallarını tanımlarken, bu malların iki özelliği üzerinde durmuştur: “tüketimden dışlanamazlık” ve rakip olmama”. Dışlanamazlık özelliği, kamu mal ve hizmetinin üretildikten sonra toplumdaki herhangi bir bireyin bu mal ve hizmeti tüketmesinin engellenemeyeceğini ifade etmektedir. Kamu mallarının piyasa fiyatının oluşması ve piyasada alınıp satılması mümkün olmamaktadır. İkinci özellik olan tüketimde rakip olmama ise, toplumdaki bireylerin kamu mal ve hizmeti tüketirken birbirlerinin tüketimini etkilemeyeceğini ifade eder. Yani bir bireyin tüketimi, diğer birey veya bireylerin tüketimini engelleyemeyeceği gibi, tüketim miktarlarının azalmasına da neden olmayacaktır.

sayılacağı, siyasi iktidar tarafından belirlenmektedir. Siyasi iktidarlar içinde bulundukları toplumun ekonomik ve toplumsal koşulları doğrultusunda hangi faaliyetlerin kamu hizmeti olarak nitelendirileceğini saptamaktadır (Ulusoy 2004:20-21).

Yükseköğretim hizmetleri geleneksel anlamda kamusal mal ve hizmet olarak kabul edilmiştir. Ancak neo-liberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte, bu politikaları haklı çıkaracak görüşler de dile getirilmeye başlanmıştır. Genel olarak eğitimin özellikle de yükseköğretimin bireysel getirisinin toplumsal getirisinden yüksek olduğu yönündeki açıklamalar ve bunları destekleyen hesaplamalar, yükseköğretimin kamusal mal olduğu kabulünü zayıflatmaya başlamıştır (Aslan 2008:7). Nitekim kamu ekonomisi literatüründe mal ve hizmet sınıflandırmaları yapılırken yükseköğretim hizmeti, pozitif dışsallık özelliği dolayısıyla, yarı kamusal mal olarak adlandırılmaktadır. Faydası yönünden bölünebilir ve tüketim yönünden dışlanabilir özelliğine sahip olmasına karşın yükseköğretim hizmeti, toplumsal açıdan yüksek pozitif dışsallık yaratmaktadır. Bu özelliği nedeniyle pek çok ülkede yükseköğretim hizmetlerinin sunumunda devlet yasal tekel konumunda olmuştur (Aktan 2007:4).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından 1995 yılından bu yana sürdürülen “Genel Hizmet Ticareti Anlaşması” (GATS) görüşmeleri bu politikaların önemli bir yansımasıdır. GATS, tüm hizmetlerin ticarileştirilmesini hedeflerken, bunların arasında yükseköğretim hizmeti de yer almaktadır. Dolayısıyla üniversitelerin finansman yapılarının yeniden düzenlenmesinde neo-liberal politikaların yansımasının anlamı, bu hizmetin piyasa koşullarına bırakılmasıdır. Yükseköğretim alanında görülen değişimleri; (1) serbestleştirme (deregülasyon, ve özelleştirme), (2) piyasalaştırma (marketization) ve (3) yerelleştirme (desantralizasyon) olmak üzere başlıca üç başlık altında toplamak mümkündür (Aktan 2007:4-6).

Serbestleştirme, yükseköğretim hizmetinin sunumunda da 1980’li yıllarda başlayan ve günümüzde de yaşanan, devletin tekel konumunun kaldırılması ve özel sektörün bu alanda hizmet sunması için rekabet ortamını sağlayacak serbestleştirme uygulamalarının yaygınlaşmasıdır. Yükseköğretim hizmetinin piyasalaştırılması, yükseköğretim hizmetinin piyasada alınıp satılan bir mal haline gelmesi ve bu iki değişimin yaygın olarak benimsenmesi sonucunda yükseköğretim hizmetinin finansmanında da değişiklikler olmuş, vergiye dayalı genel finansman yöntemi yerine, piyasa ağırlıklı bir finansman yöntemi

yaygınlaşmıştır. Yerelleşme ise genel olarak kamu sektöründe mal ve hizmet sunumunda merkezi yönetimin ağırlığının azaltılarak, yerel nitelik taşıyan bazı mal ve hizmet sunumlarının ya tamamen ya da kısmen yerel yönetimlere bırakılmasını ifade etmektedir (Ulutürk ve Dane 2008:111).

20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte artık üniversitelerin yönetiminde neo-liberal anlayış ve “şirket” yönetimi bakış açıları sıkça dile getirilir olmuştur. Devletin küçültülmesi ve eğitime ayrılan kaynakların azalmasıyla birlikte, üniversitelerin ek kaynak yaratmaya yönlendirici politikalar geliştirmeye başlaması gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır. Böylece yükseköğretim politikaları neo-liberal bakış açısıyla şekillenmeye başlamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005), eğitimin yaygınlaştırılmasında merkezi idarenin yanı sıra mahalli idareler, gönüllü kuruluşlar ve özel sektörün katkısının sağlanacağı vurgulanmıştır (DPT 2000:98). Planda, yükseköğretim sisteminin bürokratik ve merkezîyetçi yapıdan arındırılarak, sistemde rekabeti geliştirici yasal düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca finansman kaynakları geliştirilerek çeşitlendirileceği bunun için öğrencilerden alınan eğitim katkı paylarının yükseköğretimin finansmanında kaynaklardan biri haline getirileceği belirtilmiştir (Özdem ve Sarı 2007:9).

Neo-Liberal anlayışla birlikte yükseköğretim kurumlarından beklenen işlevlerin yönü ve çeşitliliği de değişime uğramış veya yükseköğretim kurumlarından beklenen işlevler artmıştır. Böylece yükseköğretim politikaları değişime uğramaya başlamıştır. Bu dönemde yükseköğretim kurumlarından beklenen işlevler farklı alanlarda toplanmakla birlikte genellikle şu başlıklar altında değerlendirilebilir (Özdem ve Sarı 2007:4):

1. Ortaöğretim sonrası genel eğitim sağlamak,
2. Uygulamalı bilimsel araştırmalara yönelmek,
3. Toplumun insangücü gereksinimini karşılamak,
4. Güçlü bir ekonomik rekabet için, verimliliğin geliştirilmesi, kaynakların nereye yönlendirilmesi gerektiği ve araştırma sonuçlarının nasıl uygulamaya geçirilebileceği konularında hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmak,
5. Bulundukları bölge ve topluma hizmet vermek amacıyla, çeşitli meslek grupları için “sürekli eğitim” programları hazırlamak, yerel sanayi kuruluşlarına yönelik danışmanlık hizmeti sunmak ve üniversite olanaklarını çevreye açmak,

6. Piyasalara uyumlu akademik bölümler açmak,

7. Açık ve özgür düşünce üretimleriyle toplumsal gelişim merkezleri olarak çevresinin gelişimine öncülük etmektir.

Neo-Liberal politikaların üniversiteler açısından gerçekleştirdikleri etkileri üç ana unsur üzerinden gözlemleyebilmekteyiz: Bunlardan birincisi '*eğitimin piyasalaştırılması*' ikincisi '*üniversite-sanayi işbirliği*' programlarının hayata geçmesi ve üçüncüsü ise diğer iki unsura bağlı olarak ortaya çıkan '*girişimci üniversite*' modelidir.

1.2.1. Piyasalaşan Eğitim

Kişisel gelişim ve insani zenginleşmeye katkısı açısından temel bir hak olarak kabul edilen ve devlet tarafından kamusal bir hizmet olarak sunulan eğitim, toplumsal ve siyasi olanın piyasa mantığı içinde tanımlandığı farklı bir siyasi-ekonomik paradigmanın -neo-liberalizm- başlangıcına tanıklık eden 1970'lerden itibaren istihdam politikalarıyla iç içe geçerek pragmatik ve işlevselci bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Eğitim-ekonomi ilişkisine yapılan vurguyla birlikte, okulların ve üniversitelerin işgücü piyasasının ihtiyaçları gözetilerek düzenlenmesi gerektiğine işaret edilmiş, OECD gibi ulusal eğitim politikaları üzerinde oldukça etkili olan kurumların eğitim sistemine yönelik reform önerilerine işgücü piyasasının kaygıları damgasını vurmuştur. Eğitimin içeriğinin neo-liberal politikalar doğrultusunda dönüştürülmesinde temel rol oynayan kurumlar arasında yer alan IMF ve DB'nın eğitime yaklaşımı da "piyasa yönelimli" bir nitelik arz etmektedir (Sağıroğlu 2008:51).

Eğitimin bir kamusal hizmet olmaktan çıkarılarak sermayenin değerlendirilmesi için bir yatırım aracı olarak görülmesi, "eğitimin bireysel getirisinin toplumsal getirisinden fazla olduğu"nu öne sürerek vurguyu eğitimin bireye katkılarına kaydırmakta, eğitim birey açısından özel bir yatırım olarak görülmektedir. Bir başka deyişle, eğitimi üretenler için kar, eğitim hizmetinden yararlananlar için gelecekte elde edilecek kazanç belirleyici olmakta, buradan da bireyin gelecekte elde edeceği kazancın bugünkü maliyetini yüklenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Kısacası, eğitim "karlılık", "etkinlik", "verimlilik" ve "rasyonellik" ölçütlerine göre ele alınıp bireysel bir olgu olarak tanımlanmakta, maliyeti yüklenildiği ölçüde yararlanılan bir metaya dönüşmektedir (Ercan, 1998:22-30).

Eğitimin piyasalaştırılması, okulların piyasaya terk edilerek birer işletmeye dönüştürülmesi, eğitimin mali yükünün velilere devredilmesi, geniş kesimler için eğitime ulaşma olanaklarının giderek daralmasına, dolayısıyla da eğitimdeki eşitsizliklerin giderek derinleşmesine yol açmaktadır. Eğitimin “sermaye için yeni yatırım alanı ve yüksek değer içeren meta olması” eğitimin içeriğinde de dönüşüme sebep olmuştur (Ercan 1998:160).

Bir başka deyişle, bilgi toplumsal niteliğini yitirmekte ve metalaşmakta, ekonomik büyüme ve uluslar arası düzeyde rekabet üstünlüğü sağlamak için gereksinim duyulan pazarlanabilir bilgi öne çıkmaktadır. Bireyin soyut düşünmesini ve bütünsel gelişimini sağlayacak sanat, felsefe, edebiyat gibi alanların, tarihsel ve eleştirel bilgi biçimlerinin gözden düşmesini ve eğitimden dışlanmaya başlamasını da bu şekilde açıklamak mümkündür. Kısacası, neo-liberalizm eğitimin içeriğini ve amaçlarını ekonominin gerekleriyle uyumlu hale getirmekte, “şirket-merkezli” bir müfredatı desteklemektedir. Eğitim kurumları giderek şirketlere benzemekte, öğrenciler ise “aktif tüketiciler”, “pasif (ve sorumlu) öğrenenler” olarak görülmektedir (Sağıroğlu 2008:53-54).

Dünyanın en nitelikli üniversitelerinden biri sayılan Harvard Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi eski dekanı Henry Rosovsky (2000:243-244) özellikle piyasa-üniversite ilişkisi ve üniversitenin tarihsel olarak yüklendiği misyonlarla ilgili olarak şunları belirtmektedir:

“Görevimiz kültürün korunması ve yorumlanması, hatta sürekli olarak tekrar tekrar yorumlanmasını da kapsar. Bizler, büyük geleneklerin kuşaktan kuşağa geçmesini sağlarız. Günümüzde pek talep edilmeyen ya da çağımızın sorunları ile ilgisiz gibi gözüken konu ve yaklaşımları da korur ve geliştiririz. Çünkü gerçekten önemli olan ile günümüzde yüksek talebi olan düşünceler arasında çoğu zaman pek az ilişki olduğunu biliriz. Günümüzün ikilemlerinden bazılarının, yüzlerce yıl önce yaşanmış düşünürlerin sahip oldukları anlayışa ve bilgiye başvurmakla çözülebileceğinden eminim. Ve biz o hazinelerin koruyucusuyuz. Bir keresinde Rektör Bok’a, Harvard’da Latin dilleri öğrenmek isteyen tek bir öğrenci kalmasa bile (o sırada pek popüler bir konu değildi) bolumu ayakta tutmalıyız demiştim. Neden? Çünkü, Fransız,İspanyol ve İtalyan edebiyatının klasikleri paha biçilmez bir mirastır. Onların yasayan etkisini yitirmek karanlık çağlara geri dönmek demektir. Üniversite maliyet muhasebecileri tarafından, yönetilemez; üniversite, sadece değişen pazarlara göre tepki veren bir ticari kuruluş gibi yönetilemez. Bu bizim için kotudur, hizmet vermeye çalıştığımız toplum için daha da kötüdür.”

Henry Rosovsky’nin üniversitenin misyonu üzerine yapmış olduğu bu vurgunun günümüzde hızla değiştiğini görüyoruz. Büyük bir pazar haline gelen yükseköğretim piyasa koşullarına bırakılma yolunda ilerlerken, ürettiği bilginin piyasada “değer” sistemi içerisinde herhangi bir yere konulamamasından dolayı özellikle sosyal bilimlere yönelik

bölümlerin daha az tercih edildiğini ve hatta bu bölümlerin kapanma tehlikesiyle yüz yüze geldiklerini söyleyebiliriz.

Eğitimin piyasalaştırılması yönündeki diğer bir vurgu ise, finansmanın kamu kaynaklarınca yapıldığı sürece, eşitsizlikler üreteceği vurgusudur. Diğer bir deyişle, *“piyasa kaynakların etkin dağılımında en rasyonel mekanizmadır”* varsayımından yola çıkarak eğitim hizmetinin sunumu piyasaya devredilmelidir. Böylece hizmetin sunumunda oluşacak rekabet ortamı çeşitliliği, kaliteyi ve hizmetin genel olarak arz miktarını artıracaktır. Bu noktada sermaye, devletin ya piyasadan tümüyle çekilmesini, bunun mümkün olmadığı koşullarda ise hiç değilse kendisinin desteklenmesini talep etmektedir. Diğer bir deyişle kamu harcamalarının kısılmasını isteyenler özel okulların devletçe teşvik edilmesini savunmaktadırlar. Bir yanıla eğitimin bir kamu hizmeti olma niteliği tahrip edilirken diğer yandan da bir kamu hizmeti ifa edildiği gerekçesiyle özel okullar için devlet desteği talep edilebilmektedir. Eğitim “sektörüne” girenler, devletten kendi maliyetlerini düşürmesini; arsa tahsisi, teşvik kredileri, yatırım indirimleri, vergi muafiyetleri, kamu kaynağı aktarılması vb. yollarla talep etmektedirler (Akça vd, 2001:64-65).

TÜSİAD raporunda eğitim faaliyetinin yürütülmesinin piyasa mekanizmalarına dahil edilmesi savunulurken özellikle yükseköğretimden zaten toplumun varlıklı kesimlerinin istifade ettiği, bu durumda da söz konusu etkinliğin kamusal kaynaklarla finanse edilmesinin toplumsal bir adaletsizlik yarattığı iddia edilmektedir. Buna göre “alt gelir grupları” zaten üniversiteye gidememektedir ve ulaşamadıkları bir hizmeti vergileri yoluyla finanse etmektedirler. Ancak vergi sisteminde var olan bir problemin çözümü olarak paralı eğitimin önerilmesi, bir yanıla diğer bir yanılla telafi etmeye çalışmak olacaktır (Soysüren vd., 2003:74-75). Raporun bir diğer iddiası ise “ücretsiz verilen hizmetlerin kıymetinin bilinmeyeceği gerekçesi”dir. Buradan da; parayla ölçülemeyen, karşılığı ödenmeyen hiçbir şeyin değerli olamayacağı gibi bir sonuç çıkmaktadır (Akça vd., 2001:64).

Bugün eğitim büyük bir ticari alan haline gelmiştir. Dünya genelinde eğitime harcanan bedel 2004 itibariyle yaklaşık 2 trilyon dolar olarak tespit edilmektedir ki bu rakam küresel ölçekte toplam otomobil satışlarından fazladır. 1996’da eğitime yatırılan 1000 pound dört yıl sonra 3405 pound getirmiştir, bu %240 değer artışı demektir. Oysa aynı dönem içerisinde Londra hisse senedi piyasası ancak %65 değer kazanabilmiştir.

2004'te yayımlanan bir diğer istatistiğe göre, mevcut haliyle ticarileşmesini henüz tamamlamamış olan eğitim sektörünün dünya çapında 365 milyar dolar getiri yarattığı ifade edilmektedir (Hill 2006:6).

Yükseköğretimin ticarileşmesi toplum tarafından genel kabul gören bir prestiji ve yeterli mali kaynakları olmayan her kurumu dezavantajlı hale getirmiştir. En yetenekli öğrencilerin isim yapmış üniversiteleri tercih etmeleri gibi, en başarılı genç akademisyenler ile araştırmacılar da güçlü akademik kadrosu olanlara meyledeceklerdir. Bu paralelde, artan rekabet ortamı da yeni kaynak arayışlarına yol açmaktadır; üniversitenin itibarını güçlendirmek için yapacağı her şeyse para demektir: Alanında otorite olan profesörleri kadroya dahil etmek ve belli bir akademik saygınlığa sahip olan eldekilerin başka kurumlara gitmesini önlemek ya da iyi öğrencileri çekmek için başarı bursları vermek gibi. Dolayısıyla yeni hedeflere ulaşacak fonları bulma ve kurumu geliştirerek adını duyurma amacıyla yapılacak çabalar, ticari dünyanın sunduğu her türlü meşru imkanı sonuna kadar değerlendirme yolunu da açmıştır. 1980'lerde toplumda baskın hale gelen “*girişimci ruh*” da, bu tür inisiyatifleri teşvik edip meşrulaştırmıştır (Bok 2007:14-105).

Bu arada, bilginin en gözde meta bu sistemde “on-line eğitim” pazarı da büyük bir patlama yaşadı. Tamamen kar amacı güden “*internet temelli uzaktan eğitim sistemleri*”, söz konusu arayışlar içindeki üniversitelerin bir dizi ticari inisiyatifleri hayata geçirmelerini sağladı. Online eğitimin, belli avantajları olduğu doğru: Dersler dünyanın her yerinden kolayca izlenebiliyor ve katılımcılar için e-postayla soru sorup hemen cevap alma imkanı mevcut ya da sadece ders izlemekle kalmayıp telekonferans yöntemiyle tartışmalara katılmak da mümkün. Akademisyenlere, dokümanlarını güncelleme ve ilgili kitlenin ihtiyaçlarına uygun olarak değiştirme konusunda daha fazla imkan tanıyor. Diğer yandan; tam gün çalışanlara, evden ayrılamayan genç annelere ve kampüse gelemeyen diğer kişilere ciddi eğitim olanakları sağlamakta. Mesleki beceri gelişimine yönelik eğitimde de, ani bir uzmanlık eğitime ihtiyaç duyan meşgul profesyonellere “just-in-time” dersler, işini bırakamayan çalışanlara kolay erişim imkanı, çalışanlarını eğitime gönderirken ulaşım/ beslenme ve barınma için büyük paralar dökmeye alışmış şirketlere de büyük tasarruflar sağlıyor. Her şeyden önemlisi, inter-aktif bir mecra. Bu, 2000 yılında yaklaşık 2 milyar dolarlık bir sektördü ve yılda yüzde 40 gibi bir hızla büyüdü. Ancak;

yeni fikirler üretmeye, başkalarına yardım etme hissi oluşturmaya veya liderlik yeteneklerini geliştirmeye nasıl katkı sunabileceği henüz net değil. Öğrencilerin devamlılığını sağlamak da başarılı olup olamayacağı belirsiz. Geleneksel üniversitelere nazaran çok daha fazla öğrenci dersleri yarıda bırakıyor (Bok 2007: 87-95)

Piyasa şartlarında öğrenci kazanma yönündeki rekabet, üniversitelerin geleneksel programlar yerine mesleki eğitime ağırlık vermelerine yol açmıştır. Artık öğrencilere ve ebeveynlerine, diplomaların piyasada kaç para edeceği anlatılıyor. Diğer yandansa özel sektör, sağladığı istihdam koşulları ve ödediği ücretlerle ders programları ile içeriklerini de derinden etkiliyor. Bunun sonucunda, neyin öğretilip öğretilmeyeceğine artık akademik yargıların değil piyasaların karar vereceği yönündeki tedirginlikler artmıştır. Ticarileşmenin, eğitim ve araştırmayı bir hedef olmaktan çıkarıp kimi pratik hedeflere götüren bir araç haline getireceği şüpheleri oluşmuştur (Bok 2007: 22). Böylece kar amaçlı girişimci kuruluşlar olarak özel sektöre yönelik hizmet şirketlerine dönüşen üniversiteler, belli mesleklerde yer almak isteyen gençlere profesyonel mesleki bilgi ve belge veren kurum haline dönüşmektedir (Greenwood ve Levin 2003: 76).

1.2.2. Üniversite-sanayi işbirliği

12 Kasım 2007 tarihli “Bilgi Çağı” dergisine konuşan, Toshiba’nın Teknolojiden Sorumlu Başkanı Dr. Katsuhiko Yamashita (2007) sanayi için üniversitelerle işbirliğinin önemini şöyle açıklamaktadır;

“Eğer dünyanın geri kalanı ile bağlantılı bir ülkede faaliyet gösteren bir şirketseniz üniversiteler ile işbirliğine gitmeye mecbursunuz. Bunun dört ana nedeni var. Öncelikli iki neden teknolojinin her alanda, tarihte daha önce hiç olmadığı kadar hızlı gelişmesi ve rekabetin artması. Eğer aynı alanlarda faaliyet gösteren rakiplerinizden hızlı olmazsanız patentleşebilecek pek çok temel teknolojiyi onlara kaptırabilirsiniz. Bu da rekabetçiliğinizin birkaç yıl içinde yok olması anlamına gelir. Böyle bir sonla karşılaşmamak için tüm şirketler üniversitelerin teknoloji üretme potansiyelinden faydalanmak durumundalar. Üniversite - sanayi işbirliği için diğer önemli bir sebep ise para. Hiçbir şirket artık temel bilimlerde araştırma yapamıyor. Fizik ve kimya gibi bilimlerdeki hızlı gelişme özel alanlar oluşturdu ve bu konularda araştırma yapabilecek insan kaynağı bulmak ve laboratuarlara yatırım yapmak bir şirket için büyük maliyetler getiriyor. Son olarak artık öğrenciler üniversitelerden sadece teorik bilgiler edinerek mezun olmak istemiyorlar. İş dünyasına yakınlaşmak, araştırmalarının sonuçlarını daha çabuk almak ve toplumda yarattıklarını ve değişiklikleri görebilmek istiyorlar.”

Dr. Yamashita üniversite-sanayi işbirliğinin hangi yöntemlerle sağlandığını şöyle açıklıyor:

“Üniversite - sanayi işbirliği 6 temel yöntemle gerçekleşiyor. Bunlar; üniversite ve sanayi temsilcilerinin proje oluşumundan sonuca kadar beraber çalıştıkları ve projede eşit söz hakkı elde ettikleri ‘ortak araştırma projeleri’, projeyi tamamen sanayinin yarattığı ve üniversitelerin uygulayıcı olarak katıldıkları ‘ısmarlama projeler’, sanayinin ileride patentleşebilecek fikirleri olan araştırmacılara kaynak yardımı yapısı anlamına gelen ‘Ar-Ge bursları’, sanayi ve üniversitenin ortak yatırımı ile kurulan ‘üniversite içi Ar-Ge laboratuvarları, üniversitenin ürettiği ve kendisinin kullanmasına imkan bulunmayan teknolojilerin lisanslarını satması olarak tanımlanan ‘sanayiye teknoloji lisanslama’ ve sanayi ile üniversitenin ortaklaşa Ar-Ge mühendisi yetiştirmesi için insan kaynağı alanında yapılan işbirlikleri.”

Dr. Yamashita’nın bu tespitini firma ölçeğinden ulusal hatta uluslar ötesi seviyede çok daha üst strateji ve politikalara doğru genişletmek mümkün.

Neo-Liberal politikaların ve yeni sağ projenin üniversitelerin ve yüksek öğretimin yeniden yapılandırılma sürecine ikinci etkisi; kendini en iyi “üniversite-sanayi işbirliği” mantığında ifşa etmektedir. Bilgi üretimi ile ekonomi arasındaki ilişkinin doğrudan hale gelmesiyle üniversiteler, bilimsel araştırma ve projelerini bir meta olarak piyasaya sunar hale gelmişlerdir. Sermaye açısından bakıldığında bu işbirliği, küresel kapitalizmde sermaye birikim süreci için gerekli aşırı kârın kaynağı haline gelen teknolojik yenilenmenin ve onun bir gereği olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yüksek maliyetini kamu finansmanından faydalanan üniversiteler üzerinden topluma yayma anlamına gelmektedir. Böylece sanayi-üniversite işbirliği programı kapsamında üniversitelerdeki altyapı ve insan gücü sermayenin hizmetine koşulacak, üniversitelerdeki asistan ve öğrenci emeği tercihen bedava, olmadı çok ucuza kullanılmış olacak ve bunun sonucunda sermayenin belirli kesimleri önemli bir mali külfetten kurtulmuş olacaktır. Zaten kıt olan kaynakları neo-liberal “kamu harcamalarının kısıtlanması” politikalarıyla iyice yetersiz hale gelen üniversiteler de, araştırma faaliyetlerini yürütmek için ihtiyaç duydukları ancak devletten/kamudan alamadıkları mali kaynakları sermayeden elde etme amacıyla böylesi bir işbirliği programını meşru kılmaya çalışmaktadırlar (Akça vd 2001:60).

Öte yandan kapitalist piyasa ekonomisinin ve son yirmi yıldır piyasayı mutlaklaştırmak üzere uygulamaya konan neo-liberalizmin “faydalanan öder” şiarı üniversiteler tarafından da kullanılmakta ve “eğer üniversitelerdeki araştırma faaliyetlerinden sermaye kesimleri de faydalaniyorsa onlar da bunun maliyetine katılmalıdırlar” denilerek bu işbirliği programı meşru kılınmaya çalışılmaktadır. Bununla

birlikte piyasayla, firmalarla kurulan bu tarz ilişkiler üretilen bilginin toplumsal niteliğinin sorunlu hale getirmektedir (Akça vd.2001:59). Bu çerçevede bilginin kamusal niteliği tahrip edilmekte, bilgi bireysel/firmasal bir mal haline gelmektedir. Öte yandan firmaların bu tarz ilişkiler çerçevesinde yapılan akademik araştırmalara müdahale etmesi ve sonuçları etkileyebilmesi de ayrı bir sorun olarak gözükmektedir. Bununla birlikte verimlilik, performans, ise yararlılık gibi kıstasların hakim kılındığı bir ortamda bilim ile teknoloji yer değiştirmekte ve bilim teknolojiye indirgenmektedir. Bilişsel her önermenin tek ölçütü mümkün olan en yüksek etkinliği elde edebilmek olunca bilimsel etkinlik yerini teknolojiye bırakmakta; bilim, sanayinin ve teknolojinin ihtiyaçlarına cevap veren bir üretim girdisine dönüşmektedir (Akça vd. 2001:61).

Tüm bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak da üniversitelerde verimliliğin daha yüksek olduğu belirtilen bölümlere kaynak aktarılırken (tıp, mühendislik vb.) düşük olduğu belirtilen sosyal bilimler ve kültürel alanlarda çalışma yapan bölümlere daha az kaynak ayrılmaktadır. *“Su halde üniversite-sanayi işbirliği olarak formüle dilen girişim temel ve sosyal bilimleri marjinalize ederken genel olarak da bilimsel faaliyetleri kar yönelimli teknolojiye endeksli bir girdiye indirgeyecektir”* (Özbudun ve Demirer 2003:11).

Üniversitelerin sanayiyle bu denli iç içe girmesi, bilimin kaynağı olan üniversitelerin yapısını da etkilemiştir. Üniversitelerin endüstriye klasik bilgi aktarma yolları olan yüksek düzeyde nitelikli insan gücü ve yayınların yanı sıra 1950’lerden itibaren seminer, konferans ve kurslar ile danışmanlık hizmetleri eklenmiştir. Bütün bu gelişmeler üniversitelerin yapısını etkilemiştir. Üniversitelerin fakülteler ve bunlara bağlı bölümlerden oluşan klasik yapısına önce mezuniyet sonrası okullar daha sonra da araştırma merkezleri ve endüstriyel işbirliği irtibat büroları (industrial liaison office) gibi yeni birimlerin eklenmesini gerektirmiştir. Bununla birlikte üniversitelerin hemen yanı başlarında bilim parkları (science parks), yenilik merkezleri (innovation centers) ve şirketlerin kurulmasını kolaylaştırma amacını taşıyan kuluçka merkezleri (incubation centers) kurularak üniversitelerdeki bilimsel gelişmelerin ticari uygulamaya dönüşümü hızlandırılmıştır (Gürüz 1994:98).

Bu tür merkezlerin amacı, üniversite ve AR-GE kuruluşlarında birikmiş bilginin, teknoloji oryantasyonlu firmalar aracılığıyla ekonomik değere dönüşmesini sağlamaktır. Çoğunlukla üniversite yerleşkesi içinde ya da yakınlarında kurulan ve ülkemizde daha çok

‘tekno-park’ adıyla bilinen bu merkezlerin amacı, iyi projeleri olan, ancak parası olmayan küçük ve orta ölçekli işletmeleri bir süre destekledikten sonra iş hayatına kazandırarak teknolojiyi geliştirmeye katkıda bulunmaktır.

Burada ciddi bir ikilem ve handikap söz konusu: Üniversiteler hızla, ücretlerini – öğrenci harçları, toplumun ödediği vergiler ve devlet yardımları sayesinde- kendilerinden alan ancak becerilerini ve bilgi birikimlerini özel şirketlere pazarlayan akademisyenler için sıçrama tahtası haline dönüşmekte. Bu durumda üniversiteler, kendilerinin kadrolu elemanlarını istihdam etmeye başlayan piyasalar karşısında çifte kayba uğramaktalar: hem mesailerinin ve entelektüel donanımlarının büyük kısmını kendilerine ayırmaktan vazgeçmiş olan elemanlarına maaş ödemeye devam ediyorlar hem de kendi laboratuvar ve/ya bünyelerinde gerçekleştirebilecekleri birçok faaliyeti kendi elemanları yoluyla özel sektöre kaptırıyorlar (Greenwood ve Levin 2003:76-78).

Bir başka sorun, özel sektör ile işbirliğinin belli bir gizliliğe yol açması; çünkü şirketler, finanse ettikleri çalışmalardan elde edilen değerli bulguların rakiplerine sızmasını istemeyeceklerdir. Bunun sonucunda, akademisyenlerin bölümlerindeki diğer meslektaşlarıyla konuşamaz hale gelmesiyle; meslektaşlık ilişkileri sektöre uğrar, bilimsel buluşların ve entelektüel öğretilerin ortaya çıkış sürecinde önemli bir role sahip olan sinerji ortadan kalkar, çalışma ve araştırmalardaki lüzumsuz tekrarlar artar ve/ya benzer çalışmalar yinelenir durur. Kısacası, özel sektörün üniversiteye dayattığı gizlilik; bir taraftan bilimin seyrini geciktirirken diğer taraftan da meslektaşlık ilişkileri ile güvenin altını oyup önceden mevcut olmayan bölünme ve gerilimlere yol açabilir (Bok 2007:111).

1.2.3.Girişimci Üniversite (Üçüncü Kuşak)

Üniversiteler değişen dünya ile birlikte büyük bir değişim süreci içerisine girmişlerdir. Tarihsel süreç içinde üniversiteler bilim odaklı birinci kuşak üniversitelerden eğitim ve araştırma odaklı ikinci kuşak üniversitelere, son dönemde de girişimci ve toplumla bütünleşen üçüncü kuşak üniversitelere doğru dönüşüm yaşamaktadır. Üniversitelerin geçirdiği değişimi anlamak için tarihlerine bir göz atmamız gerekmektedir. Burada üç üniversite tipi (ya da "kuşağı") ayırt etmekteyiz: Ortaçağ Üniversitesi ya da Birinci Kuşak Üniversite, Humboldt tipi ya da İkinci Kuşak Üniversite ve Girişimci Üniversite ya da Üçüncü Kuşak Üniversite (Wissema 2009:3).

1.2.3.1. Ortaçağ Üniversitesi (Birinci Kuşak)

Ortaçağ, Yunan - Roma kültüründen sonra gelerek, Aydınlanma Çağı'na kadar uzanan yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsar. Ortaçağ Antikçağ ile Rönesans arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Ortaçağ Batı Avrupa'sında entelektüel umutsuzluk, Karanlık Çağ'dan sonra birçok katedral ve manastır okulundaki yüksek öğretim kurumları olarak kabul edilen öğrenim merkezlerinin önem kazanmasına neden olmuştur. Bu okullar, az sayıda olmalarına rağmen 13. yüzyıla kadar tam anlamıyla gelişme gösterememiş ve bölgesel nitelik taşımaktan öteye gidememişlerdir. 13. yüzyıl öncesinde uzunca bir süre bugünkü anlamda üniversitelere benzer eğitim ve öğretim kurumları yoktu. Ortaçağ üniversitelerinden önce Avrupa'da kilise, katedral ve manastır okulları ve bir de özel hocaların belli bir gruba ders verdikleri merkezler vardı. Bu merkezlere *studium generale* adı verilmekteydi (Rukancı; Anameriç 2004:172).

Ortaçağ Latin toplumunun gelişimi kilise ve kentlerin bağımsız olarak örgütlenmelerini sağlamış, ilk üniversiteler de bu idari örgütlenme içerisinde kendilerine yer bulmuştur. Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıkan üniversiteler, modern bilimi geliştirmeye yönelik alt yapıları, ders programları, kuralları, siyasi - hukuksal ayrıcalıkları ve sıra dışı faaliyetleri ile o dönemde kurulan diğer eğitim kurumlarından farklılık göstermektedirler. Ortaçağ Skolastik Dönemi'nde eğitim ve öğretimin sürdürüldüğü ve olarak 12. yüzyıla kadar bilgi üretiminin gerçekleştirildiği kurumlar katedral ve manastır okullarıyken, 12. yüzyılda bu okullar etkilerini kaybetmiş ve üstünlüklerini üniversitelere kaptırmışlardır. Bu yeni eğitim ve öğretim kurumları, hoca ve öğrencilerin seçimi, düzenli ders programları, tartışmalar, bilimsel çalışmalar ve kütüphaneleri ile katedral ve manastır okullarından ayrılmaktadırlar. Bunun yanı sıra, üniversitelerde bilginin kayıtlı olduğu ve bilginin yayılmasına aracılık eden kitaplar, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde olduğu gibi korunması gereken birer put değil, bilginin üretimi ve yayımı için birer araç haline gelmiştir. Ortaçağda üniversiteler hemen bir kerede kurulmamışlardır. Bunlar adım adım ortaya çıkmışlardır. Ortaçağlarda tamlik bütünlük anlamına gelen universitas bir dizi ortak çalışma yapan dernekler için kullanılırdı. Bu yüzden bu kavram hocalar ve öğrenciler derneği belirtmek için kullanılmıştır (Wissema 2009:7-10).

Özet olarak diyebiliriz ki, ortaçağ üniversiteleri, devletlerden ve kiliseden gördükleri koruma ve kendi özellikleri nedeniyle güçlü yapıları; "devlet içinde devlet"tiler ve

manastırlara benzer şekilde, kendi kanun ve yargılama hakları da dahil olmak üzere, çok sayıda ayrıcalıkları vardı. Üniversiteler, ortak dil olan Latince'nin sayesinde, resmi olmayan bir birlik oluşturdular. Meslektaşlık ruhu rekabetten daha güçlüydü ve bu ruh ayakta kaldı. "Akademik özgürlüklerine" karşın profesörler çoğu kez kilisenin resmi öğretisiyle çatışma halindeydiler; ama bu, üniversiteleri bilim ve hümanizme doğru yeni yollar aramaktan alıkoymadı. Bununla birlikte, ortaçağ üniversitesinin başlıca hedefi, yeni bilgi peşinde koşmak değil, "geçmişin bilgeliğini korumak ve kilise doktrinlerine itaati öğretmekti". Üniversiteler, (şansölyeler hariç) seçilmiş ileri gelenleri olan demokratik kurumlardı. Her konuda büyük nüfuzları oldu. Politikaya müdahale ettiler ve kraliyetin hem sır ortağı hem de eleştiricisi oldular; kilisenin olduğu kadar devletin de müstakbel prenslerini mükemmelliğe zorlayarak eğittiler. Ancak "onlar, tek sorunun geleneksel inançların emanetlerinin korunması olduğu bir dönemde doğmuş olduklarından, bilimin fethi için donanımlı değillerdi". Buna, geniş çaplı karışıklıkların yaşandığı zamanlarında kiliseyi ve siyaseti disiplin altına alma gereksinimini de ekleyebiliriz. "Yorumladılar, tartıştılar, ama hiçbir şey icat etmediler. Kendilerini inceliklerle, ince farklılaştırmalarla, kılı kırk yararak tükettiler. Ancak zemini, on altıncı ve daha sonraki yüzyılların büyük hasatlarına hazırladılar (Wissema 2009:12).

1.2.3.2. Humboldt Tipi Üniversite (İkinci Kuşak)

Rönesans, Reform ve karşı reform ve aydınlanma dönemlerinde üniversiteler meydan okumalarla karşılaştılar. Statükolarını sürdürmek için yeni bilim dallarını ve araştırma yöntemlerini kabul etmeyerek karşı koydular ve rekabetin ortaya çıkmasına neden oldular. Bu rekabet ortamında yeni üniversiteler kuruldu. Dünyada, Rönesans'tan itibaren üniversiteler üzerinde kilisenin etkisi azalırken, devletin etkisi artmaya başlamıştır. Bu dönemlerde kilisenin etkisinin azalması ile devlet ya da siyasi otorite üniversitede profesör ve öğrenci seçiminde etkili olmaya ve üniversiteler üzerinde denetimini artırmaya başlamıştır. Bu arada üniversitede nelerin okutulacağı sorusu da gündeme gelmiş ve tartışmalar daha çok öğretim programları üzerinde yoğunlaşmıştır. Humbolt modeli ile birlikte, araştırma alt yapısının oluşturulması için profesörlerin yönetiminde uzmanlaşmış kürsüler ya da enstitüler kurulmuştur. Bu üniversiteyi biçimlendiren iki olgudan biri üniversite dışında gerçekleşmeye başlayan bilim devrimi

iken, öteki ulus devletlerin doğmuş olması ve ulusçuluğun gelişmesi olarak tanımlanmaktadır (Çiftçi 2010:342).

Humboldt modeli ile bireysel bilgi üretiminden toplu ya da sosyalleşmiş bilgi üretimine geçilmiş, bu modelle birlikte üniversite öğretim işlevi ile birlikte araştırma ve bilgi üretme işlevini de kazanmıştır. Araştırma üniversitesi, disiplinlere göre oluşturulan araştırma enstitüleri esas alınarak kurulmuştur. Bilimin üretimi için gerekli araçlar kurumsal bir yapı içinde sağlanmış, böylece akademik hiyerarşi içindeki bir is bolumu ile sistematik ve programlı bir bilgi üretimi sağlanmıştır. Bu model 20. yüzyılın ilk yarısında dünyada en çok benimsen modeldir (Tekeli 1994:37-38).

Humboldt Üniversitesi'nin özellikleri özetle şunlardır. Öğretim, araştırma ve kültürel dönüşüm işlevlerini birlikte yürüten, akademisyenler komünitesi şeklinde örgütlenen ve meslektaşlar arası (Kollegial) yönetim modelinin esas alındığı bu yapıda, rektör kısa süreli seçilip eşitler arasında birincidir. Üniversite devlet tarafından finanse edilir, ulusal dilde eğitim yapar ve diplomaları ulus devlet içinde geçerlidir. Uzmanlaşmış kursu ya da enstitü profesörlüğü esas alınır, her üniversite eğitim programını kendi içinde düzenlerken, mesleğe yönelik olamayan bir müfredat yapısı söz konusudur. Harcama denetiminden başka üniversite dışı denetim yoktur (Tekeli 2003:128).

1.2.3.3. Girişimci Üniversite (Üçüncü Kuşak)

1970'li yıllardan başlayarak üniversite yeniden bir yapılanma dönemine girmiştir. Bu yeniden yapılanmanın altında toplumdaki değişimlerden gelen baskıların etkisi vardı. Bir yandan yeni sağ politikaların uygulamaya girmesi öte yandan refah devletinin gerilemesi nedeniyle üniversiteye ayrılan kaynakların azalması, öte yandan yüksek nitelikli insan gücüne artan istemi karşılamak için yükseköğretimdeki okullaşma oranlarının hızla artma eğilimi, eğitimin çok uluslu şirketlerin araştırma ve eğitim faaliyetlerini kendi içinde örgütleme eğilimi gibi çeşitli nedenlerle üniversite yönetimlerinde ve örgütlenmesinde önemli değişiklikler oldu. Üniversite yönetimleri ciddi bir kaynak sorunu ile karşı karşıya kaldı, rasyonellik üniversite yönetimlerinde temel ilke oldu, rektörün üniversitedeki anlamı değişerek girişimci bir yönetim anlayışı benimsendi. Bu süreçten en fazla etkilenenlerin başında kuşkusuz üniversite öğretim üyeleri geliyordu. Devlet sanayi işbirliği idaresinin yönetim anlayışı altında öğretim üyeleri, meslektaşlarının değerlendirmesi, öğrenci değerlendirmesi, piyasa değerlendirmesi, yönetimin değerlendirmesi gibi çoklu bir

değerlendirme baskısı içine girdi. Öte yandan öğretim üyelerinin başarısını ölçümlemek üniversitenin temel sorunu haline geldi. Öğretim üyelerinin öğretim ve araştırma sorumluluklarının yanı sıra, bol paralı projeler getirmekte bu dönemde öğretim üyelerinden beklenen bir sorumluluk olarak belirdi (Tekeli 1994:37-38).

1960'lı yıllarda üniversiteler hızlı bir şekilde gelişti ve Humboldt modeli çöktü. Bu gelişme ile üniversite gittikçe daha fazla devletin ve bürokrasinin müdahalesine maruz kaldı. Çok disiplinli ve disiplinler arası araştırma temel bir model haline geldi. Fakülte düzenlemesi bir engel haline gelmiştir. 1970'lerde özellikle ABD'de üniversiteler, Hewlett Packard, Dell, Intel, Sun Microsystems gibi temelleri teknolojiye dayanan yeni firmaların beşiği haline geldi. Üniversiteler, temel araştırma çalışmalarını dışarıya yaptırma isteği artan endüstri kuruluşları ile ortak araştırma projelerine başladı (Çiftçi 2010:343).

20. yüzyılın ilk yarısında Humbolt tipi üniversite sistemi tekrar ele alınarak üniversite anlayışının yeniden biçimlenmesine çalışılmıştır. Bu dönemde üniversite artık bilgiye değil aksiyona dönük hale gelmiştir. Bu dönemin örnek üniversitesi Amerika'da gelişmeye başlayan üçüncü kuşak üniversitelerdir. Bu üniversitelerde; rektör, artık daha uzun süreli olarak seçilen/atanan, lider niteliği ön plana çıkan, toplam kalite anlayışında girişimci bir konumdadır. Üniversiteler başlangıçta öğrenci sayısının azlığı nedeniyle elitist bir tablo çizmişse de günümüzde artık kitle eğitimi yapılmaktadır. Bu dönüşüm dünyanın sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretimden esnek üretime geçiş ile yakından ilgili olup, üniversite yönetiminden üniversite yönetişimine geçiş olarak dünyanın ekonomik ve siyasal değişimleri ile benzer bir gelişim süreci izlemektedir. Devlet artık üniversite hizmetlerinin sağlayıcısı olmaktan çok düzenleyicisi olma işlevini üstlenmeye doğru bir eğilim sergilerken, bunun doğal sonucu olarak üniversiteler de mali sorunlarını gidermek için ihtiyaçlarını öğrencilerden ve girişimci üniversite olmanın gereği olarak üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde piyasaya yönelik bilim üretimi karşılığı piyasadan karşılamaya başlamıştır (Arap 2010:7). Çizelge 2 de üniversitelerin geçirdiği bu değişim bileşenleriyle birlikte açıklanmıştır.

Çizelge 2: Üniversitelerin geçirdiği değişim

	Birinci Kuşak	İkinci Kuşak	Üçüncü Kuşak
Hedef	Eğitim	Eğitim Araştırma	Eğitim, Araştırma, Bilginin Kullanımı
Rol	Hakikati savunmak	Doğayı Keşif	Değer Yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern Bilim, Tek Bilim	Modern Bilim, Disiplinlerarası
Yaratılan	Profesyoneller	Profesyoneller, Bilim insanları	Profesyoneller, Bilim insanları, Girişimci
Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal diller	İngilizce
Örgütlenme	Fakülteler, Okullar	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Şansölye	Akademisyenler(Yarı Zamanlı)	Profesyonel

Kaynak:J.G. Wissema 3.Kuşak Üniversiteler, 2009,29

Burada görüldüğü gibi Üçüncü Kuşak (Girişimci) üniversite evresinde, yeni olarak üniversitelerin değer yaratma rolü ve yaratılan şeyin içinde “girişimci” çıktısı yer almıştır.

Neo-Liberal eğitim politikalarının üniversiteler özelinde etkili hale geldiği üçüncü nokta ‘girişimci üniversite’dir. Girişimci üniversite modeline geçişin gerekçesi olarak kaynak sıkıntısı gösterilmektedir. Devletin ekonomiden elini çekmesi söylemi çerçevesinde eğitime ayrılan kaynaklar kısılmakta ve üniversitelere kendi kaynaklarını kendilerinin bulması dayatılmaktadır. Bunun sonucunda da piyasada bir aktör olarak tanımlanan üniversite ortaya çıkmakta ve üniversitelerin “kendi içinde gereğince yapılanmış şirketler bütününün ulusal ve uluslararası anlamda yapacakları faaliyetler” sorunun çözümü olarak gösterilmektedir. Bu çerçevede hareket eden üniversitede verilen eğitim ve en genel anlamıyla bilimsel faaliyetler meta durumundadır. Girişimci üniversite meta ürettiği için *üretici sermaye*; ürettiği metaları piyasada paraya dönüştürmek zorunda olduğu için de *ticari sermaye* kategorisinde değerlendirilebilir (Soysüren vd. 2003:75).

Wissema (2009:38-56) üçüncü kuşak üniversitelerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- İkinci kuşak üniversitelerinde olduğu gibi üçüncü kuşak üniversitelerde de bilimsel araştırmalar temel esaslarındandır.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler disiplinlerarası uzlaşma ve yaratıcılığı itici bir güç olarak görmektedirler. Üniversite enstitüleri, özel ilgi alanlarına odaklanmış disiplinlerüstü bilgi birimleri olup, üniversitenin asıl yapısal unsurlarıdır. Üniversitelerin yapılarına bakıldığında pek çok üniversite fakültelerarası ekipler yada üniversite merkezleri ortaya çıkmaktadır.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler teknik bilgi bağlantısı vasıtasıyla endüstri, araştırma ve geliştirme kuruluşları, finansörler ve profesyonel hizmet sağlayıcılar ve diğer üniversiteler ile işbirliği yapan ağ üniversiteleridir.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler uluslararası rekabetçi bir piyasada çalışırlar. En iyi akademisyenleri ve öğrencileri almak ve endüstri ile araştırma sözleşmeleri yapmak için aktif bir biçimde rekabet ederler.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler çift yönlü üniversitelerdir. Çift kanallı üniversite fikri kademe kademe gelişen araştırmanın yanında çığır açıcı bilimsel çalışmanın bilimsel çalışmaların bulunduğu alanlara uygulanabilir.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler uzlaştırma ve yaratıcılık kavramlarını benzer öneme sahip rasyonel bilimsel metodun itici gücü olarak kabul eder. Bilimsel sayılmayan sanatsal alanların önemini göstermektedir.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler çok kültürlü üniversitelerdir (kozmopolitandır); çok sayıda ve çeşitli personel ve öğrencinin bulunduğu uluslararası bir ortamda faaliyet göstermektedir ve ortak dil ulusal dil değil ingilizcedir.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler ürettikleri bilginin değerini topluma aktarmayı araştırma ve eğitim gibi geleneksel amaçların yanısıra üçüncü amaç olarak benimsemektedirler.

➤ Üçüncü kuşak üniversiteler devlet kontrolü altında büyüyüp gelişemez. Bu nedenle eğitim fonlarının bağımsız araçlar kanalıyla aktarılmasını uygun görmektedir. Bu üniversiteler devlet yasalarına daha az bağlı hale gelecektir.

Bu yeni üniversite modeli dış dünyanın taleplerine piyasanın isteklerine uyum sağlamak hedefiyle, öğretim, araştırma yapma ve topluma hizmet sunma işlevlerini yüklenen organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu yeni oluşum girişimci üniversite

olarak adlandırılmakta olup, araştırmanın ve eğitimin içeriği değişmiştir. Artık "bilim için bilim" değil, pratik sorunların çözümü için öğretim ve araştırma yapılmaktadır (Arap 2010:6)

2. Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye’de Üniversitelerin Dönüşümü

Dünyada yaşanan bütün bu gelişmeler Türkiye’deki üniversitelerin yapısını da derinden etkilemektedir. Neo-Liberal politikalarla birlikte oluşan yeni üniversite sisteminin üzerinde durulmadan önce Türkiye’de üniversitelerin yapısı ve tarihsel gelişimi incelenecektir.

2.1 Türkiye’de Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de üniversitenin tarihsel gelişimine bakıldığında sırasıyla Fransa, Almanya, Avusturya ve ABD’nin etkili olduğu görülmektedir. Üniversite kavramı temel olarak Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem halinde ele alınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Yunan felsefesi ile Batı’dan daha önce tanışmış olmasına ve zengin bir birikim oluşturmuş olmasına rağmen Batı tipi üniversite İslam dünyasında doğmamıştır. Bunun nedeni Timur’a (2000:39-41) göre, her iki dünyada üretim biçimlerinin ve devlet olgularının farklı bir evrim geçirmeleriyle açıklanabilir. Osmanlı’da tam anlamıyla Batı tipi üniversite kavramını karşılamasa da, kimi eğitim tarihçileri medreselerin ve kimileri ise Enderun Mektebi’nin üniversitenin kökeni olduğunu savunmaktadır. Ancak çoğu eğitim ve bilim tarihçileri ise ilk üniversiteyi 1863 yılında açılan “darülfünun” olarak kabul etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun üniversitesi olan, 1845 tarihinde ortaya çıkan ve “bilimyurdu” anlamına gelen darülfünun ilk olarak 1863’te açılabilmiştir (Timur 2000: 81). Defalarca açılıp kapanan darülfünun 1923’ten 1932’ye kadar geçen süre içinde de varlığını sürdürmüş, daha sonra Cumhuriyet yönetim ve ilkelerine ayak uyduramadığı belirtilerek 1933’de 2252 sayılı Yasa’yla kapatılmış ve yerine Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (Tanilli 2002:379-380).

Cumhuriyet öncesi dönemde Fransız etkisi zamanla yerini Alman etkisine bırakmıştır. Fransız dili ve kültürünün, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar etkili olduğu belirtilmektedir. Fransız öğretmenler Birinci Dünya Savaşı sonrasında darülfünunda görev yapmaya devam ettiği belirtilmektedir. Avusturya ve Almanya etkisi

ise, aynı dönemde tıp okullarının gelişmesinde görülmüştür. Üniversite sözcüğü ülkemizde ilk kez 1933 yılında yapılan hukuksal düzenleme ile birlikte kullanılmıştır. Bu dönemde üniversite özerk değildir. Bu reform ile Humboldt modeli bir üniversite kurulmak istenmiştir Nedenler birisi, 1933 yılı başında Nazi baskısı nedeniyle Almanya'dan gelen 40 kadar bilim adamının İstanbul Üniversitesi'nde göreve başlamalarıdır (Arap 2010:8)

Üniversitelere ilişkin ikinci köklü değişiklik 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'dur. Yasa'da üniversiteler “Yüksek araştırma ve öğretim birlikleri” olarak tanımlanmıştır. Bu yasa ile üniversitelerin bilimsel ve yönetsel anlamda özerkliği yeniden getirilmiş, tüzel kişiliği tanınmıştır. Ancak tam bir yönetsel özerklik söz konusu olmamıştır .Aynı yıl çıkarılan 115 sayılı Yasa ile 4936 sayılı Yasa'nın 40 maddesinde değişiklik yapılmış, üç geçici madde eklenmiştir. Özerklik geniş bir tanımlamayla Anayasaya girmiş, bilimsel ve yönetsel özerkliğe yeni bir biçim kazandırılmıştır. MEB'nin üniversitelerin başı olması hükmü kaldırılarak yetkileri üniversitelere ve Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK)'a devredilmiştir (Arap 2010:8).

1973 yılında çıkarılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversite tanımında ağırlık öğretime, öğretimin hedefi de “millî” değerlere yönelmeye başlamıştır. Yasanın denetim işlevini ise radikal bir yenilik olan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ile ilgili hükümler oluşturmuştur (Timur 2000:293). Bu Yasa ile üniversiteler üzerinde denetimi sağlamak üzere ayrıca Üniversite Denetleme Kurulu (ÜDK), kurulmuştur. Üniversitelerin özerkliğinin zedelendiği (Tanilli 2002:380) bir düzenleme olarak belirtilen bu süreç, bir üniversitenin başvurusu üzerine, Kanun'un YÖK ile ilgili maddesinin, Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile 1975 yılında kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır 1750 sayılı Yasa'nın önemli bir özelliği, yeni üniversite ve fakültelerin kurulmasına ilişkin düzenleme yapılmış olmasıdır. Yasa'nın yedinci bölümü “Yeni Üniversiteler, Fakülteler ve Bunlara Yardım” başlıklı olup, 43. madde de üniversitelerin ve bir üniversiteye bağlı olmadan açılacak fakültelerin kuruluş kanunlarında aksi hüküm bulunmadıkça, bu kanun esaslarına göre kurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca bir üniversiteye bağlı olarak fakülte ve yüksekokul gibi birimlerin açılmasının ise senatonun teklifi ve MEB'in onayı ile gerçekleşeceği belirtilmiştir. Bu çerçevede bir fakültenin faaliyete geçmesi için eklenen koşul en az yedi öğretim üyesinin en az iki yıllığına görevlendirilmesi olmuştur (Aslan 2008:53).

1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun ömrü kısa sürmüş ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi üniversiteleri kökten değiştiren bir yapılanmaya gitmiştir. 6 Kasım 1981 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası ile üniversiteler yeniden düzenlenmiştir. Bu Yasa ile silahlı kuvvetler ve emniyet teşkilatına bağlı olan eğitim kurumları dışındaki bütün yükseköğretim kurumları ve üst kuruluşları bir çatı altında toplanmıştır. Akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmış ve yükseköğretimde tek tipleştirme politikası esas alınmıştır. Üniversitelerin, Yüksek Öğretim Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu gibi kurullar aracılığıyla denetlenmesi öngörülmüştür. Bu kurulların oluşum biçimi üniversitenin kendi iç dinamiklerini belirleyen “topluluk” olma özelliği ile bir ilişkisi olmayıp, atamaya bağlı kurullardır. 1980'lerden sonra ise üniversitelerle ilgili her türlü düzenlemenin altında bu kurullar yer almaktadır (Aslan 2008:53).

Yasanın getirdiği değişikliklerden bazıları Aslan (2008:54) şöyle özetlemiştir: yasa üniversitelerin idari özerkliğini ortadan kaldırmıştır. 1750 sayılı Yasa'da fakültelerin bile özerkliği ve tüzel kişiliği varken (1750 / Madde 2) yeni Yasa özerkliği YÖK'e vermiş (md. 6/a), üniversitelerin ise “bilimsel özerliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip” oldukları (md. 3/d) belirtilmiştir. Daha önce secimle gelinen bütün akademik yöneticiler atamayla belirlenmektedir. Üniversite organları sırasıyla; rektör, senato ve üniversite yönetim kurulu, fakülte organları ise, dekan, fakülte kurulu ve fakülte yönetim kurulu olarak 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'ndaki sıralamalar tersine dönmüş, bu sıralamadan da anlaşılacağı gibi, kurullar yetkilerini kişilere bırakmış ve danışma organları niteliğine bürünmüşlerdir. Böylece kurulların kullandığı yetkilerin tümü tek kişilik organlara kaydırılmıştır. Öğretim üyeliğinin kaynağı olarak görülen asistanlık kurumu kaldırılarak yerine “araştırma görevliliği” adıyla bir öğretim yardımcısı grubu oluşturulmuş ve öğretim üyeliği sınıfına yardımcı doçentlik kadrosu eklenmiştir. Doçentlik ve profesörlük tezleri ile profesör olmak için gerekli olan ikinci yabancı dil kaldırılarak böylece profesör ve doçent olmak kolaylaştırılmıştır (Madde 32-23-24-26). 1750 sayılı Yasa ile fakülteler tarafından yürütülen lisansüstü eğitim-öğretim ve araştırma görevi enstitülere bırakılmıştır (Madde 3/f). Yükseköğretimin harca tabi olduğu belirtilmiştir (Madde 43). Harç ifadesi 1992 yılında yapılan bir değişiklikle “cari hizmet ödeneği” adını almıştır (Madde 46).

Türkiye’de üniversitelerin tarihsel gelişimi genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Cumhuriyet döneminde üniversitenin gelişiminde Alman ve ABD etkisinin varlığı görülmektedir. Bu etkiler “Humbolt modeli” ve “girişimci üniversite modeli” olarak tanımlanan modellerin özelliklerini taşımaktadır. Bunlardan “Humbolt Modeli”nin bazı unsurları ütöpik bulunsa da 1933 üniversite reformundan itibaren yerleştirilmeye çalışılmıştır. 4936 ve 1750 sayılı yasalar da bu modele bağlı çerçeve yasalar olarak değerlendirilmektedir. Girişimci üniversite modelinin ise, 1950’lerde kurulan bölge üniversitelerine Amerikan bilim adamlarının sık sık çağırılmasıyla temelleri atılmaya, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile birlikte uygulamaları netleşmeye başlamıştır. Sürecin devamında “Girişimci üniversite”nin temel unsurlarından olan kitle eğitimini sağlamak amacıyla üniversite sayısı hızla artırılmıştır. Türkiye’de üniversite sisteminin ABD’dekine benzer biçimde “şirket” gibi çalışmasını, “modern işletmecilik teknikleri” ile yönetilmesini, yeni liberal anlayışı benimsenmesini isteyen çevrelerde üniversite reformunun ana eğilimi olarak özel girişimi ön plana alan, kamu müdahalesini kaynak sağlamak, kimi düşünceleri sınırlamak ve gerektiğinde tasfiye yapmakla sınırlayan Amerikan modelin Türkiye koşullarına aktarılması öne çıkarılmıştır (Arap 2010:10).

2.2. Türkiye Üniversitelerinde Neo-Liberal Dönüşüm

Halen yürürlükte olan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 1981 yılında Türkiye’de, lise üstü eğitim-öğretim veren beş tür “yükseköğretim kurumu” vardı:

- Üniversiteler,
- Akademiler,
- Bakanlıklara bağlı 2 yıllık meslek yüksekokulları ve konservatuarlar,
- Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı 3 yıllık (1979’ da, bazıları 4 yıla çıkarıldı) eğitim enstitüleri,
- Yaykur(1974, Mektupla öğretim).

2547 sayılı yasanın tüm yükseköğretim kurumlarını aynı çatı altında toplamasıyla akademiler ve eğitim enstitüleri, sırasıyla, üniversitelere ve eğitim fakültelerine dönüştürülmüş, meslek yüksekokulları ve konservatuarlar üniversitelere bağlanmıştır. Bu

dönemde devlet üniversitelerinin sayısı 1981 yılında sadece 19 iken 1982’de 27’ye, 1992’de büyük bir sıçrama göstererek o yıl kurulan 21 üniversite ve iki yüksek teknoloji enstitüsünün katılmasıyla 51’e ve Mart 2006’da kurulan 15 yeni üniversite eklenerek 68’e yükselmiştir. Vakıf üniversitelerinin sayısı da hızla ve sürekli bir biçimde artarak 1984 yılında 1’den, 1993’de 3’e, 1996’da 8’e, 1997’de 15’e, 1999’da 20’ye, 2006’da 25’e yükselmiştir (YÖK 2007:43-44). 2011 yılına gelindiğinde ise 61’i vakıf, 103’ü devlet olmak üzere toplam üniversite sayısı 164 olmuştur.

Türkiye yükseköğretim sistemi son çeyrek yüzyılda ve özellikle son on beş yılda dünyada esine ender rastlanan bir genişleme ve yapısal değişim süreci yaşamaktadır. Yükseköğretim sistemindeki bu hızlı genişleme, genellikle Türkiye’deki yükseköğretim okullaşma oranının sanayileşmiş ülkelere kıyasla çok düşük olduğu, üniversiteye giriş için başvuranlarla yerleştirilenler arasındaki büyük sayısal dengesizlik ve buradan çıkarak halkın karşılanamayan yükseköğretim talebi gibi düşüncelerle gerekçelendirilmek istense de asıl nedenin siyasal etkenlerden kaynaklandığı konusunda yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Çok sayıda yeni üniversite kurulmasını siyasal düzlemde ön plana çıkaran hükümetin bu kuruluşlara gerekli finansal desteği sağlamamış olması, kalite etkenlerinin hükümet katında da önem kazanmadığını göstermektedir. Öte yandan, yükseköğretime talep konusu daha ince bir ayrıntıda incelendiğinde, yeni üniversiteler kurulması talebinin önemli bir kısmının ciddi akademik etmenler yerine, kentin yatırımcılar için bir çekim merkezi olması ve kent ekonomisinin canlanması gibi ekonomik unsurlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bireysel düzlemde de, işgücü piyasasında işverenlerin, başvuru sahiplerinin sahip olması gereken eğitim düzeyi beklentisinin yükselmiş olması ve askerlikte geçecek süre ve statüyle ilgili bakış açıları ağırlık kazanmaktadır (Şenses 2007:2).

1980’lerle birlikte, DB, IMF’nin yapısal uyum programları, Türkiye’de sadece ekonomik yaşamı değil, tüm sosyal yaşamını da etkileyecek bir dizi düzenlemeyi hedeflemektedir. Yapısal uyum programlarının eğitim alanında yöneldiği hedefler: (a)Eğitime ayrılan kamu kaynaklarının azaltılması ve eğitimin özelleştirme kapsamına alınması, (b)Yükseköğretim kurumlarına girişin “rasyonalize edilmesi”, öğrencilere yönelik sübvansiyon ve yardımların sınırlandırılması, akademik programların ve personel istihdamının rasyonalize edilmesi, harcamaların azaltılması, (c) Okullarla piyasa arasındaki

bağın güçlendirilmesi (mesleki teknik ortaöğretim ve üniversite), (d)Teknolojik yenileşmenin hızla eğitime aktarılması, (e)Eğitim sisteminin ve yönetiminin yeniden düzenlenmesi, şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte 1995 yılında kamu hizmetlerinin liberalizasyonunu içeren GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) anlaşmasının onaylanmasıyla da kamuda ağırlığı olan ve kamu hizmeti anlayışının bir sonucu olarak gerçekleştirilen eğitim, sağlık, iletişim vb alanların, “yeniden yapılanma” anlayışı çerçevesinde biçimlendirilmesi, bu yolla da neo-liberal küresel sistemle bütünleşmesi hedeflenmiştir. GATS’ın eğitimin açısından belirleyiciliği, bu anlaşmanın hem özelleştirme sürecine belirgin bir hız kazandırmasından hem de daha önce ulusal sermayeye açılan alanları artık uluslararası tekellere açıyor olmasından kaynaklanmakta; bu noktada eğitim “ulusal” olmaktan öte “ulusaşırı” bir nitelik kazanmaktadır (Güzelsarı 2003; Keskin 2003).

Türkiye’de yükseköğretim hizmeti temelde kamusal bir nitelik taşımaktadır. Ancak 1980’li yıllarda dünyada başlayan ve giderek yaygınlaşan neo-liberal politikalar, Türkiye’yi de etkilemiş ve zaman içinde yükseköğretimin finansmanında kamu kaynakları yanında özel kaynaklara da başvurulmaya başlanmıştır. Yükseköğretime ayrılan kaynağın, GSYH içerisindeki payına bakıldığında ise, Türkiye’de kamu kaynaklarından eğitim alanına ayrılan payın, pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye kıyasla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2004 mali yılında öğrenci başına yükseköğretim harcaması 1,3\$ kadardır ve bu miktar OECD ortalaması olan 7\$’ın oldukça altındadır (Ulutürk ve Dane 2008:115).

2005 verilerine göre devlet üniversitelerinin gelir kaynakları içinde bütçenin payı % 57, üniversite döner sermayesinin payı % 38, öğrenci katkısının payı % 4, diğer gelirlerin payı ise sadece % 1 dir. 1990 sonrası eğilime bakıldığında, bütçe finansman payının % 80’lerden bu düzeye düştüğü, döner sermaye gelirleri ile finansmanın ise % 20’lerden hemen hemen iki katına çıktığı görülmektedir. Devlet, üniversiteleri kendi ürettiği kaynaklarla bir başka ifadeyle özel finansmanla başbaşa bırakmak eğilimindedir (YÖK 2007:59).

Çizelge 3: Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu

Yıllar	MEB Bütçesi		YÖK Bütçesi		Toplam Eğitim Bütçesi	
	Genel Bütçeye Oranı %	GSMH'ya Oranı %	Genel Bütçeye Oranı %	GSMH'ya Oranı %	Genel Bütçeye Oranı %	GSMH'ya Oranı %
1995	10.3	1.40	3.2	0.90	13.5	2.30
1996	7.2	1.57	2.6	0.80	9.8	2.37
1997	8.1	2.01	3.1	0.80	11.2	2.81
1998	8.4	2.53	2.9	0.86	11.3	3.39
1999	8.9	2.66	2.8	0.84	11.7	3.50
2000	7.1	2.68	2.2	0.84	9.3	3.52
2001	8.4	2.64	2.8	0.89	11.2	3.53
2002	7.6	2.65	2.5	0.89	10.1	3.54
2003	6.9	2.87	2.3	0.94	9.2	3.81
2004	8.5	3.06	2.6	0.93	11.1	3.99
2005	9.5	3.09	3.4	1.09	12.9	4.18

Kaynak: YÖK: Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu, *Ankara, Kasım.2005,s.121,122.*

Çizelge 3 de görüldüğü gibi, 2005 yılı itibariyle yükseköğretim bütçesinin toplam bütçe içindeki payı % 3,4, GSMH içindeki payı ise % 1,09 dur. Tüm öğrenciler hesaba katıldığında, bütçe ödeneklerinde öğrenci başına cari harcama 1197 dolar düzeyindedir. Sadece örgün öğretimdeki öğrenciler hesaba katıldığında, bütçe ödeneklerinde öğrenci başına cari harcama 1.938 dolara yükselmektedir. Bu rakam OECD ortalamasının dörtte birine tekabül etmektedir. Ülkemizde son on yılda toplam eğitim ödeneklerinin genel bütçe içindeki payı %9,2 ile %13,5 arasında, GSMH payı ise %2,3 ile %4,18 arasında değişmiştir. Son üç yılda toplam eğitim ödeneklerinde bir artış gözlenmektedir. Ancak Türkiye, GSYİH'dan eğitime ayırdığı pay bakımından OECD ülkeleri arasında her yıl sonuncu sırada yer almıştır (YÖK 2007:62).

Devletin, neo-liberal politikaların temel mimarlarından olan IMF ve DB gibi aktörler aracılığıyla uygulamaya koyduğu “Yapısal Uyum Politikaları” (YUP) çerçevesinde, harcamaları kısması üniversitelerdeki ticarileşmeyi dolayısıyla eğitimin metalaşma sürecini hızlandırmıştır. Kamu kaynaklarından yeterli payı alamayan üniversiteler hızla ticarileşme sürecine girmiştir. Ercan’a göre (1996:60) bu iki biçimde olmuştur. Birincisi, üniversitenin rutin işlerinin üniversite dışına aktarılması (yemekhane ve kantin işletmeleri, temizlik gibi hizmetlerde taşeronlaşma) diğeri ise üniversitelerin kendi temel faaliyetlerinin

ticarileşmesidir. Bilgi üretim faaliyetlerinin ticarileşmesi iki şekilde olmuştur. Bir yandan “üniversite şirketleri” olarak tanımlanan, daha çok üniversite/sanayi-sermaye işbirliği şeklinde yürütülen mühendislik bilimlerindeki uygulamalar (Teknopark A.S) ile tıp fakültelerinde, fakülte olanakları ile kurulan vakıflar, sosyal bilimlerde ise piyasanın talep ettiği her türlü sertifika programları veya “paralı” kurslar Özellikle sosyal bilimlerdeki ticarileşme süreci birçok üniversitede “Sürekli Eğitim Merkezleri”, “Yasam Boyu Eğitim Merkezleri” şeklinde üniversite olanakları ve kadroları aracılığıyla yürüttükleri projeler şeklinde uygulamaya konulmaktadır.

Basta üniversiteler olmak üzere özellikle mesleki-teknik eğitim kurumları ile piyasa bağının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar artmıştır. İlk tekno-park 2001 yılında ODTÜ’DE kurulmasına karşın kısa bir surede yaygınlaşmıştır. Büyük şehirlerdeki üniversitelerin neredeyse tamamında tekno-park kurulmuş ya da kurulma çalışmaları devam etmektedir. Üniversite piyasa bağlantısı sadece tekno-parklar üzerinden değil, program içeriklerinin düzenlenmesi, kontenjanların belirlenmesi yeni programların açılması/kapatılması gibi çalışmalar piyasa-okul/üniversite bağlantısını güçlendirmeye yönelik düzenlemelerdir. 1990’lı yıllardan itibaren ise eğitim yönetiminin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmaların arttığı görülmektedir. Özellikle bir işletmecilik yönetim anlayışı olan Toplam Kalite Yönetimi anlayışının tüm öğretim kurumlarında hakim kılınması çalışmaları artmıştır. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı 1990 yılından itibaren Dünya Bankası destekli “Milli Eğitimi Geliştirme Projesi” kapsamında merkez ve taşra teşkilatında ve dolayısıyla tüm öğretim kurumlarında TKY çalışmalarını başlatmıştır. TKY yalnızca ilk ve ortaöğretim kurumlarında değil birçok yükseköğretim kurumunda da temel yönetim anlayışı olarak benimsenmiştir. Burada temel yaklaşım ise yükseköğretim kurumların piyasaya/sanayiye uygun bir yapılanma ile örgütlenmesi ve yönetilmesidir. Öte yandan 1990’lı yıllardan itibaren tüm kamu kurumları için olduğu gibi eğitim kurumları içinde “yönetişim” kavramının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yönetişim kavramı özünde, özel kesim kurumları ile ilgili sivil toplum örgütlerinin kamu kurumlarının yönetiminde söz ve yetki hakkına sahip olmasına dayalı bir yönetim anlayışını getirmiştir. Yönetim anlayışına ilişkin bu değişimin, gerek ilk ve ortaöğretim gerekse yükseköğretim alanındaki ticarileşme ve metalaşma sürecini hızlandırdığı ileri sürülebilir (Aslan 2008:62-63).

Üniversitelerin para ile kurduğu ilişkiler farklı şekillerde cereyan edebilmektedir. Üniversiteler kurdukları vakıflar aracılığıyla ticari etkinlikler yürütmekte ve üniversite yönetimleri para kazanma potansiyelleri ile orantılı bir gücü ellerinde bulundurmaktadır. Bu, etik varoluş biçiminin yeniden kurgulanması, fakültelerin ve bölümlerin varlık nedenlerini yeniden düzenlemesidir. Söz konusu yapı içinde fakülteye, bölüme para kazandıran “ayrıcalıklı hocalardan bahsetmek mümkündür. Fakülte kurulları ve bölüm toplantıları proje olanaklarının tartışıldığı kurullar haline gelmeye başlamıştır. Bölüm toplantılarında ders programlarının tartışılması artık çabucak geçirilen bir konudur. Aslanan hangi projenin peşinden koşulacağı ve projelerde kimin hangi koşullarda istihdam edileceğidir (Dikmen 2001:105).

Tezsiz yüksek lisans programları ve ikinci öğretim, Türkiye üniversitelerinin piyasa merkezli çalışmasının en son örneklerindendir. Kısa surede tezli yüksek lisans programlarının üç dört katı öğrenci alınan ve tamamen piyasanın taleplerine göre çalışan tezsiz yüksek lisans programları, üniversiteler için önemli gelir kaynakları haline gelmiştir. Bu programlara talebin hızla arttığı gözlenen ülkemizde kısa surede yeni programların açılacağı aşikardır. Üniversite açısından temel tehlike ise, öğretim üyelerinin bütün zamanlarının bu programlarla dolmasıdır. Yeterince gelir elde edemeyen öğretim üyelerinin böyle bir eğilimi desteklemeleri ve içselleştirmeleri de mümkün görünmektedir. Bu tür faaliyetlerde döner sermaye hesaplarında toplanan paralar, fakülteler ve bölümler arasındaki eşitsizliği bozacağı gibi kaynak yaratan, kaynak yaratamayan bölüm/fakülte ayrımını gündeme getirdiği oranda da, daha keskinleşmiş bir hiyerarşik yapılanmanın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Yine üniversitelerde açılan kurs, seminer vb. programlar ile üniversiteler ürettiklerini ve bir yerde “marka”larını pazarladıkları da Türkiye’de akademik yaşamın nasıl piyasa merkezli olarak yeniden yapılandığını göstermektedir (Aslan 2008:82).

Neo-Liberal politikalarla, bir yandan kamu harcamaları ve eğitime ayrılan kaynaklar kısılrken, diğer taraftan özel okulların devletçe teşvik edilmesi istenmektedir. Böylece bir yandan eğitimin kamusal niteliği tahrip edilirken, diğer yandan özel okullar/vakıf üniversiteleri için uygun zemin hazırlanmış olmaktadır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nda 1991 yılında yapılan bir değişiklikle vakıf üniversitelerinin bütçesinin %45’nin devlet tarafından karşılanabileceği ve bunlara arazi tahsis edilebileceği

belirtilmiştir. Basta Bilkent olmak üzere, Koç, Sabancı, Galatasaray, Işık, Yeditepe, Maltepe, Bilgi, Marmara vb. vakıf üniversitelerine on binlerce dönümlük değerli orman arazileri vakıf üniversitesi kurma gerekçesiyle yağmalanmıştır. Bir başka düzenleme ise YÖK yasasının ek 18. maddesinde 26.6.2001 tarihinde yapılan bir değişiklikle özel/vakıf üniversitelerine “devlet yardımı yapılabilir” hükmü “devlet yardımı yapılır” şeklinde düzenlenerek kesin hale getirilmiştir (Aslan 2008:86).

2001 yılında özel/vakıf üniversitelerine Maliye Bakanlığı tarafından yapılan devlet yardımı 12 trilyon liraya ulaşmıştır. Bu miktar basta Bilkent olmak üzere en güçlü dört vakıf üniversitesi arasında değişen paylarda bölüşülmüştür. Her türlü devlet harcamasından kısıntıya gidildiği 2002 yılı bütçesinde, özel/vakıf üniversitelerine yapılması planlanan yardımı miktarı, 17 trilyon liraya çıkarılmıştır (Işıklı 2002:10).

Bu konudaki destek sadece bütçe ya da orman arazisi yardımları şeklinde yapılmamaktadır. Kamu üniversitelerinden emekli olan öğretim üyelerinin özel vakıf üniversitelerinde görev yapmaları adeta teşvik edilmiştir. Örneğin, 27.01.2000 tarih ve 4505 sayılı yasa ile, temsil niteliği taşıyan görevlerden emekli olan bazı kamu görevlilerine (rektörler bunlara dahildir) emekli aylıklarına ek olarak temsil tazminatı ödenmesi öngörülmektedir. Aynı şekilde 14.03.2002 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Bakanlar Kurulu ek kararının 3. maddesi ile görev tazminatı alan, emekli kamu görevlilerini de kapsayacak biçimde genişletilmiş olup emekli öğretim üyeleri bunlara dahildir. Her iki tazminatta emekliler açısından kayda değer bir gelir unsuru oluşturmaktadır. Buna göre, emekli kamu görevlisi olup da ders verebilecek birikime ve niteliğe sahip olanlar, kamu üniversitelerinde ders vermek istedikleri taktirde, bu hizmetin karşılığında aylık veya ücret alıp alamadıklarına bakılmaksızın, durumlarına göre, almakta oldukları temsil veya görev tazminatı kesilmektedir. Aynı öğretim üyeleri özel/vakıf üniversitelerinde ders vermek isterlerse böyle bir kesinti ile karşılaşmaları söz konusu değildir (Işıklı 2002:11). Görüldüğü gibi emekli olup kamu üniversitelerinde görev almak isteyen öğretim üyeleri adeta cezalandırılmakta ve özel/vakıf üniversiteleri çalışma alanı olarak gösterilmektedir.

Neo-Liberal politikaların bir yansıması da kuşkusuz “paralı” eğitimidir. 1980’li yıllara gelinceye kadar parasız olan yükseköğretim 2547 sayılı Yüksek öğretim Kanunu’nun 46. maddesi ile öğrencilerden “harç” adı altında eğitim ücreti alınmaya başlanmış, 27.11.1992 tarih 2843 sayılı Kanun’un 16. maddesi ile harç ifadesi “cari hizmet ödeneği” şeklinde

değiştirilmiştir. Bu uygulama ile yükseköğretim kamu üniversitelerinde veriliyor bile olsa paralı hale getirilmesinin onu açılmıştır. Yükseköğretim alanında harçlara ilişkin düzenlemelerin gündeme geldiği dönemlerde, her defasında gösterilen gelişmiş ülkelerde harç miktarları incelendiğinde Avusturya, Almanya ve İskandinavya’da yükseköğretimde harç olmadığı görülmektedir. Fransa’da 165 ile 325 ABD doları arasında değişmekte, İtalya’da 170 ile 520 ABD doları arasında değişmekte, İngiltere’de ise özellikle neo-liberal politikalara kendisini kaptıran Blair’in uygulamaları sonucu 1100 ile 4200 ABD doları arasında değişmektedir. Özel sektörün kalesi olan ABD’de bile yükseköğretim finansmanına öğrencilerin katkısı % 14,5’dir (TÜSİAD 1994:106).

ABD’de tarafından dünyaya servis edilen girişimci üniversite modeli son zamanlarda gerek TUSİAD gerekse YÖK ve OECD çalışmalarında da Türkiye üniversiteleri için önerilen modeller arasındadır. TUSİAD’ın 1994 yılında hazırlattığı bir raporda bilgi ve bilgili insanların kaynağı olan üniversite ve araştırma merkezleri “ileri ve özellikli üretim” faktörleri olarak tanımlanmaktadır (TUSİAD 1994: 31). Bu raporda girişimci üniversite modelinin yanı sıra “seçkin” bir öğretim veren bir kurumsallaşma önerisine de rastlanmaktadır. Eğitim ve araştırma işlevlerinin bir birinden kopartıldığı bu yapıda, çok sayıda kitle üniversitesi ile birlikte özellikle yüksek lisans ve doktora çalışmalarına yönelmiş, lisans programları kapasitelerini sınırlandırılmış ve proje bazlı çalışmalar ile sanayi ile bağı daha güçlendirilmiş araştırma ağırlıklı bir işlev üstlenen üniversite yapılanmasından da söz edilmektedir. Bu “seçkin” üniversitelerde lisansüstü programlarda yürütülen tez çalışmalarının “sorun yönelimli” olması ve öğrencilerin tez çalışma konularını sanayiden seçmesinin önemi üzerinde durulmuştur (Aslan 2008:108).

Kwiek’e göre (2001:35), yalnızca neo-liberal ekonomik mantık tarafından belirlenen bir çerçevede faaliyet göstermeye razı olan üniversite, zaman içinde, yalnızca bir şirket haline gelecektir. Bu ise üniversitenin modern bir kurum olarak sonu olacaktır. Dolayısıyla bir kurum olarak üniversite ve onun is gücü olarak öğretim üyeleri, bu yüzyılda benzeri görülmemiş bir değişimle yüz yüzedir. Böyle bir durum, açıkçası üniversitenin sonu anlamına gelmez, iki yüz yıllık bir süre boyunca toplumun aşına olduğu üniversite algısının sonu anlamına gelmektedir. Üniversite kendine yeni bir yer bulamazsa tercihen çok hızlı, çok ucuz, çok etkili bir şekilde uzamanlar yetiştiren bir eğitim şirketine dönüşecektir.

BÖLÜM III

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ALANI

1. Araştırmanın Konusu

Yükseköğretim kurumları, bilgiye ulaşmayı, gerçeği bulmayı, bilimsel araştırmalar yapıp ulaşılan bilgileri topluma yaymayı ve bu bilgilerle toplum sorunlarının çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmayı, eğitim öğretim yoluyla toplumun yüksek düzeydeki insan gücü gereksinimini karşılamayı en önemli görevleri arasında kabul etmiştir. Bu fonksiyonları yerine getirmek üzere kurulan yükseköğretim kurumları, dünya üzerinde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşamdaki dinamiklerin etkisinde gelişmeler ve yeniliklerden etkilenmiş ve burada sayılan görevlerin ötesinde farklı görevler üstlenmeye başlamıştır.

Batıda başlayan bu eğilim 1980 sonrası neo-liberalleşmeyle birlikte Türkiye'ye de sıçramış ve üniversiteler kendilerini yeni oluşan durumlara göre yeniden tanımlamışlardır. YÖK sonrasında ticarileşme eğilimleri ve büyük holding üniversiteleri ortaya çıkmıştır. Bu tür oluşumları hükümetler ve sanayi sektörü ortaklaşa desteklemişlerdir (Güven 2002:94). Üniversitelerde ileri teknolojinin kullanılmasının bir ayrıcalık gibi görülmesi, yüksek harçların ayrıcalık gibi algılanması, üniversitelerin de bir ticari kuruluş gibi görülmeye başlanması bu politikaların sonucudur. Neo-Liberal politikaların ilk yansıması, yükseköğretim harcamalarını karşılamak için devletlerin yeni ortaklar araması olmuştur. Artan kapitalist rekabet ve teknolojiye baş döndürücü gelişmeler, bir yandan yeni bir öğrenci profili diğer yandan da mali külfeti öğrencilere yükleme yönünde baskı yapmıştır. Üniversiteler sermaye ile bütünleşmek zorunda kalmıştır (Timur 2000:316).

Bütün bu gelişmeler nedeniyle üniversitelerin görevlerinin sorgulanması ve tekrar tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Faydacı yaklaşımlardan ortaya çıkan sorunlar ve ekonomik gerilimler, üniversiteleri gerçeği bulma ve arama dışında ekonomik açıdan çıkar

sağlayan çalışmalara yöneltmiş ve yükseköğretimde önemli yapısal ve işlevsel değişikliklere yol açmıştır. Bu nedenle yükseköğretim kurumları özellikle yapacakları görevler ve işlere göre kendilerini yeniden yapılandırılmıştır. Bu çalışma neo-liberal küreselleşme sürecinde devletin yeniden tanımlanması/yapılandırılması; bir kamu hizmeti olarak yükseköğrenimin de yeniden tanımlanmasını/yapılanmasını konu edinmiş ve söz konusu yapılanmanın, hangi tarafları nasıl etkilediği, yükseköğrenimin içeriğini ne yönde değiştirdiği, araştırmanın temel problemi olarak ortaya konmuştur.

2.Amacı

Dünyada 1980'lerden sonra neo-liberal politikaların devletin yeniden inşa sürecine girişi birçok kamu hizmetinin sunum şeklini değiştirmiştir. Bu çalışmanın konusu, Türkiye'de de hâkim olan neo-liberal devlet anlayışının siyasi, ekonomi ve sosyo-kültürel boyutunun yükseköğretime olan yansımalarını betimlemek ve Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin görüşlerinden yararlanarak, değişen bu boyutların çözümlemesini yapmaktır.

Dolayısıyla bu araştırmanın birbiriyle ilintili genel ve özel olmak üzere iki amacı vardır: Genel amacı, değişen devlet anlayışının Türkiye'de yükseköğretimdeki dönüşümle bir ilişkisinin olup olmadığını araştırmak ve eğer böyle bir ilişki varsa bunun yükseköğretimdeki izdüşümlerini incelemektir, özelde ise Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin görüşlerinden yararlanarak, neo-liberal politikaların Türkiye üniversitelerinde meydana getirdiği işlevsel ve yapısal değişim/dönüşümü açısından çözümlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.Önemi

Neo-Liberal politikaların ulus devletlere yeni iktisadi-politik roller yüklediği ve ulus devleti, eğitim, sağlık, altyapı vb. belirli kamu hizmetlerini üreten konumundan soyutlayarak onu sermayenin gereksinimlerine göre piyasalara düzenleyici müdahaleler yapan "küçük devlete" doğru dönüştürdüğü söylenebilir. Ulus devlete yüklenen bu yeni rollerden yükseköğretim kurumu da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Yakın bir geçmişe kadar bir kamu hizmeti olarak değerlendirilen eğitimin bu süreçte anlam, amaç ve yapı olarak nereye doğru değiştiğinin çözülmesi önemlidir. Bu çalışmada fen, sağlık ve sosyal bilimle ilgili bölümlerinde görev yapan öğretim üyelerinin içinde yer aldıkları

kurumların isleyişini kendi bilim pratiklerindeki değişimi nasıl anlamlandırdıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Böyle bir belirleme, neo-liberal politikalarla birlikte, yükseköğretimde/üniversitede yaşanan değişim arasındaki ilişkisinin kurulup kurulmadığı ve nihayetinde, kısmen de olsa üniversitenin kendi üzerinde ne ölçüde ve nasıl düşündüğü, hatta düşünüp düşünmediği konusunda fikir verdiği için önemlidir. Bu araştırmanın diğer bir önemi de bilimsel bilgi üretimi ve öğretiminin merkezleri ve öznelere olarak yükseköğretim kurumları ve akademisyenler için bütün bir yükseköğretim dizgesini etkileyen bu olguya dair üretilen ve üretilecek bilimsel bilginin niteliği için önemlidir.

4.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada “amaçlı örnekleme” tekniği kullanıldığından, çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülerek bazı sınırlılıklar söz konusu olmuştur. Örneğin, araştırmanın sadece bir devlet üniversitesi olan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde yapılmış olması, Türkiye'deki diğer devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapmakta olan öğretim üyelerinin görüş ve deneyimlerinin tespit edilememesine neden olmuştur. Bilimsel bilginin asıl üreticisi olarak öğretim üyeleri olarak düşünüldüğünden Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde sadece öğretim üyeleri ile görüşme yapılmış, öğretim görevlileri, araştırma görevlileri, uzmanlar ve okutmanlar çalışmanın dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla, bu anlamda da bir çeşitliliği ulaşmak mümkün olmamıştır.

Çalışmada, sadece fakültede çalışan öğretim üyeleri kapsam içine alınmış; meslek yüksekokulu, yüksekokullar ve benzeri birimlerde görev yapan öğretim üyeleri araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

5.Yöntem

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin neo-liberal devlet anlayışının bir yansıması olarak, üniversitede meydana gelen yapısal ve işlevsel değişime ilişkin görüşlerini belirlemek için nitel araştırma yöntemi olan görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini (E) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi oluşturmakta olup, örneklemini (n) ise bu üniversitenin dokuz fakültesinin, farklı bilim dallarında/bölümlerde çalışmakta olan, tüm akademik ünvanları kapsayacak şekilde “amaçlı örnekleme tekniği” ile seçilen öğretim üyeleri oluşturmaktadır. Tüm fakültelerden

iki öğretim üyesi olmak üzere toplam 18 öğretim üyesi ve üniversite rektörüyle ile görüşme planlanmıştır.

Bu çalışmada “amaçlı örnekleme” yöntemi tercih edilmiştir. Buna yargısal örnekleme de denir. Bu tür örneklemede, araştırmacı kimlerin seçileceği konusunda kendi yargılarını kullanır. Araştırmanın amacına en uygun olanları alır. Bu yaklaşımın avantajı deneklerin seçiminde araştırmacının önceki bilgi ve becerilerini kullanmasıdır (Balcı 2004:90)

Öğretim üyeleri belirlenirken, akademik birim yöneticiliği, akademik unvan, kıdem, akademik uzmanlık alanı, yurt dışı eğitimi ve yurt dışı çalışma deneyimleri ölçüt alınmıştır. Belirtilen özellikler açısından farklılık gösteren öğretim üyelerinin çalışma grubuna alınmasına özen gösterilmiş ve görüşmeyi kabul eden kişiler seçilerek çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışmanın başlangıcında 18 öğretim üyesi ve üniversite rektörüyle ile görüşme planlanmış, ancak rektör ve 3 öğretim üyesi hariç, planlanan 15 öğretim üyesiyle ile derinlemesine görüşme yapılabilmektedir.

Araştırma ile ilgili Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinden çalışma izni alınmamış, ancak her bir öğretim üyesinden izin ve randevu alınarak, görüşmeler araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Öğretim üyeleri ile araştırmanın amaçları açıklanarak yapılan telefon görüşmelerinde öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu görüşmeyi kabul etmiş ve araştırmacıya zaman planlaması konusundan gereken kolaylığı sağlamışlardır. Görüşme yapılan öğretim üyelerinin unvanlarına göre dağılımı Çizelge 4’de verilmiştir.

Çizelge 4: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin ünvanlarına göre dağılımı

Fakülteler	Prof.	Doç.	Yrd. Doç.	Toplam
<u>Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</u>	1		1	2
<u>Eğitim Fakültesi</u>		1	1	2
<u>Fen Edebiyat Fakültesi</u>	1		1	2
<u>Güzel Sanatlar Fakültesi</u>			1	1
<u>İlahiyat Fakültesi</u>			1	1
<u>Mühendislik Mimarlık Fakültesi</u>			2	2
<u>Su Ürünleri Fakültesi</u>		2		2
<u>Tıp Fakültesi</u>	1			1
<u>Ziraat Fakültesi</u>	1	1		2
TOPLAM	4	4	7	15

Görüşme yapılan toplam 15 öğretim üyesinin 4'ü profesör, 4'ü doçent ve 7'i ise yardımcı doçenttir. Ayrıca öğretim üyelerinin, 8'i sosyal bilimler, 6'sı fen bilimleri, 1'i sağlık bilimleri alanında görev yapmaktadır. Görüşme yapılan öğretim üyelerinin kıdemlerine göre dağılımı Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin kıdemlerine göre dağılımı

Öğretim Elemanı olarak Kıdemi	Sayı
1-5	2
6-10	6
11-15	1
16+	6
Toplam	15

Öğretim üyelerinin “öğretim elemanı” olarak kıdemleri incelendiğinde %40'ı (6 kişi) 16 yıl ya da fazla, % 7'si (1 kişi) 11-15 yıl arasında, % 40'ının (6 kişi) 6-10 yıl arasında ve % 13'inin (2 kişi) 1-5 yıl olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan öğretim üyelerinin geçmişteki yönetim görevleri ile yurt dışında eğitim görme durumlarına ilişkin dağılım çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin geçmişteki yönetim görevleri ile yurt dışında eğitim görme durumlarına ilişkin dağılım

Geçmişte Yönetim		Yurtdışında Eğitim	
Görevi	Sayı	Görme	Sayı
Var	9	Var	8
Yok	6	Yok	7
Toplam	15	Toplam	15

Görüşme yapılan öğretim üyelerinin geçmişteki yönetim görevleri ile yurt dışında eğitim görme durumları incelendiğinde; toplam 15 öğretim üyesinin % 60'ının (9 kişi) geçmişte yönetim görevi olduğu ve % 53 'inin ise (8 kişi) yurt dışında eğitim gördüğü görülmektedir. Buna göre öğretim üyelerinin yarısından fazlasının geçmişte yönetim görevi olduğu ve kalanlarında yurt dışı eğitim tecrübesinin olduğu görülmektedir.

Görüşme yapılan öğretim üyelerinin görev durumuna ilişkin dağılım Çizelge 7 de verilmiştir.

Çizelge 7: Görüşme yapılan öğretim üyelerinin görev durumuna ilişkin dağılımı

Görev Durumu	Sayı
Yönetim Görevi Olmayan	4
Dekan	1
Rektör Yardımcılığı	1
Bölüm Başkanı/Yrd	7
Anabilim Dalı Başkanı	3
Yönetim kurulu üyesi	4
Diğer	3
Toplam*	

*Dört akademisyenin iki farklı alanda yönetim görevi vardır.

Görüşme yapılan öğretim üyelerinin 4'nün yönetim görevi yokken, dört öğretim üyesinin üç ayrı alanda, 4 öğretim üyesinin 2 ayrı alanda, 3 öğretim üyesinin sadece bir alanda görevi olmak üzere toplam 11 öğretim üyesinin yönetim görevi bulunmaktadır

Görüşme yapılan öğretim üyelerinden yurt dışında akademisyen olarak görev yapanların dağılımı Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8: Görüşme yapılan öğretim üyelerinden yurt dışında akademisyen olarak görev yapanların dağılımı

Yurt dışında akademisyen olarak görev yapma	Sayı
Var	8
Avrupa	5
ABD	3
Diğer	2
Yok	7
Toplam	15

*** Bir akademisyen hem Avrupa’da hem de ABD’de görev yapmıştır.**

Görüşme yapılan öğretim üyelerinin 8’i yurt dışında akademisyen olarak görev yapmışlardır. Bu akademisyenlerin 4’ü Avrupa, 2’si ABD, 2’si hem Avrupa hem ABD hem de bunların dışındaki ülkelerde akademisyen olarak bulunmuştur.

Araştırma verileri yerli ve yabancı literatür taraması, yükseköğretim ile ilgili yasalar, yükseköğretim ile ilgili nicel veriler ve araştırma kapsamındaki Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin akademisyenleriyle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşme tekniğiyle elde edilen veriler literatür yardımıyla yorumlanmıştır. Öğretim üyelerinin görüşme formu daha önce konuyla ilgili yapılan bir araştırmanın³ soruları incelenerek hazırlanmıştır. Görüşme formu dört temel soru ve her bir soruyu derinlemesine incelemeyi amaçlayan çok sayıda alt sorudan oluşmuştur. (Ek 1) Ayrıca, görüşme yapılan öğretim üyelerinin kişisel bilgilerini belirlemek amacıyla, “Kişisel Bilgi Formu” hazırlanmıştır ve görüşme sonunda bu formlar doldurulmuştur. (Ek 2) Görüşmeler, “yarı yapılandırılmış görüşme tekniği” kullanılarak gerçekleştirilmiş, böylece konuya ilişkin derinlemesine gözlem olanağı elde edilmiştir.

Görüşmeler, önceden randevu alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu randevular sırasında her bir görüşmenin tahmini süresi hakkında öğretim üyelerine bilgi verilmiştir. Bu nedenle görüşmeler sırasında gerek zamanın kullanımı, gerekse sorulara verilen yanıtların doyuruculuğu açısından bir sorun yaşanmamıştır. Görüşmelerde, görüşmecinin onayı

³Gülay Aslan, “Türkiye Üniversitelerinde Neo-Liberal Değişim: Öğretim Üyelerinin Kavram ve Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008

alınarak kaset kaydı yapılmıştır. Görüşme yapılan akademisyenler, kaset kaydı yapılmasında bir sakınca görmemişlerdir. Bu nedenle görüşme boyunca araştırmacı not tutmak zorunda kalmadığı için, görüşmeler planlanandan daha verimli gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan öğretim üyeleri randevu sırasında kendilerine söylenen tahmini süreleri aşmışlar ve araştırmacıya yardımcı olabilmek konusunda dikkate değer bir çaba göstermişlerdir. Böylece görüşmeler planlanandan daha uzun sürelerde ve daha kapsamlı olarak gerçekleştirilmiştir. Öğretim üyelerinin tamamı ile kendi üniversitelerinde ve çalışma odalarında görüşme yapılmıştır. Çalışmada görüşmecilerin isimleri kullanılmamış, isim yerine kod kullanılmıştır. Görüşme yapılan öğretim üyelerinin kişisel bilgileri “Görüşme Kodları” (Ek 3) başlığı altında verilmiştir.

Veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Böylece, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşılmaya çalışılmıştır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimsek 1999:162). Nitel içerik çözümlemesinin üç ana biçiminden söz edilmektedir. Bunlar; “özetleme”, “açıklama” ve “yapılandırma” (Mayring 2000:100). Bu araştırmada bulgular “özetleme” ve “açıklama” şeklinde analiz edilmiştir.

Toplam 15 öğretim üyesi ile yaklaşık 9 saatlik görüşme yapılmış, yapılan görüşme kayıtları araştırmacı tarafından deşifre edilerek yaklaşık 70 sayfalık görüşme metinlerine dönüştürülmüştür. Görüşme metinleri, görüşmenin konu başlıklarına ve bunlarla ilgili olarak sorulan kılavuz sorulara verilen yanıtlara göre sınıflandırılmış ve düzenlenmiştir. Bu gruplar tek tek okunarak araştırmanın amacına yanıt oluşturulacak şekilde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

6.Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, araştırmanın bulguları ve bulgulara dayalı yorum yer almaktadır. Bulguların yorumlanması bu çalışmada yer alan kavramsal çerçeveden hareketle yapılmıştır.

6.1. Öğretim Üyelerinin Üniversiteye Yükledikler Anlam

Araştırma grubuna alınan öğretim üyelerine öncelikle “üniversiteyi” nasıl kavradıklarını anlamaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Görüşlerine başvuru olan öğretim

üyeleri, üniversite kavramı konusunda genellikle benzer görüşleri belirtmişlerdir. Üniversiteyi bilimsel araştırma yapmak, eğitim/öğretim hizmetlerinin yürütülmesi ve topluma hizmet eden kurumlar olarak tanımlamışlardır. Eğitim-öğretim işlevinden hareketle tanımlama yapan öğretim üyelerinin bir kısmı, özellikle üniversitenin “eğitim ve öğretim/araştırma” (A02,A03,A04,A05,A06,A07,A10,A11,A12,A14,A15) işlevi üzerinde dururken, bazıları ise “toplumu aydınlatma” (A01,A08,A09,A13) işlevine vurgu yapmışlardır. Öğretim üyelerinin büyük bir kısmının, üniversiteyi, “öğretim” işlevinden söz etmekle birlikte, özellikle bilgiyi inşa etme ve bilgi üretme süreçlerini kapsayan “araştırma” işlevini merkeze alarak tanımladıkları görülmektedir.

A05: *“Genel olarak üniversite aslında evrensel bir bilginin üretildiği kurumlardır. Amacımız burada evrensel nitelikte olacak çalışmalar yapmaktır. Bana göre araştırma ve bilimsel ilerleme sağlaması öncelikli olması gereken rolleri arasında. Türkiye daha çok eğitim ve öğretim üzerine yoğunlaşıyor.”*

A01: *“Bana sorarsanız üniversitenin en önemli çıktısı bilgidir. Bilgi üretmeyi ve yaymayı amaçlar.”*

Bir başka öğretim üyesi üniversitenin ne olmaması gerektiğinden yola çıkarak şöyle tanımlamıştır.

A02: *“Bir kere evrensel nitelikleri taşınalıdır. Dünya'ya açık olmalı, kendi içine kapanmış bir üniversiteden pek bir şey bekleyemeyiz. Onun haricinde ekonomik kaygılarla davranan bir üniversite değil, eğitim kaygısını taşıyan, öğretim kaygısını taşıyan bir üniversite olmalı. Eğer bunları taşımıyorsa o zaman başka bir amaca yönelmiştir. Eğitim, öğretim amacını bırakmış başka bir amaca yönelmiştir ki o üniversite değildir. Misyon olarak üstleneceği tabi ki motor görevi olması lazım. Toplumda hem bilimler, tabi bilimlerde hem de sosyal bilimlerde motor görevini üstlenmiş olması lazım. Var olanı tekrar topluma yansıtacaksa o üniversite değildir. Üretmesi lazım. Bilinmeyeni araştırması lazım. Bilineni araştırmanın bir anlamı yok.”*

Öğretim üyeleri üniversite tanımını daha çok onun işlevlerinden hareketle yapmışlardır. Bu tanımlamalar, literatürde üniversite ile ilgili olarak yapılan tanımlar ve işlevlerle örtüşmektedir. Dolayısıyla üniversite tanımlarında göze çarpan önemli bir farklılığa rastlanmamıştır.

Üniversitenin kurumsal özellikleri onu ayakta tutan değerler sistemi ile yakından ilgilidir. Kurumsal özellikler, üniversitenin kendine özgü ve evrensel olduğu kabul edilen değerleridir. Öğretim üyelerine, üniversitenin sahip olması gereken kurumsal özelliklerinin neler olduğu konusundaki görüşleri sorulduğunda, bir kısmı, “özerklik” kavramından söz etmiştir (A02, A05, A09, A15), bir kısmı ise özerklik kavramından bahsetmeden statükonun ötesine geçebilen (A11), fikirlerin çatışabildiği, rahatlıkla tartışılabildiği (A04),

bilime, bilgiye ulaşma yolunda özgürlükçü demokratik (A01,A03,A12), kendine özgü akademik, bilimsel, idareyi yöneten kuralları olan (A06), bu kuralların herkese eşit olarak uygulandığı ve yeni yönetimle birlikte değişmediği (A10,A08), çeşitlilik arz eden, örf, din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin bütün grupları kendi içerisinde barındıran (A13) bir kurumsal yapıdan bahsetmişlerdir.

6.2. Öğretim Üyelerinin Türkiye Üniversitelerine İlişkin Değerlendirmeleri

“Bugünkü üniversite sizin tanımladığınız üniversiteye ne ölçüde uyuyor, hangi açılardan farklılık gösteriyor?” sorusuyla öğretim üyelerinin Türkiye üniversitelerini değerlendirmeleri istenmiştir. Öğretim üyelerinin büyük bir kısmı bugün ki üniversitelerin kendi tanımlamış oldukları “olması gereken üniversite” nin özelliklerinden uzak kurumlar olduğunu üniversitede yaşanan sorunlar üzerinden hareketle belirtmişlerdir.

Yanıtlarda göze çarpan ortak bir düşünceyse Türkiye’de köklü üniversiteler ve yeni açılan üniversiteler diye bir ayrımın olduğu ve diğer üniversitedeki gelişmeleri takip etmenin pek mümkün olmaması sebebiyle kendi kurumlarından yola çıkarak bu açıklamaları yapabileceklerini belirtmeleridir.

Öğretim üyelerinin yanıtları incelendiğinde Türkiye’deki büyük kentler de kurulu olan köklü üniversitelerin, tanımladıkları üniversiteye kısmen yakın olduğunu, bunun dışında kalan üniversitelere ise eleştirel yaklaşımları görülmüştür.

A06: “Yani ben bu tanımlarımı Türkiye’deki üniversitelerin çok büyük bir bölümünde göremiyorum. Bunun örnekleri, birkaç üniversite var Türkiye’de buna uygun. Bunlardan bir tanesi Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Onu incelerseniz bulursunuz nedenlerini. Hacettepe Üniversitesi gördüğüm, bildiğim. Ondan sonra, İstanbul Teknik Üniversitesi kısmen. Boğaziçi Üniversitesi. Vakıf Üniversitelerine ilişkin çok bilgim yok, o konuda da o yüzden çok bir şey söyleyemeyeceğim. Yani belki biraz Ege Üniversitesi. Bunun dışında üniversitelerimizin çok büyük bir bölümünde gerçek anlamda kurumsallaşmadan süreklilikten akademik ve yöresel özgürlükten ne yazık ki çok söz edemiyorum. Uzak olduğunu düşünüyorum, yani benim düşüncemdeki üniversite ile bugünkü çoğunlukla üniversiteler üniversiteye bakışımında benim düşündüğüm üniversiteden uzak olduğunu düşünüyorum.”

A11: “Türkiye’de üniversiteyi genellememiz çok zor. Örneğin bir Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ uluslararası standartlarda, söylediğim değerlere sahip bir üniversite iken diğer üniversiteler, İTÜ’nün, ODTÜ’nün, Boğaziçi ve İstanbul Üniversitesi dışında kalan üniversitelerin bu standartta olduğunu düşünmüyorum. Taşradaki üniversiteler biraz daha ideolojik olarak idare ediliyor ve ideolojik olarak bilgi üretiyor. Bu üniversiteler bilimsel gelişmelerin dışında kalmış bir görüntü veriyor. Türkiye’de uluslararası standartlara sahip üniversitelerin sayısı, özel üniversiteleri de katarsak, çok az.”

Bir öğretim üyesi üniversitelerde bilgi üretiminin kısmen başarılı düzeyde olduğunu, bunun yanında toplumsal sorunların çözümü konusunda beklentilerin karşılanmadığını şöyle ifade ediyor.

A07: “Bilimsel bilgi üretimi konusunda kısmen başarı gösteriyoruz ama topluma hizmet konusunda özellikle toplumsal sorunların çözülmesi açısından bir koordinasyonsuzluk var kurumların içinde. Eğitim fakülteleri açısından bakacak olursak Eğitim Fakültesi ve Milli Eğitim Bakanlığındaki okullar arasındaki ilişkiler biraz kopuk işliyor. Dolayısıyla bilimsel bilgiler biraz felsefi düzeyde kalıyor, uygulamaya çok fazla inilemiyor. Türkiye’deki nitelikli insan gücüne sadece istihdam açısından bakıyoruz. Gerçek anlamda nitelikli yetiştirilebiliyor mu oda tabi sorgulanabilir. Eğitim fakültesi açısından bakarsak kpss’deki sıralamaya bakıyorsunuz öğrenci bir yere atandı mı atanamadı mı? Ama çok yönlü yetiştirme gerekiyor yani sadece zihinsel beceriler yüklenmemeli. Dershane tipi anlayıştan sıyrılmak gerekiyor. Bunu söyleyebiliriz. Üniter bilgi üretiminde de dünya içindeki üniversiteler içerisinde yer aldığımız sıralamayı düşünürsek çok nitelik olmadığını söyleyebiliriz. Nitelik daha az”.

Öğretim üyeleri Türkiye’deki üniversitelere ilişkin diğer bir vurguyu altyapı yatırımlarına yapmışlardır.

A12: “Altyapı yatırımlarını yetersiz buluyorum. Bölümlere yeterli destek sağlanamıyor. Ben kendi fakültemden bakarak üniversitenin görevlerini tam olmasa da büyük ölçüde gerçekleştirdiğini düşünüyorum”

A15: “Bence hem kendi üniversitemiz hem de diğer birçok üniversite için en temel sorun yeterli altyapı kolaylıklarının sağlanamamış olmasıdır. Bu açıdan hem eğitim/öğretim hem bilimsel araştırma faaliyetleri açısından bir sınırlama söz konusu. Bazı bölümlerde öğretim üyesi açığı var. Kütüphane, laboratuvar, bilgiye erişim imkanları ve maddi destekler konusunda katedilmesi gereken bir mesafe olduğunu söyleyebiliriz. Üniversitelerin öğretim üyelerinin maaşlarının da yetersizliği herkes tarafından kabul edilen bir şey.”

A03: “Burada en temel belirleyici görev üniversitelerin teknik imkanlarının, olanaklarının bazı yerlerde yetersiz olabilmesi, üniversite imkanlarla, araştırma etkinlikleriyle. Nedir bunlar? Bilgisayar, ulaşım araç gereçleri, bilgiye ulaşım, laboratuvarlar bu teknikleriyle gelişebilecek kurumlar her birlikte üniversitenin tabi bu kazanımları elde etmiş olması gerekiyor. Bu açıdan çok önemli. Öğrencilere yönelik örneğin; akıllı sınıfların, bilgisayar destekli sınıfların var olması, konferansların, panellerin sıklıkla düzenlenmesi değişik gerek üniversite içinden gerek üniversite dışından konuyla ilgili bilim adamlarının, aydınların getirtirilebilmesi, sağlanabilirliği tabi çok önemli örneğin; ben üniversiteyi birbirine bağlı birimler olarak görmek istiyorum. Türkiye’de kaç üniversite varsa bu üniversiteler birbirinden uzak kapalı birimler halinde değil birbiriyle işbirliğine yönelen kurumlar olarak görülmelidirler. Üniversite başka bir üniversiteden öğretim üyesi çağırabilmeli, ders isteyebilmeli öteki üniversite diğerinden yararlanabilmeli, sadece makale alışverişinden ziyade üniversiteler arasında öğretim üyesi dolaşımının sıklıkla yapılabilmesi gerekir. Öyle bir düzenleme ki sosyoloji alanında bir konuda çok katkılarda bulunmuş öğretim üyesini biz bu bölümde de konuk öğretim üyesi olarak

derse sokabilmeliyiz. Bunun alt yapısı ekonomik olanakların sağlanması büyük bir önem taşımaktadır.”

Diğer bir öğretim üyesi Türkiye’de üniversitelerin yapılanması sebebiyle beklentileri karşılamadığını şu şekilde ifade etmiştir.

A14: *“Büyük ölçüde uymuyor. Bir kere Türkiye’de üniversite yapılanması, merkezi yönetim tarafından sürekli güdüm altında olan, özgür olmayan ürkek, davranan bir akademik yapıyı esas alan oluşum şeklinde bir örgütlenme modeli gelişmiştir, geçmişte de sürekli olarak akademik personelin politik nedenler ya da başka amaçlarla üniversiteden koparılması bununda göstergesidir diye düşünüyorum.”*

Görüşmecilerden ikisi kendi tanımladıkları üniversite anlayışında bir üniversitenin Türkiye’de var olmadığını söylemişlerdir.

A01: *“Şimdi Türkiye’de üniversite reformuyla ilgili yaklaşık 70-80 yıllık süreç var . İlk reform 1933 yılında yapılmış .O arzu edilebilir düzeyde bir reform değilmiş 1981 yılında yapılan sözde reformla da üniversiteler yök denen kurumun cenderesi altına alınmış özerklik anlayışı demokratik anlayışı tamamen rafa kaldırılmıştır.Yani bu kısa tümce ile bile üniversitelerdeki bugünkü durumu ifade ettiğimi düşünüyorum. . Yani hiç arzu ettiğim bir üniversitede çalışmıyorum, üniversitelerin özerk olduğuna inanmıyorum. Çünkü köylü bile kendi muhtarını seçebilirken ben kendi rektörümü seçemiyorum. Niye altı tane aday seçiyorum onu dahi biliyor değilim, sonuçta ben size katılmıyorum veya size katılamıyorum derken tedirgin oluyorum, anlatabildim mi? veya bir litre kimyasal isterken 5 tane dilekçe yazmak zorunda kalıyorum. Üniversitelerde böyle bir şey yok. Yani bugünün güçlü üniversiteleri, batıdan bahsediyorum, bunların hiçbirini üniversite kavramı içersinde barındırmamış olan üniversitelerdir. Dolayısıyla böyle bir üniversite içersinde yani ciddi anlamda bir üniversite çatısı altında çalıştığımı düşünmüyorum bana üniversite gibi gelmiyor. Yani katı bir eleştiri ama maalesef böyle”.*

A02: *“Uymuyor. Üzgünüm uymuyor. Türkiye’de öyle bir üniversite yok. Misal özerk değil bir defa. Özerklik nerede? Yönetimde özerk değilsiniz, ekonomide özerk değilsiniz. Ekonomik olarak göbeğinden bağlı olan kişi, kurum veya devletin hakkında söz hakkı yoktur. Bizim bugün üniversitede öğretim üyelerinin rahatlıkla çıkıp fikirlerini beyan etme şansı var mı? Hayır. Çünkü ekonomik olarak göbeğinden bağlısın. Ne kadar bilgiye sahip olursan ol çıkıp özgür bir şekilde bağırma, anlatma şansın yok. Çünkü o göbek bağının kesileceği korkusu var her zaman. Göbek bağınla kime bağlısın? Rektörlüğe bağlısın. Rektörlük kime bağlı? YÖK’e bağlı. YÖK kime bağlı? Hükümete bağlı. Hükümetin hoşuna gitmeyen, hükmedenlerin hoşuna gitmeyen evrensel olarak, bilimsel olarak doğrudan olsa yönetenlerin hoşuna gitmeyecek bir şeyi çıkıp her baba yiğit dile getirmiyor. Çünkü bu kaygı var. Bağının kesilme kaygısı var.”*

Öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu Türkiye’de üniversitelerin alt yapı yatırımlarının yetersiz, akademik ve bilimsel özerklikten uzak, siyasetle yakın irtibat halinde olmasından dolayı özerkliği zedelenmiş kurumlar olarak görmekte. Bunun yanında

büyük kentlerde yer alan üniversitelerin bu sorunları büyük oranda yaşamadıkları ve kendi tanımladıkları üniversiteye daha yakın bulduklarını söylemişlerdir.

6.3.Öğretim Üyelerinin Üniversitelerdeki Değişime İlişkin Görüşleri

Öğretim üyelerine, Türkiye üniversitelerine ilişkin değerlendirmenin ardından, günümüzde üniversite algısında değişimin olup/olmadığı sorulmuştur. Bu soruda değişimden kasıt olarak da “öğrenci için müşteri, üniversite yönetimleri için toplam kalite yönetimi, verimlilik, performans değerlendirmesi, girişimci üniversite” gibi kavramlar öne çıkarılmıştır. Öğretim üyelerinin tamamına yakını üniversite ile ilgili bir değişimin söz konusu olduğunu belirtirken bir öğretim üyesi bir değişim olmadığını belirtmiştir.

A06: “üniversite algısında önemli bir değişiklik olmadı. Yani bunlar söylendi, eğer liberal anlayış açısından baktığımızda uygulanabilse onun da yararları görülebilir. Ama bu kavramların uygulandığını düşünmüyorum ne akademisyenler açısından ne idari personel ve yöneticiler açısından ne de öğrenciler açısından. Bunlar sıklıkla tekrar ediliyor ama sadece öğrencinin kayıt ücretlerinde ve işin hizmetin paralı olmasına yönelik bir takım girişimler var. Onun dışında üniversitenin yürüten işlerinde ve algısında söylemlerim dışında önemli bir değişiklik olduğunu düşünmüyorum, görmüyorum yani”

Üniversitede var olduğunu düşündükleri değişim ile ilgili olarak, öğretim üyelerinin bir kısmı bu değişimi fark ettiklerini bazı örneklerle açıklarken bir kısmı bu değişimin üniversiteyi olumlu etkilediğini bir kısmı ise üniversitenin temel değerlerine bir saldırı olduğunu düşünmektedirler.

Üniversitelerde yaşanan değişimi pozitif olarak değerlendiren öğretim üyelerinin konuya yaklaşımı şöyle olmuştur:

A13: “Bence bu pozitif yönde bir değişiklik. Bence bu olması gereken bir şey. Çünkü performans önemli bir kriter olmalı. Sadece odasında durup ders veren bir öğretim üyesi ile aynı zamanda projeler yapan, yurtdışı toplantılara katılan, çevresinde sosyal iletişim halinde olan, sempozyumlar düzenleyen öğretim üyesi arasında bir farklılık olmalı. Biz bunları daha önce göz ardı ediyorduk. Örneğin doçentlik için sadece yayın kriteri var. Oysa ki tek kriter yayın kriteri olmamalı. Bu kişi acaba yüksek lisans/doktora öğrencisi yetiştirdi mi? Son zamanlarda bu yavaş yavaş üniversitelere girmeye başladı. Öğrencilerle karşılıklı iletişim de bu yönde gelişti. Salt derse girip bir şeyler söyleyip dersten çıkmıyoruz. Öğrencilerin katılımını bekliyoruz. Onları projelere davet ediyoruz. Toplantılara beraber gidiyoruz. Kontrol öğretim üyesi üzerinde olmak şartıyla, enteraktif bir sürece girdiğimizi düşünüyorum ve bence bu pozitif bir durum.”

A08: “Bugüne kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı, halktan kopuk, katı lisenin devamı gibi bir eğitim sistemi vardı. Şu an baktığımızda bir değişim olduğunu

görüyorum. Proje yapan ve desteklenen bir üniversite var ve bunu gayet olumlu buluyorum.”

Konuya ilgili olarak 2 bir öğretim üyesi durum tespiti yapmakla yetinmiş ve gözlemlerini şöyle aktarmıştır

A14: *“Türkiye’deki merkezi planlama sisteminden giderek yerel ekonomik sisteme geçişine paralel olarak, üniversitelerde aynı şekilde şekillenmiştir. Belirttiğin gibi öğrenciyi müşteri gibi görmesi ve bireyci fayda sağlamaya yönelik yapılanma söz konusudur. Toplam kalite yönetimi aslında felsefi olarak olumlu olan bir yaklaşım olmasına karşılık bireyci bir fayda temelinde düşünüldüğü taktirde amacından sapmış olur yani yapacağı toplumsal katkı gerçekleşmemiş olacaktır. Performans değerlendirmesi yapıldığı yada verimlilik ölçü modeline bağımlı olarak değişir neyi verimli sayacaksınız, neyi olumlu yada olumsuz değerlendireceksiniz yani siz öğrencileri müşteri olarak gördüğünüz taktirde farklı bir sonuç ortaya çıkar. Üniversitelerin yaptığı araştırmalar sonucunda topluma yaptığı katkının performansını ölçmek farklı sonuçlar doğurur yani nerden baktığınıza bağlı olarak değişir. Girişimci üniversitede öğrenciyi müşteri görme anlayışı ve dolayısıyla yaşamı devletin finanse etme anlayışından vazgeçmesidir. Devletin beşeri kalkınmadan elini çekmesinin bir sonucudur bu da.”*

A07: *“Ekonomideki değişimler üniversiteye de yansımış durumdadır, serbest piyasa ekonomisine doğru bir gidiş söz konusu. Az önce saydığımız verimlilik müşteri memnuniyeti, öğrencinin memnun olması hatta girişimci üniversite vurgularının sürekli politikalara girmiş durumda hatta eğitim-öğretimin satılması pazarlanması bile söz konusu. Planlamalar, satıcı planlama, yönetim, toplam kalite yönetimi bağlamında ilerliyor. Sonuçta sadece üniversite içinde de sınırlandırılmıyor artık giderek üniversitede ki çalışanlar ürettikleriyle üniversite içinde nasıl katkı bulunulabilir bu düşünülüyor. Bir takım araç gereçlerin temin edilmesinde bazı üniversitelerde duyuyoruz. Bilgisayar istiyorsan araç gereç istiyorsan proje yap bunun karşılığını al deniliyor. Yani üniversitenin içinde yaptığın katkı bakımından da değerlendirmelere kadar varılabiliyor. Girişimci üniversite sloganı bile vizyon ve misyon da yer alıyor. Hatta girişimci üniversitenin kültürünün desteklenmesi gibi.”*

Görüşmeci öğretim üyelerinden biri de değişimi çok net gözlemlediğini şu örneklerle açıklıyor.

A11: *“Üniversiteyi öğrenci bir diploma yeri olarak görüyor. İş için vize alabileceği, 4 yıl sonunda buradan alacağı bir diploma ile bir işe girebilmek için gerekli formasyonu sağlama şeklinde bir öğrenci algısı var. Bunun altında, öğrenci gelmeden önce sektörlerin şartlandırması yatmakta. Öğrencinin üniversite konusunda algısını merak ediyorum. Akademisyenlere gelince, yeni nesil akademisyenlerle eski nesil akademisyenler arasında fark görüyorum. Bilişim toplumuna geçişin getirdiği bazı farklılıklar var. Yeni gelen neslin üniversite algısı daha özgürlükçü, bütün sizin bahsettiğiniz kavramları onlar dikkate almaya çalışıyorlar. Çünkü ortaya belli standartta ürün çıkarmak gerekiyor. Ürün derken tüketilecek bir şeyden bahsetmiyorum. Mezun ettiğiniz öğrencinin uluslararası arenada talep edilebilirliğini kastediyorum. Üniversitelerde böyle bir hava var çünkü daha çok profesyonelleşiyoruz.”*

Diğer yandan üniversitelerde bir değişim olduğunun farkında olup bu değişimi üniversitelerin işlevi ve geleneği açısından olumsuz değerlendiren öğretim üyeleri de vardır.

A09: “Geçtiğimiz yıllarda beni en çok rahatsız eden konulardan biri budur. Bir proje götürdüğünüzde öğrenci sadece müşteri yapmakla kalmayıp, sizi tüccar haline getiren bir zihniyet bu. sponsor bulmamız isteniyor. Ben öğretim üyesiyim. Sponsor arama ve bulma eylemi başka türlü bir donanım gerektirir. Başkalarının başına geliyor mu bilmiyorum ama size ciddi sponsorluk desteği sağlayan birileri sizi arayıp kişisel ricada bulunduklarında ortaya çıkan ezikliği biliyorum. Bu anlamda hiçbir öğretim elemanı para ile muhatap edilmemeli. İkincisi de öğrenci-müşteri ikilemi. Bana kalırsa bu da çok sakat bir düşünce. Çünkü bu sefer eskiden beri süregelen geleneksel hoca-öğrenci arası saygı çerçevesindeki ilişkinin ortadan kalktığını düşünüyorum. Bu durum da çok tehlikeli ve üniversiteyi bir eğitim kurumu değil de şirket olarak düşünmek, bizi de bu şirketin çalışanları ve öğrencileri müşteri olarak ele alma neticesinde yüklü paralar ödeyen bir veli ile öğretmen muhatap edilmektedir. Hocanın para ile bu türden bir ilişkiye zorlanmasını doğru bulmuyorum. Son 3-4 yıldır kulağıma gelen bu gibi söylentilere dayanarak söyleyebilirim ki üniversite algısında bu çerçevede bir değişim gerçekleşmektedir.”

A01: “Neo-Liberal yani 12 eylülde sonra uygulanan işte yeni liberal politikalar üniversitelere de yansıdı, üniversitelerde aslında idaricileri birer işveren öğrencileri birer müşteri durumuna getirdi. Yani anayasaya göre her yurttaşın eğitim ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanması esasken bugün üniversitelerde bana hiç bir öğrenci gösteremezsiniz ki harcını ödemediği halde üniversite yaşamına devam etsin. Bir şekilde sizden o harcı almaya zorlarlar. Dolayısıyla üniversiteler artık bilgi üretmek için değil sadece teknisyen üretmeye onun akabinde de aydın üretememe gibi bir hastalığa yakalanmış kurumlar olarak ortaya çıkıyor. Her şey detaya dayalı her şey bir katma değer yaratmaya yönelik işte hocasını fabrikadaki çalışan, hocasının yetiştirdiği öğrenciye de birer ürün olarak değerlendiren meta bazlı bir işletme gibi düşünüyor.”

Üniversitelerin içinde bulunduğu değişimi üniversitenin işlev çeşitliliğini kısıtladığını ve neredeyse üniversitelerin diploma veren kurumlar haline geldiğini söyleyen iki öğretim üyesi konuyu şöyle detaylandırmıştır.

A04: “Üniversite algısında bir değişim var. Toplumda ki değişmeye paralel olarak üniversite algısında da her üniversite mezununun o diplomayla veya o branşla iş bulabilme gibi bir beklentisi oluştu. Özellikle son 5 yılda son 8 yılda bu kaygı toplumun zaten genel beklentisi yönündeydi toplumun genel çıkarımı şudur: eğer üniversite sayısı artıyorsa üniversite sayısına öğrenci sayısına artışına paralel olarak mezunlarında kolaylıkla iyi bir şekilde hangi bölümden mezunlarsa o konu da iş bulması konusunda bir beklenti var. Bu beklenti elbette ülkenin yol haritası çizilirken dile getirmek ülkenin yol haritası çizilirken uzun dönem planlar yapılırken ya da orta vadeli planlar yapılırken hangi branştan hangi meslektan hangi iş kolundan neye ihtiyacımız var. Örneğin; ara iş gücü Türkiye’de son 15-20 yıldır hemen hemen çok değerli ancak yetiştirilen iş gücüne baktığımız zaman ne yazık ki gereken sayı kadar üretilmiyor. Üniversitelerde veya teknik okullarda endüstri meslek liseleri gibi okullarda bu bir sıkıntı Türkiye açısından gerçekten bu kadar çok mühendise hukuk fakültesi mezununa gerçekten kendi branşların da ihtiyaç var. Örneğin; bir hukuk

fakültesi mezunu gidip de bir mühendislik firmasında teknik konulara el atıp onları teknik konularında dünya çapında acaba çözüme kavuşturabilir mi. Örneğin; bir mühendis adayı yeri geldiğinde bir maden mühendisi ise bir meteoroloji mühendisi ise elde ettiği ham maddenin doğadaki fonksiyonu nedir yada çevremize katkısı yada insanoğlunu ne şekilde etkileyecek bunu da bi düşünüp entelektüel bakımından buna da bir fikir sahibi olup ona göre karar verebilmeli. Burada bazı eksikliklerin olduğunu düşünüyorum. Toplumda ki kaygı elbette bir anda oluşmuş bir kaygı değil üniversiteye giden her insanını elbette ki donanımlı, yeterli, bilgili, düzeyde mezun olmasını istiyoruz. Ve bu konuda da elimizden gelen gayreti göstermemize rağmen sadece not geçme amaçlı değil sadece başarılı olma amaçlı değil aynı zamanda toplum için yararlı topluma yön verebilen önderlik edebilen veya yanlışları düzeltebilen dünyayla rekabet edilebilir bilgi düzeyi bakımından sadece kapitalist düzende değil insanlar yetiştirmek işte burada bazı eksiklikler oluşabiliyor bu eksikliklerin bir kısmı üniversiteden kaynaklanmasına rağmen bir kısmı da orta öğretimden gelen ve yıllarca devam eden bazen kötüye giden eğitimdeki sıkıntılardan kaynaklanıyor olabiliyor.”

A03: *“Yani belki daha önceki dönemlerde 20.yy başlarında Türkiye’de Cumhuriyet Tarihinin ilk dönemlerinde üniversite bir bilimsel yuva olarak görülürken daha sonraki dönemlerde bir ders verme yeri yani lisenin bir devamı olarak görülmeye başlandı. Öğretim üyeleri de kendilerini bir ders verici olarak görüyorlar ama araştırma yapma, bilimsel etkinliklere katılma yani burada ki idealist ruhlarını biraz kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyalar. Temel değişimi ben bu noktada görüyorum”*

Sonuç olarak, öğretim üyelerinin önemli bir kısmı işlev ya da işleyiş açısından üniversitelerde bir değişimin yaşandığı ve özellikle piyasa ile ilgili işlerin ve işlevlerin daha önemli ve öncelikli hale geldiğini vurgulamışlardır. Bazı öğretim üyeleri durum tespitini bu yönde yapmakla yetinmiş, bazı öğretim üyeleri değişimi açıklamakla birlikte bu değişimin üniversitenin varoluş misyonuna zarar verdiğini belirtmiş, bazı öğretim üyeleri ise değişimi üniversitelerin gelişmesi yönünde bir katkı olarak görmüşlerdir.

6.4.Neo-Liberal Yükseköğretim Politikalarına İlişkin Öğretim Üyelerinin Görüşleri

Öğretim üyeleri, gerek üniversite kavramı gerekse üniversitenin işlevleri açısından önemli sorunları dile getirmişlerdir. Öğretim üyelerinin dile getirdikleri bu sorunlarla, üniversitelerin bugünkü durumu ile 1980’den sonra uygulanan “yeni” yükseköğretim politikaları arasında bir bağlantı olup olmadığı sorulmuş ve eğer bağlantı var ise bu politikaların üniversitelerde neleri, ne yönde değiştirdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Burada daha önce randevu almak için telefonda öğretim üyelerine direk “neo-liberal politikalar” diye sorulduğunda öğretim üyelerinin büyük bir kısmının bu kavramdan kastının ne olduğunu çok iyi anlamadıkları tarafıma bildirildiğinden, 1980 sonrası diye durumu

genelleştirip, akademisyenlere neo-liberal politikalarla ilgili literatüre dayanılarak bilgi verilmiştir.

Neo-Liberal politikaların üniversitelere yansımalarına geçmeden önce, öğretim üyelerinin gerek bu politikalardan ne kadar haberdar olduğu, gerekse üniversite kavramı ve üniversitenin işlevlerine ilişkin, yaşandığını düşündükleri değişimle bu politikaların ilişkisini tanımlayabilmeleri önemlidir. Öğretim üyelerinden bazıları bu soruda geçen “1980 sonrası politikalar” ifadesini anlamadıklarını, bazıları ise bu soruya **A12**: “1980 öncesi durumu bilmediğim için karşılaştırma yapamıyorum.” **A08**: “O kadar yaşlı değilim” şeklinde cevap vermişlerdir.

Öğretim üyelerinden biri 1980 sonrası politikalar deyince kastın YÖK olduğu varsayımından **A15**: “Ben Türkiye’de üniversiteleri koordine eden bir üst kurumun olması gerektiğine inanıyorum. Bu kaçınılmaz bir şey. Bugün için sıkıntı YÖK’e, YÖK’ün de rahatsız olacağı ölçüde sorumluluklar verilmiş olmasıdır. Bazı bölümlerin açılmasından tutun diğer birçok konuya kadar YÖK’ün incelemesi ve onayı gerekiyor. Bunlar YÖK için de çok ağır bir iş yükü yaratıyor. Sistem çok zorlanıyor. Türkiye’de 70den fazla üniversite var. Bunun şöyle bir kötü tarafı var. Üniversite kendine güvenip, işleri rekabet ortamında kendi kendine yapabilen, planlayabilen bir kurum olmayı öğrenmesi konusunda bir gecikme yaşanıyor. Yeni yüksek öğretim politikaları açısından ise şu anda Türkiye’de tartışılan şeyler var; uygulamaya konmuş şeyler henüz YÖK. Kısmi değişiklikler oldu fakat bunlar bir politika değişikliği olarak ortaya çıkmış değil. Dolayısıyla 80 sonrası uygulanan politikalarla şu an arasında derin bir farklılık oluşmuyor. Sistemin genel çerçevesi aşağı yukarı aynı” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Diğer öğretim üyeleri (A1,A2,A4,A5,A6,A7A9,A10,A11,A13,A14) Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan politikaların üniversitelerin bugün ki durumuyla ve geçirdiği değişimle bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir. Konuya ilgili görüşler şöyledir:

A02 “Doğrudan tabii ki doğrudan bağlantılı. 1980’den sonra uygulanan politikaların neticesinde buraya geldik. yoksa üniversite doğal evrimini geçirerek buraya gelmedi. Belirlenen politikaların sonucu meyvesini veriyor. Düşünmeyen öğretim üyesi sorgulamayan öğrenci sadece günü kurtarmaya yönelik ekonomik kaygı var başka hiçbir şey yok. Türkiye’de bilimsel bilgi üretmek gibi bir misyon zaten yok üniversitelerde, öyle bir misyonu zaten üstlenmiyor bilgi üretmek gibi bir şey yok. İşte son zamanlarda ekonomiyle birleştirilerek biraz daha ticari kaygılarla öğretim üyelerini aktif etmeye çalışıyorlar. Bilim üretebilmeniz için özgür olmanız lazım. Ama siz hiçbir zaman özgür değilsiniz. Ha şunu diyebilirsiniz hocam sizin düşüncenize ipotek mi koyuyorlar? Düşüncenizi ifade etme şansınız olmadıktan sonra niye düşünce üreteceksiniz? Sizin neyi araştırmanız gerektiğini ne yapabileceğinizi yine size

dolaylıda olsa dayatıyorlar. Çünkü bir yere kadar gidebilirsiniz. Çünkü ekonomik destek bulmak lazım. Şu alanda araştırma yapacağım dediğiniz zaman nereden alacaksınız bu desteği. Ya üniversitelerin kendisinden ya da TÜBİTAK tan DPT den. Verdiğiniz proje ne olur? Onların işten işine geliyorsa onaylanır onların işine gelmiyorsa onaylanmıyor. Dolayısıyla orada da şekillendiriliyorsunuz. Sizin özgür iradeniz yok yani bilim üretme konusunda. Sözde var ama esasta yok.”

A05: “Bir kere 1990 yıllardan sonra hızlı üniversiteleşme aslında küreselleşme ile doğrudan çok ilgili olduğunu düşünüyorum. Bilgiye ulaşabilmemiz ulaşmak için artık büyük şehirlerde olmamız gerekmiyor. Çünkü internet var. Eğer bu şansımız olmasaydı yerel üniversitelerin gelişme şansı çok da olmazdı. ulaşım iletişim kadar rahatladı. Öncesinde İstanbul ‘dan ayrılmak olası değilken şu an için ben çok eksikliğini duymuyorum. Uçak var. İnternet var. Onun haricinde küreselleşmenin sonucunda yerelleşme aynı zamanda yerelinde bir şekilde daha güçlü olmasını üniversiteler kolaylaştırıyor. Ben bunu aslında başarılı bir ayağa kalkma politikası olarak düşünüyorum. Rekabet şansını yakalayan üniversiteler var. Onlar bu şansı küreselleşme ile yakaladılar.”

A06: “Yani 12 Eylül sonrası üniversitenin ortaya çıkmasına neden oldu yani onu görüyorum ben. Hemen hemen siyasi iktidarların çok büyük bir bölümü YÖK’e karşı olmakla birlikte iktidarda iken üniversiteyi yönetmek yönlendirmek denetim altında tutmak biçiminde kullandıkları için YÖK düzeninin henüz değişmediğini düşünüyorum.80 öncesi de 80 sonrası da üniversite arasında bazı kurallar gelmiş olmakla birlikte bazı akademik iyileştirmeler olmakla birlikte örneğin doçentlik yönetmeliklerinin sınav yönetiminin değişmesi sınav anlayışının değişmesi kısmen daha objektif bir yapılanma getirmekle birlikte YÖK düzenine ilişkin çok ciddi değişiklik olmadığını ve bunun böyle gittiğini düşünüyorum. Hizmetlerin giderek ticarileşmesi ve para getirmeyen doğrudan hizmet para üretmeyen döner sermayeye katkı sağlamayan bilim alanlarının temel bilimlerin, sosyal bilimlerin ve doğu bilimlerinin bu nedenle ikinci plana atılmak istendiğini yada öyle görülmek istendiği şeklinde bir anlayışın yaygınlaştığını görüyorum.”

A09: “Bugün üniversiteler ticarethane, öğrenciler müşteri olarak görülüyorsa, bunda 80 sonrası liberal ekonomi politikalarının etkili olduğunu düşünüyorum. Üniversitelerin kendi tanıtımlarını yapması, öğrenci çekmek için pazarlama stratejileri koyması her ne kadar küresel kapitalizm kapsamına giriyorsa da olumludur. Ben bunu yanlış bulmuyorum. Çünkü bu kadarını yapmazsanız şu günün şartlarında silinir gidersiniz. Her ne kadar ticari bakmayalım desek de ortada böyle bir dünya var. Böyle bir dünya da olabildiğince ilkelerden ödün vermemek şartıyla elbette kendi reklamınızı yapmak kendi tanınırlığınızı artırmak zorundasınız. Fark ediyorum ki günümüzde yapılan her şey daha hızlı. Her türlü toplantı, yayın ve benzeri çalışmanın daha görünür kılındığını fark ediyorum. Bu önemli. Bir diğer önemli konu da görünürlüğün artması. Yapılan ve yapılmak istenen iyi bir şekilde sergilenabiliyor.”

A10: “Üniversitelerin bugünkü durumunu bir çıktı olarak düşünürsek, tek merkezli üniversitelerin yönetim anlayışına baktığımız zaman üniversitelerin idari olarak merkeze bağlı olmaları, kaynakların sağlanmaması, üretkenliğin azaltılması ve birtakım mali ve politik engeller üniversitelerin açılımlarında gecikme yaratmaktadır. Üniversite liberal politikalar doğrultusunda değişiyor, ama bu değişim yeterli değil gibi gözüküyor. Artık öğrencilerin beklentileri Türkiye içinde sınırlı kalmıyor. Yurtdışındaki üniversiteleri örnek alıp beklentilerini ona göre düzenliyorlar. Bu da üniversiteler üzerinde küresel bir baskı yaratıyor. Uzaktan eğitim bu değişimin diğer

bir yüzüdü. Dünyanın birçok alanından öğrencilere eğitim verdiklerini ve kaynakların oraya aktarıldığını, onların eğitim felsefesinin öğrencilere aktarıldığını görüyorum. Bu da küreselleşmenin bir yansıması olarak karşımıza çıkıyor.

A11: *“Ben 1980 sonrasında bilmiyorum. Kastınız sanıyorum YÖK Kurumu. YÖK’ün üniversitelere müdahalesini sağlıklı bulmuyorum. YÖK üniversiteleri bürokrasiye boğmuş. Üniversitelerin bağımsızlığı önünde YÖK büyük bir engel. Dediğim gibi üniversiteleri diploma üreten kurumlar haline getirdi. Eleştirel düşüncenin eksikliği, toplumsal sorumluluk konusunda zayıflama. Bakıyorsunuz ne üniversite gençliği ne akademisyenler Türkiye’deki sorunlara duyarlı. Tamamen ekonomik temelli, “nerede nasıl para kazanırım” düşüncesindedir. Bu kötü bir şey değil fakat üniversitelerin birinci dereceden bu hale gelmesini küresel kapitalist politikalarla benzetiyorum.”*

A14: *“Üniversitelerin 1980de 24 Ocak kararlarında ortaya konulan amaç bugün gerçekleşiyor, dolayısıyla doğrudan bağlantılıdır. Üniversitelerin bulunduğu durum neyin nelerin sonucudur dersiniz; bence genelleştirmek gerekirse istenilen yapılanma benimsenen değerlerin uyumunun gerçekleşmesine yönelik bir yapılanma söz konusudur. Yani dayatılan bir sistemin oluşumu söz konusudur diye düşünüyorum”*

Sonuç olarak, öğretim üyelerinin önemli bir kısmı 1980’lerden sonra uygulanana politikalardan üniversitenin de derinden etkilendiğini, üniversitelerin idari olarak merkeze bağlı olduğunu, kaynakların giderek azaldığını, birtakım mali ve politik engeller üniversitelerin açılımlarında gecikme yarattığını, akademisyenlerin ve hatta üniversite gençliğinin Türkiye’deki sorunlara duyarlı olmadığını ifade etmişlerdir.

Konuyu daha derinleştirip öğretim üyelerine neoliberal politikaların üniversitelerde yansıması olan finansal kaynakların azaltılması, bilimsel bilginin ticarileşmesi konularında aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- Üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratması gerektiği konusunda görüşleri ileri sürülmektedir, sizce üniversiteler kendi kaynaklarını yaratmalı mıdır? Neden?

-Bilimsel bilginin ticarileşmesinin sonuçları neler olabilir?

Günümüz üniversite anlayışında üniversitenin kendi kaynaklarını yaratması konusunda ciddi bir baskı gözlenmektedir. Devletin üniversitelerden giderek finansal desteğini çekmesi sonucu böyle bir anlayış önem kazanmıştır. Konuya ilgili bir kısım öğretim üyesi üniversitenin kaynak yaratabileceğini bununla birlikte tamamen finansal kaynaktan yoksun olmanın da sakıncaların dikkat çekmişlerdir. Konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir.

A01: “Bence üniversiteler kendi kaynaklarını tabii ki yaratmalıdır. Ama bu devletten bağımız kaynak anlamına gelmiyor. Örneğin ne diyelim Çanakkale de özellikle süt verimi açısından yüksek bir genotip olan Saanen ırkı keçilerin çoğaltılması konusunda ciddi bir mesai harcıyoruz ve bu her zaman piyasa fiyatından biraz daha yüksek fiyattan alıcı bulabiliyor çünkü kamu eliyle yaratılmış üniversite eliyle oluşturulmuş yüksek genetikli yüksek verimli ırklar bunlar hem bölüm açısından ciddi kaynak hem üniversite açısından ciddi kaynaklar. Her üniversite bulunduğu coğrafi konum gereği o bölgenin gereksinimleri doğrultusunda bir takım aktiflerini harekete geçirebilir katma değer yaratabilir ama bütçesinin tamamen devletten bağımsız olması üniversiteleri çöküntüye götürür üniversiteler ciddi anlamda bilgi üretmekten yoksunken böyle katma değer bilgisiz üretmez. Yani öz kaynakları olmalıdır.”

A02: “Bence yarattırsa ne olur? Yaratması zor bir iş. O zaman misyonunu bırakması lazım bugün ki konuma gelir. Ticarethaneye çevirirseniz ticarethane kar yapar o karınızla yatırımlar yaparsanız araştırma yaparsınız o zaman üniversite olmaktan çıkarsınız. Üniversiteyi üniversite yapan zaten içinde bulunduğu toplumdur. Eğer o toplum o üniversiteye yeteri kaynak ayırmıyorsa, o üniversite kendine düşen görevi yerine getiremiyorsa kendi görevini yerine getirmek için ticaret yapmaya, tüccarlık yapmaya başlayacaksa bu iş bozulmuştur. Üniversite olmakta çıkmıştır. Demek ki toplayacak olursak üniversite kendi kaynaklarını kendi sağlayacak çabasına girmek yerine zaten toplum onu var ediyor, o toplumun sağlayacağı kaynaklarla asıl misyonunu gerçekleştirmeli.”

A03: “Kendi kaynaklarını nasıl yaratabilirler artık diğer kurumlarla ilişki kurarak üniversite mutlaka bir destek almalı yani ülke tarafından desteklenmeli bunun dışında neler olabilir? Bazı araştırmalar yapmak, uluslararası iş gücüyle bağlantıya girmek, uluslararası ekonomik çevreyle bir bağlantıya girmek bu açıdan değerlendirilebilir ama bu demek değildir ki devletin desteğinin azaltılması devletin desteğinin yok sayılması anlamına da gelmiyor.”

A06: “Yaratmak için çaba harcamalıdır. Kısmen yaratabilir ancak az önce dediğim gibi kamu yararına olmakla birlikte kendi kaynağı kendi finansmanını üniversitesinin varsa döner sermayesini para sağlayamayacak doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanları var. O yüzden üniversite bunları da birlikte alarak aynı zamanda onlar için kendisi de kaynak yaratmalıdır. Üniversitenin her bölüm her bilim dalı her araştırma enstitüsü kaynak yaratmaz. Yani bu temel araştırmalar için önce kaynağın olması gerekir ama kaynak yaratabilmek için de yollar aranabilir. Şart değil. Üniversitenin misyonu başlangıçta araştırma, geliştirme ve bilim yaratmak açısından kaynak aramak değil önce kamu yararına evrensel yarara uygun bilim üretebilmek bunu bilimsel çalışma projeler yapılması bunun bilimsel bilgi hatta popüler bilgi yapılması, halka sunulması, sorunların çözümünde kullanılması bu arada kaynak üretimini sağlayacak yollar aranabilir.”

A07: “Evet serbest piyasa ekonomisi bağlamında hareket ediliyor. Bu çerçeveden bakıldığında yaratabilir. Üniversite bütçesine olumlu katkıda da bulunabilir. Ama sadece bu mantıkla bakılmaması gerekiyor. Biz burada bilimsel bilgi üretimi yapıyorsak biraz özgür olması, ön plana çıkması gereken sadece maddi boyut değil de toplumsal alanda kalkınmaya hizmet edecek çalışmalarında yapılması gerekiyor. Örneğin ben kadınların eğitimi ile ilgili çalışma yapıyorsam Çanakkale yöresinde bunun maddi getirisi olamayabilir. Büyük oranda da olmaz. Ancak kadınların girişimcilik özelliklerini vurgulayarak üretime dayalı bir şey yapıyorsam belki maddi getirisi olabilir. Sadece bu yönden bakıldığı zaman ekonomik getirisi

olmayan çalışmalar alan dışı kalacak özellikle, sosyal bilimlerdeki çalışmalar. Bu durumda Yine nicelik ön plana çıkıyor nitelik belki göz ardı edilecek. Çok sayıda dışarıya üretim yapalım da üniversiteye kaynak yaratalım mantığıyla bakıldığı zaman topluma yönelik etkinlikte fazla olmayacaktır. Toplumsal kalkınmaya yönelik hizmetler son derece sınırlı”

A09: “Az önce bahsettiğimiz gibi üniversiteleri ticarethane, öğrencileri müşteri olarak görme tuzağına düşmeyecek bir yöntemle olabilir ve olmalıdır da. Birçok meslektaşımızın zaten üzerinde çalıştığı konular var. Alanım değil ama mesela rüzgardan enerji elde etmek, hem ülke ekonomisine katkı sağlayıp hem de üniversite bütçesine katkı sağlayacak bir yatırıma dönüşebilir. Bunu ziraate ya da başka fakültelere de uygulayabilirsiniz. Şunu demek istiyorum. Ben akademik gelişim için zaten film çekiyorum zaten sanatsal üretim yapıyorum. Benim üniversitem bunu ticari bir kazanca dönüştürecekse bunun benim için hiçbir sakıncası yok. Döner sermaye bunun için var. Ama şu yapılırsa kötü olur: “sen yap satayım”

A11: “Bunu her bilim dalı için söyleyemeyiz. Üniversitenin kendi kaynağını yaratması onu bağımsız yapar. Fakat kendi kaynağını üretirken, gidip bir şirkete yine bağımlı hale gelir. Öte taraftan devlete bağımlı olmak ayrı bir sorun teşkil ediyor. Üniversiteyi tüm bölümleri ile bir bütün olarak düşündüğümüzde bunun her bölüm için mümkün olmadığı görülmekte.”

A14: “Buna tek bir evet yada hayır demek doğru değildir daha öncede dediğimiz gibi akademik olan toplum refahını, sosyal ve beşeri yönden gelişmesine katkı yapmalı. Alanın niteliğine bağlı olarak bu ekonomik olarak bir karşılık bulabilir Ya da bulmayabilir. Dolayısıyla sadece yarattığı ekonomik karşılık olarak değerlendirildiği takdirde üniversite üniversite olmaktan çıkar. Önemli olan o toplum refahının arttırılması ekonomik sosyal sorunların çözümüne yaptığı katkıyla ölçülmesi gerekir. Bununda her zaman için bir ekonomik karşılığı olması ve dolayısıyla kendi kaynağını yaratması her zaman doğru bir şey değildir. Akademik yapının üniversite yapısının amacına ters düşen bir şeydir. Dolayısıyla söz konusu kendi kendini finanse etmesi anlayışından çok liberal ekonomik bir anlayışın sonucu üniversitenin hedeflemiş olduğu bir amaç yerine getirilmesi gereken işlemler esas alınarak finanse edilmelidir. Bunun içinde büyük ölçüde devlet kaynaklı bir finans modelinin olması gerekir.”

Diğer yandan bazı öğretim üyeleri üniversitenin kaynaklarını yaratmaları gerektiğini bunun özerklik yolunda atılmış olumlu bir adıma denk düşeceğini şu şekilde ifade etmişlerdir.

A10: “Buna tamamen katılıyorum. Üniversite idari özerklik ve mali özerklik istiyorsa kendi kaynaklarını yaratmalıdır. Devletten kaynağını yüzde yüz sağlayıp aynı zamanda idari anlamda özerk olmak istiyorum söylemi biraz gülünç kalıyor. Üniversite hem kaynaklarını artırmalı hem de çeşitlendirmelidir”.

A08: “Üniversiteler kendi kaynağını yaratmalıdır. Örneğin STKlar yönetimi ele alırsa bu aynı zamanda kaynak meselesine de dönüşecektir. Çünkü ben maaşımı belli bir sanayiden alıyorsam, oraya faydalı olmak için çabalamak zorunda kalırım. Bu da sanayi ile olsun halk ile olsun bir kaynaşmayı da beraberinde getirir. Oradan gelen para ile akademisyen ona göre politikasını, stratejini, projelerini yönlendirir kanaatindeyim. Bu da hem yerel halkın kalkınmasını hem de üniversitenin

kalkınmasını getirir. Tabi bu “parayı ben veriyorum öyleyse benim istediğimi yap” noktasına gelmemeli.”

A12: *“Üniversiteler kendi kaynaklarını yaratabilirler. Topluma hizmet sunarken bunun bir bedeli olabilir. Biz fakülte olarak yöreye çok çeşitli alanlarda hizmet edebiliriz ve bu hizmetlerin karşılığı da olabilir. Örneğin laboratuvar ve tahlil süreçlerinde bir kaynak girişi sağlanabilir. Ama bunun ne ölçüde karlılığa dönüşebileceğini değerlendiremem. Bunu deneyip çok başarılı olmayan üniversiteler olduğunu biliyorum. Bu faaliyetler karlılığa dönüşebilir mi bilemiyorum. Bu ayrı bir çalışma konusu. Fakat üniversiteler yöreyle içli dışlı olduklarında bu kaynakların bir kısmını karşılama yoluna gidebilir. Ama üniversitelerin tamamen kendi kaynaklarını yaratması söz konusu olmaz. Bazı fakülteler hizmetler sunup kaynak yaratabilir. Üniversiteyi topyekün değerlendirdiğimde tamamen karlı bir işletmeye döneceğine inanmıyorum. Bu herhalde imkansız gibi bir şey olurdu.”*

A15: *“Ben kesinlikle katılıyorum. Eğer bilimsel araştırmada, eğitim/öğretimde ön plana çıkmak, rekabet ortamında daha iyi bir yere gelmek isteniyorsa devletin desteğinin yeterli olmadığını açıkça görüyorum. Türkiye’de genel bütçeden üniversitelerin yatırıma harcadacağı bir pay ayrılıyor. Bu pay gittikçe daha fazla üniversiteler arasında paylaştırılıyor. Üniversite sayısı bu paydan daha fazla bir artış gösteriyor. Üniversitelerin yatırım bütçesi olarak talep edeceği fonlar çok sınırlı. Yani yılda ne kadarsa, onu aşmak çok zor. Bu durumda üniversite daha iyi şeyler yapmak istiyorsa, daha fazla maddi katkı elde etmeli. Bunun bir yolu, biraz proje mantığı. Dışarıdan fon bulunması hocaların hazırlayacağı projelere bağlı bir şey. Böylece ilgili kuruluşlardan altyapı için maddi destek sağlanabilir. Üniversiteler için asıl kalıcı olan kaynak budur.”*

Sonuç olarak üniversitelerin, finansal kaynaklarını kendileri yaratması konusunda öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğunun ciddi kaygıları olduğu görülmektedir. Bu kaygıların başında ise “özerkliğin kaybı”, “akademik standartlardan taviz vermek”, kaynak yaratmayan bölümlerin/disiplinlerin gözden düşmesi”, “üniversitede yararlılık ilkesine bağlı keskin bir hiyerarşik yapılanmanın ortaya çıkması”, gibi çok sayıda sakıncadan söz etmişlerdir. Bunun yanında durumu olumlayan öğretim üyeleri ise üniversitelerde özerkliğin ancak böyle kazanılacağı, bütün bu değişimlerde üniversitelerin ayakta kalmasını ve rekabet edebilmesinin bir yolu olduğunu, öğretim üyelerinin daha aktif çalışacağını belirtmişlerdir.

Öğretim üyelerine “Bilimsel bilginin ticarileşmesinin sonuçları neler olabilir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretim üyelerinin bir kısmı sonuçlarını olumlu bulurken (A08, A10, A15) bir kısmı eleştirilerini sıralamış (A05,A06,A09,A11,A14) ve olumsuz sonuçları hakkında bilgi vermişlerdir.

Bilimsel bilginin ticarileşmesinin sonuçlarını olumlayan öğretim üyeleri düşüncelerini şu şekilde açıklamışlardır.

A08: “Aslında şu anda projelerle bilimsel bilgi ticarileşiyor. Bir makale çıkıyor. Bir makalenin getirisi oluyor. Halihazırda bilimin satılması olayı var. Bunun bir sakıncası yok. Eğitim kalitesini artırır kanaatindeyim.”

A10: “Üniversitelerle ilgili böyle bir ticarileşme söz konusudur ve üniversiteler geri kalmamak için böyle bir duruma dahil olmak zorundadırlar. Bilimsel bilginin ticarileşmesi üniversiteleri ortadan kaldırmaz. Bunu bir gelişme olarak görüyorum.”

A15: “Bilimsel bilgi ticarileşmeli bence. Türkiye’de insanlar şöyle bir algıya sahip: bakkaldan bir sakız aldığı anda elli kuruş vermeyi sıkıntı yapmayan insanlar üniversiteden bir bilgi aldıkları zaman bunun bir maddi karşılığı olması gerektiğini kabullenemiyorlar. Hocanın ders kitabı satışı bile insanları rahatsız ediyor. Oysa bilimsel bir eser ortaya koymak herhalde sakız yapmaktan daha zor bir şey. Bence ticarileşmeli ki bunun değeri anlaşılsın. Her şeyin bir karşılığı olduğu bilinci yoksa insanlar bilimsel araştırmaya, bilgiye değer vermiyor. Örneğin şirket aldığı bilginin değerini bilmiyor eğer para ödemediyse. Bence ticarileşmeyle bilimsel araştırmanın gerçek anlamda ne ifade ettiği ortaya çıkar.”

Diğer yandan konuyla ilgili sesli düşünen bir öğretim üyesi **A3:** “Bilimsel bilginin ticarileştiğine yönelik aslında bir açık bulgu yok. Bilimsel bilgi ne olabilir? Edinilen bilgileri para karşılığında yayımlamak vs. üniversite bir takım bilgi kurumlarına ulaşabilmeli araştırma siteleri oluyor, makale tarama siteleri oluyor. Bunlarla aslında çok yakın iletişim halinde elde edilen sonuçları basın yayın organlarında yayımlanabiliyor. Bilimsel bilgi bu açıdan ticarileştiğine yönelik bir açık bulgu yok. Var diyemeyiz en azından. Üniversite harçları belki burada eğitim kurumunun paralı hale gelmesi vs. gibi görüşler tartışılabilir. Burs olanaklarının devreye girmesi, yaygınlaştırılması, yatılı okulların yaygınlaştırılması ve öğrenciye hizmet verilmesi çok açık önlemlerdir. Gerekli önlemlerdir”.

Diğer bir öğretim üyesi **A2:** “Bildiğim kadar zaten dünyada ticaretleştirilmiş durumda. Bundan daha fazla ne kadar ticaretleştirilir bilmiyorum. Ama ticaretleşir mi? İster istemez işin doğası gereği kim üretiyorsa avantajı o eline geçiriyor. Bugün Japon toplumu aynı şekilde üniversiteleri ile özel kuruluşları ile bilgiyi üretiyor ve dünyaya bilgi satıyor. Bu birazda kaçınılmaz bir sonuç”

Konuyla ilgili diğer bir öğretim üyesi **A12:** “Bilimsel bilgi mutlaka ticarileşecektir diye bir genelleme yapmak doğru olmaz. Bir öğrenci veya asistan yetiştirirken ticari çıkarları hiçbir zaman ön planda tutamayız. Sonuçta bir insanın gelişimini sağlayabilmek için mutlaka temel bilgiler de çok önem taşır. Bunların önceliğinin olması lazım. Bu da hiçbir zaman ticarileştirilebilecek bir durum değildir. Fakat belli bilim dallarında üretilen bilginin ticarileştirilmesinde büyük fayda var. Üretilmiş olan bir doktora tezi kütüphanelerin tozlu raflarında kalmamalı. Ülkeye daha geniş anlamda bir katkı sağlayabilmesi lazım. Ben bir doktora verirken yöre önceliklerini ve ticari boyutuna da dikkat ederek bir tez konusu seçmeye dikkat ediyorum.”

Öğretim üyeleri bilimsel bilginin ticarileşmesinin kaçınılmaz olduğunu, bu gelişmenin eğitim kalitesini artırabileceği gibi, bilimsel araştırmanın gerçek anlamda ne ifade ettiğini ortaya çıkarması açısından da önem arz ettiğini belirtmişlerdir.

Bilginin ticarileşmesinin sonuçlarına olumsuz yaklaşan öğretim üyelerinin eleştirileri ise şöyle:

A05: “Üniversitelerin ürettiği bilginin toplum yararına ucuz ve yaygın kullanımı engellenmiş olabilir. Üniversitelerin ticari firmalarla iş birliği yapması demek olur bu. O zaman yalnızca bu firmalara çalışıyor olur.”

A06: “Bu tamamen üniversiteyi pazar ekonomisi kurallarına göre çalışan bu anlamda finansman üretemeyen kaynak yaratamayan bölümlerin ve bilim dallarının özellikle doğa bilimlerinin ve bazı sosyal bilim alanlarının sıkıntıya girmesini hatta o bölümlerin kapanmasına sebebiyet verir çünkü taleple ilgilidir. Madem bu bölüm falanca bölüm para üretemiyor kendi kaynağını üretemiyor o yüzden bu bölümü artık kapatabiliriz bunu işlevi kalmamıştır düşüncesiyle yaygınlaşabilir.”

A09: “Hızlı ve daha çok üretmek arzusu ortaya çıkacak. Üniversite aynı bir fabrika mantığıyla çalışacağı için üretiminin kalitesi düşecektir.”

A11: “Bilimsel bilgilerin ticarileşmesi güçlülere hizmet eder. Üniversite halktan kopabilir. Bakıldığında Koç Üniversitesi toplumun sadece elit kesimine hitap ediyor. Bilginin ticarileşmesi üniversitenin güç çevrelerinin hizmetine girmesine sebep olabilir. Dolayısıyla böyle bir durumda üniversitelerin tamamen ortadan kalkacağını düşünmüyorum; ama bazı bölümlerde üniversiteyi önemli ölçüde etkileyecektir.”

A14: “Ticari olduğu takdirde sadece metalaşan bir yapı araştıran, özgür düşüneni çözüm üreten değil ekonomik trans sağlayan bir yapılanmaya doğru gidecektir.”

Diğer yandan bazı öğretim üyeleri böyle bir ticarileşmenin üniversitelerin ürettiği bilginin toplum yararına ucuz ve yaygın kullanımını engelleyeceği, ürettiği bilginin ticarileştirilme özelliği bulunmayan bölümlerin özellikle doğa ve bazı sosyal bilim alanlarının kapatılma tehlikesiyle kalacağı, üniversitelerin özgür düşünen çözüm üreten yapısının sadece ekonomik trans sağlayan bir yapılanmaya dönüşebileceğini ifade etmişlerdir.

BÖLÜM IV

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son çeyrek yüzyıldır yoğun bir biçimde uygulanan neo-liberal politikalar başta devletin yapılanması olmak üzere kamu kurumlarının işleyişini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etkilenmenin en yoğun yaşandığı kurumların başında ise yükseköğretim kurumları gelmiştir. Neo-Liberal anlayışla birlikte yükseköğretim kurumlarında var olan işlevlerin (öğretim, araştırma, bilgiyi yayma vb.) yeniden tanımlanması söz konusu olmuştur. Üniversitenin, araştırma işlevinin ağırlığı artarken, öğretim ve araştırma piyasa odaklı olarak yeniden tanımlanmış, üniversite-toplum ilişkisini, sadece piyasa üzerinden kurmaya çalışan bir anlayış gelişmiş, bu anlayış içinde müşteri (öğrencilerin) memnuniyetini sağlamaya yönelik hareket eden, müşterilerinin (öğrencilerin) gelecekte daha iyi bir iş bulmasını garantileyen meslek kurumlarına dönüşmüştür. Kuskusuz bu süreç, yükseköğretim yapısının da bu yeni anlayışa uygun olarak değiştirmiş ve üniversitelerin fakülteler ve bunlara bağlı bölümlerden oluşan klasik yapısına önce mezuniyet sonrası okullar daha sonra da araştırma merkezleri ve endüstriyel işbirliği irtibat büroları (industrial liaison office) gibi yeni birimler eklenmiştir. Bununla birlikte üniversitelerin hemen yanı başlarında bilim parkları (science parks), yenilik merkezleri (innovation centers) ve şirketlerin kurulmasını kolaylaştırma amacını taşıyan kuluçka merkezleri (incubation centers) kurularak üniversitelerdeki bilimsel gelişmelerin ticari uygulamaya dönüşümü hızlandırılmıştır. Bu yeni yapılanmada üniversite yönetimlerinde sermayenin paydaş kılındığı, üniversite –sanayi işbirliği dikkat çeken diğer bir gelişmedir. Bu gelişme üniversiteleri birer şirket gibi hareket etmeye zorlamış ve büyüyen bir rekabetle karşı karşıya bırakmıştır.

İzlenen bu neo-liberal politikalarla birlikte üniversitelerin toplum sorunlarından uzaklaştığı, sosyal bilginin üretiminin tehlikeye girdiği, bazı bölümlerin kapatıldığı ya da geri plana itildiği, araştırmaların kamu yararından çok piyasanın gereksinmelerine odaklandığı ve eğitimin özellikle de üniversite eğitiminin artık bir “hak” olarak algılanmadığı ve bu anlamda bir zihniyet dönüşümünün yaşandığı görülmektedir. Diğer yandan, yükseköğretimde devletin kontrolünün azalması, vergiye dayalı genel finansman yöntemi yerine, piyasa ağırlıklı bir finansman yöntemi yaygınlaşmış, piyasa güçleri temel alınarak tanımlanan eşitlik kavramı, bireyselleşme, rekabet ve ekonomik güdülerin eğitim sürecinde etkin olması, eğitimin salt özel faydası ile ele alınması, öğrencilerin müşteri olarak tanımlanması, bilginin rekabeti artıran araç olarak görülmesi, öğrenme içeriklerinin piyasa ve iş dünyası beklentilerine göre belirlenmesi gibi değişimler yaşanmaktadır.

1980’li yıllara kadar Türkiye’de de kamusal bir hizmet olarak algılanan yükseköğretimde/üniversitede, neo-liberal politikaların uygulamaya başlandığı yıllardan başlayarak fakat ağırlıklı olarak 1990’lı yıllardan sonra hızlı bir dönüşüm süreci içine girmiştir. Türkiye’de uygulanan neo-liberal politikalar, devletin küçültülmesi ve işlevlerinin yeniden tanımlanması sürecini başlatırken, kamu kurumlarına ayrılan kaynakları azaltmış ve yükseköğretim kurumlarının gerek yönetim anlayışında gerekse akademik yaşamda piyasa yönlü isleyişini güçlendirmiştir. Bu isleyiş doğrultusunda “girişimci üniversite” anlayışı desteklenirken, üniversitelerin sadece yönetim yapısı değil fakat aynı zamanda kamu kaynaklarının giderek azaldığı bir finansman modeli ve akademik yaşamın yeni baştan kurgulandığı bir paradigma değişimine de sebep olmuştur. Bu ise sunulan hizmetin “devlet eliyle” sunuluyor dahi olsa, fiyatlandırılması anlamına gelebilmektedir.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde öğretim üyeleri, neo-liberal politikalarla birlikte, üniversitelerde önemli bir değişimin olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı öğretim üyeleri bu değişimi açıklarken, durum tespiti yapmakla yetinmiş, bazı öğretim üyeleri değişimi açıklamakla birlikte bu değişimin üniversitenin varoluş misyonuna zarar verdiğini belirtmiş, bazı öğretim üyeleri ise değişimi üniversitelerin gelişmesi yönünde bir katkı olarak görmüşlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre, öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu, Türkiye’de işlev ya da işleyiş açısından üniversitelerde bir değişimin yaşandığı ve özellikle piyasa ile

ilgili işlerin ve işlevlerin daha önemli ve öncelikli hale geldiğini vurgulamışlardır. Özellikle büyük ve köklü üniversitelerde araştırma faaliyeti yürütüldüğünü, bu faaliyetlerinde piyasa beklentisi doğrultusunda kurgulandığı, diğer üniversitelerin sadece birer istihdam sağlama yeri olduğunu, kamu kaynaklarının azaltılması sonucu üniversitelerin ve öğretim elemanlarının girişimci bir kimliğe büründüğünü ifade etmişlerdir. Azalan finansal kaynakları üniversitelerin kendileri yaratması konusunda öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğunun ciddi kaygıları olduğu görülmüştür. Bu kaygıların başında ise “özerkliğin kaybı”, “akademik standartlardan taviz vermek”, kaynak yaratmayan bölümlerin /disiplinlerin gözden düşmesi”, “üniversitede yararlılık ilkesine bağlı keskin bir hiyerarşik yapılanmanın ortaya çıkması”, gibi çok sayıda sakıncadan söz etmişlerdir. Bunun yanında durumu olumlayan öğretim üyeleri ise üniversitelerde özerkliğin ancak böyle kazanılacağı, bütün bu değişimlerde üniversitelerin ayakta kalmasını ve rekabet edebilmesinin bir yolu olduğunu, öğretim üyelerinin daha aktif çalışacağını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, öğretim üyelerinin önemli bir kısmı işlev ya da isleyiş açısından üniversitelerde bir değişimin yaşandığı, 1980’lerden sonra uygulanana politikalardan üniversitenin de derinden etkilendiğini, üniversitelerin idari olarak merkeze bağlı olduğunu, kaynakların giderek azaldığını, birtakım mali ve politik engeller üniversitelerin açılımlarında gecikme yarattığını, akademisyenlerin ve hatta üniversite gençliğinin Türkiye’deki sorunlara duyarlı olmadığını, özellikle piyasa ile ilgili işlerin daha önemli ve öncelikli hale geldiğini düşünmektedirler.

KAYNAKÇA

- Akça, İsmet; Ferit Benli; Ahmet Sabit. “Geç Kapitalizm, Yeni Sağ, ‘Yeni’ Üniversite”, *Birikim*, Birikim yayınları, Sayı 142-143, 2001, 57-69.
- Aksoy, Şinasi, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Türkiye’de Kamu Yönetimi*, Ed: Burhan Aykaç, Şenol Durgun ve Hüseyin Yayman, Yargı, Ankara, 2003.
- Aktan, C. Can. *Yükseköğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar* Değişim Çağında Yüksek Öğretim, İzmir, Yaşar Üniversitesi Yayını, 2007
- Aktan, Coşkun Can. *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları 1999.
- Aktan, Coşkun Can. “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:28, Sayı:1, 1995, 6-24.
- Aktan, Coşkun Can. *Gerçek Liberalizm Nedir?*, T Yayınları, İzmir, 1994.
- Aktel, Mehmet, *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- Albert, Michel. *Kapitalizme Karsı Kapitalizm*, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- Arap, Sultan Kavili. “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri”, *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 65-1, 2010, s.1-29.
- Arın, Tülay. “Parlamentar Bütçe Denetimi – Plan ve Bütçe Komisyonu: Yapı ve İşlevler Üzerine Uluslararası Farklılaştırma”, *Parlamento ve Sayıştay Denetimi*. 2002, 21-78.
- Aslan, Gülay, “Türkiye Üniversitelerinde Neo-Liberal Değişim: Öğretim Üyelerinin Kavram ve Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008
- Aslan, Gülay. “Türkiye Üniversitelerinde Neoliberal Değişim: Öğretim Üyelerinin Kavram ve Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeleri” *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt 6, Sayı 21, 2008, 4-35.
- Ataay, Faruk. *Neo-Liberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması*, 2. baskı , Deki Yayınevi, Ankara, 2007.

- Ataay, Faruk. *Kamu Yönetimi Reformu ve Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması*. <www.sendika.org> (29 Eylül 2005).
- Aytaç, Ömer. “Mutlakçı Devletten Araçsal Devlete: Devlet Düşüncesinde Değişim”, *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 1, 2005, 1-26.
- Bok, Derek. *Piyasa Ortamında Üniversiteler: Yüksek Öğretimin Ticarileşmesi*, Çev: Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. (4.Baskı), Ankara: Pegem yayıncılık. 2004
- Başkaya, Fikret. *Çığırından Çıkmuş Bir Dünya*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2004.
- Bayramoğlu, Sonay. *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- Bayramoğlu, Sonay. *Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde İktidar Sorunu*; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2004
- Bayramoğlu, Sonay. “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis*, , Yaz Sayı 7,2002, Ankara, ss.85-116.
- Biber, Ahmet Emre, “Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, 2008.
- Boratav, Korkut. *Yeni Dünya Düzeni Nereye*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Braudel, Fernand. *Uygarlığın Grameri*, İmge Yayınları, İstanbul. 1996
- BSB, 2005 Başında Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/> (09.09.2011).
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye’de Liberalizm (1880–1990)*, İmge Kitabevi, Ankara 1992.
- Çiftçi, Münire. “Girişimci Üniversite ve Üçüncü Kuşak Üniversiteler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010,s.341-349
- Demir, Osman. “Özelleştirmenin Gerekçeleri ve Engelleri”, *Özelleştirme: Teori, Dünya ve Türkiye Deneyimi* (Der: Yusuf Bayraktutan), Liberte Yayınları, Ankara 2003.

- Dikmen, A. Alpay. "Fildisi Kulede Para Basmak", *Birikim Dergisi*, 142/143, 2001,s.102-106
- Durdu, Zafer. "Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 2009, s.37-50.
- Devlet Planlama Teşkilatı(DPT). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1996.
- Devlet Planlama Teşkilatı(DPT). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000.
- Ercan, Fuat. Neo-Liberal Eğitim Politikaların Anatomisi İçin Alternatif Bir Çerçeve, <<http://fuatercan.wordpress.com/tag/makaleler/>>, (23.06.2011).
- Ercan, Fuat. "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", *Neo-Liberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet* (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul 2004.
- Ercan, Fuat. "Neo-Liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Yapısal Reformlar-I", *İktisat Dergisi*, Sayı 435, 2003, 3-27
- Ercan, Fuat. *Eğitim ve Kapitalizm Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*, ÖES ve Bilim Ortak Yayını, İstanbul 1998.
- Ercan, Fuat. "Yüksek Öğretimde Yeniden Yapılanma Eğilimlerinin Ekonomi Politikası", *İktisat Dergisi*, 357, 1996.
- Erdem, Ali Rıza."Dünyadaki Yükseköğretimin Değişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15,2006, s.299–314
- Erdoğan, Seyhan. "Kamu Personel Rejiminde Uyarlanma", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Gelişme ve Toplum Araştırma Merkezi, *Tartışma Metinleri*, Sayı 60 (Özel Sayı 2), 2003.
- Erkan, Hüsnü, *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma: Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Greenwood, Davydd J. ve Levin, Morten "Üniversite-Toplum İlişkilerinin Yeniden Yaratılması:Eylem-Araştırma/Akademik Taylorizm", *Eğitimin Geleceği:*

- Üniversiteleri ve Eğitimin Değişen Paradigması*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2003
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi -Yapısal Uyarlama Politikaları-*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Güler, Birgül Ayman. *Devlette Reform Yazıları: Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi- İdari Liberalizasyona*, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005
- Güler, Birgül Ayman. “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetmel Liberalizasyon, (Kamu Yönetimi Temel Kanunu)”, *A.Ü. SBF GETA Tartışma Metinleri*, Özel Sayı, No.59, 2003a s.1-34
- Güler, Birgül Ayman, “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye” *Praksis*, 9 Kış-Bahar 2003b, s.93-116
- Güler, Birgül Ayman. “Devletin Yeniden Yapılandırılması”, *Yerel Gündem*, Sayı: 9, Ankara 2000 s. 4-12.
- Gürüz, Kemal. *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim (Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri)* Ankara: ÖSYM Yayınları 4, 2001
- Gürüz, Kemal. *Yükseköğretimde Bilim ve Eğitim. Bilim ve Eğitim*. Ankara: TUBA yayınları, Bilimsel Toplantılar Serisi: 2, 1994
- Güven, İsmail. “Yeni Gelişmeler Işığında Yüksek Öğretimde Yapısal Dönüşümler” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35 Sayı: 1-2, 2002, s.93-110
- Güzelsarı, Selime. *Küresel Kapitalizm Devletin Dönüşümü Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007
- Güzelsarı, Selime, “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, *A.Ü.SBF-GETA Tartışma Metinleri*, No.66, Mart 2004.
- Güzelsarı, Selime. “Hizmetlerin Liberalizasyonu ve GATS”, *Küresel Piyasa Kıskaçındaki Eğitim*: Milli Eğitim Bakanlığı’nın Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları Sempozyumu, Eğitim-Sen 2 Nolu Şube, 5 Nisan 2003.
- Habermas, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

- Hall John; Ikenberry John. *Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Harms, John B. “Neoliberalism And Social. Imbalance: Higher Education. In Missouri”, *Politics and Neoliberalism: Structure, Process and Outcome*, Research in political sociology, Texas A&M University, 2007, s.61-83
- Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005
- Hayek, Friedrich. *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen* (Çev.: Atilla Yayla), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1996.
- Hill, Dave. “Class, Capital and Education in this Neoliberal/ Neoconservative Period” *Information for Social Change*, 23, 2006, 11-35
- Hunt, Emery Kay. *İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel bir Giriş*, Dost Yayınları, Ankara 2005.
- Işıklı, Alpaslan. “Yükseköğretimin Özelleştirilmesi”, *Mülkiye Dergisi*, 26(234), 2002
- İnsel, Ahmet. *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Kahraman, Hasan Bülent. *Sağ Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- Kalfa, Ceren; Faruk Ataay. “Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 3, 2008, s.229-240.
- Kansu, Işık. *AKP'nin Kamu Yönetimi Reformu*, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, Ankara 2003.
- Keskin, N. “Eğitimde Reform”, Kamu Yönetimi 1.Ulusal Kurultayı, İnönü Üniversitesi, 18-19 Aralık 2003
- Kwiek, Marek. *Globalization and Higher Education, Higher Education in Europe*. xxviii, No. 1.2001
- Kısakürek, Mehmet A. *Üniversitelerimizde Yenileşme, Programlar ve Öğretim Açısından*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No . 54, Ankara, 1976.
- Kooiman, J.; M. Van Vilet. “Governance and Public Management”, *Managing Public Organizations* (Eds.: K. Eliassen; J Kooiman), Sage Publications, London 1993.

- Meray, Seha L. “Üniversite Kavramları ve Modelleri” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 26 (1), 1971.
- Mayring, Phillip. *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (Çeviri: Adnan Gümüş ve Sezai Durgun), Baki Kitapevi, Adana, 2000.
- Müftüoğlu, Özgür. “Kapitalizmde Dönüşüm Dinamikleri ve Sendikal Kriz”, *TMMOB Küreselleşme ve sanayileşme Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2001, 264.
- Olssen, M.; Codd, J. *Education Policy: Globalization, Citizenship And Democracy*. Sage Publication, London. 2004
- Oyan, Oguz. *Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye?*, İmaj Yayıncılık, Ankara 1998.
- Ölmezoğulları, Nalân. *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Ezgi Kitabevi. Bursa 2003.
- Öngen, Tülin. “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (Der. Ahmet Köse; Erinç Yeldan; Fikret Şenses) İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Öniş, Ziya; Steven Webb. “Turkey: Democratization and Adjustment from Above”, *Voting For Reform, Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment* (Eds: Stephen Haggard; Steven Webb), World Bank, Oxford 1994.
- Özbudun, Sibel; Demirer, Temel. “Üniversitelere Ölüm Öpücüğü”, *Özgür Düşün*, Sayı: 10, 2003, 8-13
- Özdemir, Süleyman. *Küreselleşme Süresinde Refah Devleti*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2007
- Özdem, Güven; Enver Sarı. “Yükseköğretimde Yeni Bakış Açılılarıyla Birlikte Yeni Kurulan Üniversitelerden Beklenen İşlevler (Giresun Üniversitesi Örneği)”, *XVI. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı*, 5-7 Eylül, Tokat, 2007.
- Özer, Akif. *Yeni Kamu Yönetimi: Teoriden Uygulamaya*, Platin Yayınları, Ankara 2005.
- Özkazanç, Alev. “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt-7: Liberalizm* (Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

- Pierson, Christopher. *Modern Devlet* (Çev.Dilek Hattatoğlu) Çiviyazıları Yayınları, İstanbul 2000.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm*. (çev.) Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001
- Rosovsky, Henry. *Üniversite Bir Dekan Anlatıyor*, (12. Baskı), Ankara: TUBİTAK yayınları, 2000
- Rukancı, F. ve Anameriç ,H., "Ortaçağda İlk Üniversiteler: Studium Generale", *Felsefe Dünyası*, Sayı 39, s. 170-186, 2004.
- Sağiroğlu, Nuran Aytemur. "Özgürleştirici Bir Eğitim Arayışı: Eleştirel Pedagoji Okulu", *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt 6, Sayı 24, 2008.
- Sallan Gül, Songül. *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa*, Etik Yayınları, İstanbul 2004.
- Samuelson, Paul A. "The Pure Theory of Public Expenditure", *The Review of Economic and Statistics*, 36(4), 1954, 387-389.
- Samuelson, Paul A. "Diagrammatic Exposition of a Theory Of Public Expenditure", *The Review of Economic and Statistics*, 37(4), 1955, 350-356.
- Selik, Mehmet. *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.
- Soyak, Alkan. "Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilim ve Ütopya*, Sayı:125, 2004, 36-45.
- Soysüren, İbrahim, Gökhan İzgi. "Yeniden Yapılanma Sürecinde Üniversitelerin Değişen Rolü ve Yükseköğretim Yasa Taslağı", *İktisat*, Sayı: 437, 2003, 73-83.
- Sönmez, Sinan. *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2005.
- Şaylan, Gencay. *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.
- Şenalp, M. Gürsan, vd. "Küresel Yönetişim ve Sendikalar", *Petrol-İş 2000-2003Yıllığı*. S.303-322

- Şenses, Fikret. “Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye’de Yükseköğretim Sistemi: Temel Eğilimler, Sorunlar, Çelişkiler ve Öneriler”, *ERC Working Papers in Economics* 07/05, 2007.
- Tanilli, Server. *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Adam Yayınları, 8.Baskı, 2002
- Tekeli, İlhan. “Üniversite Üzerine Bir Kez Daha Konuşurken”, *Birikim Dergisi*, 1994
- Tekeli, İlhan. “Dünya’da ve Türkiye’de Üniversite Üzerine Konuşmanın Değişik Yolları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2003
- Timur Taner. *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Yayınları, Ankara 1996.
- Timur, Taner. *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. İmge Kitapevi, Ankara, 2000.
- Toprak, Oğuz. *2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. (TÜSİAD). *Türkiye’de Girişimcilik*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2002.
- Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. (TÜSİAD). *Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: TÜSİAD yayınları, 1994
- Ulusoy, Ali. *Kamu Hizmeti İncelemeleri*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004.
- Ulutürk, Süleyman; Kutlu Dane. “Yükseköğretimin Finansmanı; Neoliberal Dönüşüm ve Türkiye”, *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt.6, Sayı. 22, 2008, 108-129.
- Ünal, Işıl. “Eğitimin Yapısal Uyumu,” *Özgür Üniversite Forumu A.Ş. Dosyası*, Sayı 17, 2002, 125-133.
- Üstel, Füsün. *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Yayınları, Ankara 1999.
- Wallerstein, İmmanuel. *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Wissema, J. G. *Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru*, Yayıncılık Matbaa, İstanbul, 2009
- Wood, E. M. *Kapitalizmin Kökeni: Geniş bir bakış açısı*. Ankara: Epos Yayınları, 2003
- Yamashita Katsuhiko, ‘Üniversite-sanayi işbirliği Olmazsa hiçbir Japon firması 50 yıl sonrasını göremez’, *Bilgi Çağı Dergisi*, 12 Kasım, 2007

Yıldırım, Ali; Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin

Yayınevi, Ankara, 1999.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK). *Türkiye'nin Yükseköğretim Strateji*, 2007, Erişim.
18/07/2011 www.yok.gov.tr

EKLER

Ek I: Görüşme Formu

Görüşme Soruları

1. Sizce üniversite nedir?

_ Neyi / neleri amaç edinmelidir?

_ İçinde bulunduğu topluma ve insanlığa karşı görev ve sorumlulukları nelerdir?

_ Kurumsal özellikleri nelerdir?

2. Bugünkü üniversite sizin tanımladığınız üniversiteye ne ölçüde uyuyor, hangi açılardan farklılıklar gösteriyor?

_ Üniversite algısında bir değişim söz konusu mudur? (Öğrenci için müşteri, üniversite yönetimleri için TKY, verimlilik, performans değerlendirmesi, girişimci üniversite kavramları ?)

_ Üniversitelerin işlevine ilksin bir farklılaşma var mıdır? (Ya da işlevleri açısından bir öncelik sıralaması söz konusu mudur?)

_ Eklenen veya vazgeçilen amaçlar var mıdır?

3. Üniversitelerin bugünkü durumu ile 1980'den sonra uygulanan "yeni" yükseköğretim politikaları arasında bir bağlantı kuruyor musunuz? Sizce üniversitelerin bugün içinde bulunduğu durum, neyin / nelerin sonucudur?

_ Kapitalist küreselleşme süreci ile bağlantılı gördüğünüz politikalar nelerdir?

_ Bu politikalar üniversitelerde neleri, ne yönde değiştirdi? Nasıl?

_ Kapitalist küreselleşme süreci ve bu bağlamda uygulanan yükseköğretim politikaları araştırma gündemini etkiliyor mu? Nasıl?

_ Üniversite mensubu olmayan kişilerin (işveren temsilcileri, sivil toplum örgütleri temsilcileri, toplumda nüfuz sahibi kişiler) üniversite yönetiminde söz sahibi olması gerektiği görüşü hakkında ne düşünüyorsunuz?

_ Üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratması gerektiği konusunda görüşler ileri sürülmektedir, sizce üniversiteler kendi kaynaklarını yaratmalı mıdır? Neden?

4. Sizin yüklediğiniz anlam çerçevesinde düşündüğünüzde, bugün uygulanmakta olan yükseköğretim politikaları, üniversitenin bugünü ve geleceği açısından bir “tehdit” Oluşturuyor mu? Ne acıdan “tehdit” oluşturuyor veya oluşturmuyor?

_ Bilimsel bilginin ticarileşmesinin sonuçları neler olabilir?

_ Üniversitenin farklı bir kurum olmaya doğru dönüştürülmesi, üniversitenin ortadan kalktığı/kalkacağı anlamına gelir mi? Neden?

_ Üniversitelerde piyasa ile ilgisi olmayan ya da mezunların istihdam olanağı sınırlı olan bölümlerin (ve ilgili disiplinlerdeki) lisans programlarının kapatılması konusunda ne düşünüyorsunuz? Disiplinlerin (bilim dallarının) varlığı idari kararlarla yönlendirilmeli midir?

_ Üniversite – sanayi işbirliğinin olcusu ne olmalıdır? Bu işbirliği, üniversitenin sanayinin bir alt sektörüne dönüşmesi tehlikesini içermekte midir?

Ek II: Kişisel Bilgiler Formu

1. Akademik ünvanınız nedir? ☐ Yrd. Doç. ☐ Doçent ☐ Profesör
2. Akademik çalışma alanınız nedir?
☐ Fen Bilimleri ☐ Sağlık Bilimleri ☐ Sosyal Bilimler
3. Bölümünüz / bilim dalınız nedir?
4. Öğretim elemanı olarak kıdeminiz nedir?
☐ 1 – 5 ☐ 6 – 10 ☐ 11 – 15 ☐ 16 yıl ve daha fazla
5. Yönetim göreviniz / görevleriniz var mı?
☐ Yönetim görevim Yok ☐ Rektör ☐ Rektör Yrd. ☐ Dekan ☐ Dekan Yrd.
☐ Bolum Bşk. / Bşk Yrd. ☐ Anabilim Dalı Bşk. ☐ Yönt. Kurl. Üyesi
☐ Enstitü Müd. / Müd. Yrd. ☐ Yüksekokul Müd. / Müd. Yrd.
☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)
7. Geçmişte yönetim göreviniz oldu mu? ☐ Evet ☐ Hayır
8. Yurt dışında eğitim gördünüz mü? ☐ Evet ☐ Hayır
9. Yurt dışında herhangi bir ülkede akademisyen olarak görev yaptınız mı?
☐ Evet (Lütfen belirtiniz) ...
☐ Hayır

EK III: Görüşme Yapılan Öğretim Üyeleri Hakkında Bilgiler

A01: profesör, ziraat mühendisliği, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, bölüm başkanı, anabilim dalı başkanı, yönetim kurulu üyesi, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurt dışında eğitim görmemiş, Avrupa’da ve Ortadoğu’da akademisyen olarak görev yapmış.

A02: profesör, tıp, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, bölüm başkan yardımcısı, anabilim dalı başkanı, yönetim kurulu üyesi, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmemiş, Avrupa’da akademisyen olarak görev yapmış.

A03: yardımcı doçent, sosyoloji, kıdemi 6-10 yıl, anabilim dalı başkanı, yönetim kurulu üyesi, geçmişte yönetin görevinde bulunmamış, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A04: yardımcı doçent, çevre mühendisliği, kıdemi 6-10 yıl, bölüm başkan yardımcısı, geçmişte yönetim görevinde bulunmamış, yurtdışında eğitim görmüş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A05: yardımcı doçent, şehir ve bölge planlama, kıdemi 1-5 yıl, bölüm başkanı, geçmişte yönetim görevinde bulunmamış, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A06: profesör, coğrafya, kıdemi 6-10 yıl, yönetim kurulu üyesi ve bölüm başkanı yardımcısı, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A07: yardımcı doçent, eğitim bilimleri, kıdemi 6-10 yıl, bölüm başkanı, geçmişte yönetim görevinde bulunmamış, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A08: doçent, su ürünleri, kıdemi 6-10 yıl, enstitü müdür yardımcısı, meslek yüksek okul müdürü, geçmişte yönetim görevinde bulunmamış, yurtdışında eğitim görmüş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A09: yardımcı doçent, sinema-televizyon, kıdemi 6-10 yıl, bölüm başkanı, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A10: doçent, eğitim bilimleri, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, yönetim görevi yok, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmüş, ABD’de akademisyen olarak görev yapmış.

A11: yardımcı doçent, felsefe ve din bilimleri, kıdemi 6-10 yıl, yönetim görevi yok, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmüş, ABD’de akademisyen olarak görev yapmış.

A12: doçent, bahçe bitkileri, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, dekan yardımcısı, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmemiş, Avrupa ve Ortadoğu’da akademisyen olarak görev yapmış.

A13: doçent, su ürünleri, kıdemi 11-15 yıl, yönetim görevi yok, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmüş, ABD’de akademisyen olarak görev yapmış.

A14: yardımcı doçent, muhasebe ve finansman, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, yönetim görevi yok, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmemiş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.

A15: profesör, uluslar arası ilişkiler, kıdemi 16 yıl ve daha fazla, rektör yardımcısı ve bölüm başkanı, geçmişte yönetim görevinde bulunmuş, yurtdışında eğitim görmüş, yurtdışında akademisyen olarak görev yapmamış.